

Verdiuttrykk i den tredje alder; selvstendighet, likhet, ansvarlighet og anerkjennelse i de sosiale fellesskapene

Masteravhandling

Marianne Birkeland

Institutt for Sosialantropologi
Universitetet i Bergen
Juni 2014

Forord

Jeg vil gjerne takke veilederne mine Anh Nga Longva, som hjalp meg i gang med starten av denne studien og Eldar Bråten som fikk meg i mål. Jeg er veldig takknemlig for alle de gode tilbakemeldingene jeg har fått. Dere har lært meg utrolig mye.

Jeg vil også takke alle besteforeldrene mine, for inspirasjon og for gode råd underveis i denne studien. Jeg vil selvfølgelig takke familien min og samboeren min for god hjelp og gjennomlesning. Jeg må også få takke en kjempe kjekk klasse for et godt miljø, og en spesiell takk til Aida Tesfai og Gina Nævdal for god hjelp og støtte.

Og sist men ikke minst vil jeg takke alle informantene som tok meg godt imot og lot meg få bli med dem og studere deres liv. Jeg setter stor pris på at dere åpnet dere for meg og fortalte meg deres historier. Det var veldig kjekt å være med dere og jeg gleder meg allerede til å bli pensjonist.

Marianne Birkeland

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1	1
INNLEDNING	1
VERDIER OG COMPELLING CONCERNS	1
SELVSTENDIGHET, LIKHET OG FELLESSKAP	2
ALDERISME OG UNGDOMSFOKUS	4
ELDREBØLGEN OG DEN TREDJE ALDER	6
FAMILIERELASJONER I DEN NORSKE ALDERDOMMEN	7
HISTORIE OG UTVIKLING	8
EN ALDERDOM PREGET AV "MAYABÅND"	10
PROBLEMSTILLINGER	10
TEORIER OG ANALYTISKE BEGREP	11
GENERASJON	11
DISTINKSJONEN	12
IMPRESSION MANAGEMENT (INNTRYKSKONTROLL)	13
OPPGAVENS STRUKTUR	13
KAPITTEL 2	17
METODISKE VURDERINGER, INTRODUKSJON AV FELTEN OG INFORMANTER	17
INTRODUKSJON AV FELTEN	17
INTRODUKSJON AV INFORMANTER	18
JENTEN OG BARNEBARNET	22
METODOLOGI OG KUNNSKAP	23
METODE OG HJEMMIG STUDIE	23
KUNNSKAP OG HVORDAN SANNSYNLIGGJØRE	25
KAPITTEL 3	27
LIKHET OG FELLESSKAP SOM VERDI, GJENNOM BRUK AV FORTIDSNARRATIV	27
KRIGEN, ET FELLESSKAPSNARRATIV	28
MATKNAPPHEIT OG VERDIENDRING	32
HVORFOR ER DE ELDRE OPPTATT AV FELLESSKAP OG SAMHOLD; EN FORKLARING I FORTIDEN	35
ULIKHET OG TILKNYTNING TIL FAMILIERELASJONER	38
KAPITTEL 4	43
SELVSTENDIGHET SOM VERDI, GJENNOM ALENETID OG FELLESSKAP	43
"VI SIER VI SKAL HOLDE KONTAKTEN, MEN DET SKJER ALDRI", TAP AV KOLLEGAER OG VENNSKAP	43
MARI – TAPET AV KOLLEGAER OG ØNSKE OM EN SOSIAL MANN	44
KRISTIAN – VENNSKAP OG ARBEID	46
KARI - TAPET AV MANNEN OG ET ØNSKE OM ALENETID	47
"DET ER BARE ÉN TING SOM ER VERRE ENN Å HA LITE TID. DET ER Å IKKE HA LITE TID"	48
FELLESSKAP OG SELVSTENDIGHET I DE NYE RELASJONENE	49
BEKYMNINGEN FOR SAMHOLD OG IKKE ENSOMHET	53

KAPITTEL 5	57
<u>SELVSTENDIGHET OG ANSVARLIGHET SOM VERDI, GJENNOM TRYGGHET OG SIKRING I ALDERDOMMEN</u>	57
TRYGGHET OG FRYKTEN FOR Å FALLE UTENFOR FELLESSKAPET	57
BRODDER, FLØYTE OG HVERANDRE	58
DA RUTH FORSVANT – TRYGGHET OG ANSVAR I SOSIALE FELLESSKAP	60
TRYGGHET I FREMTIDEN OG ENDRING AV FAMILIERELASJONER	61
TURID – ENDRING AV FAMILIERELASJON OG ET ØNSKE OM Å BO HJEMME	62
EN ALDERDOM DER TRYGGHET ER KNYTTET TIL FAMILIERELASJONENE	63
KAPITTEL 6	67
<u>PRESTISJE OG ANERKJENNELSE SOM VERDI GJENNOM Å KOMMUNISERE EN UNG OG SPREK KROPP</u>	67
OVERSPILL AV EN UNG KROPP	67
TURID, KROPPEN TIL EN 17ÅRING	68
UNDERSPILL OG TILDEKKING AV ALDERDOMSSVAKHET	70
ARE, UNDERSPILL AV DÅRLIG SYN OG HØRSEL	70
ROLLEENDRING OG EN PINLIG SITUASJON	71
EN ALDRENE KROPP ER KNYTTET TIL FAMILIERELASJONER	72
KAPITTEL 7	77
<u>Å FORBLI NYTTIG SOM VERDI - GJENNOM TRAVELHET OG FRITID</u>	77
”ALLE ÅR ER LIKE LANGE, MEN IKKJE ALLE ER LIKE NYTTIGE”	78
ER PENSJONISTEN UNYTTIG?	79
KNUT, EN TRAVEL OG NYTTIG MANN	80
NYTTIGE AKTIVITETER - DISTINKSJONEN	82
NYTTEVERDI I KVINNELIGE OG MANNLIGE FELLESSKAP	83
FRIVILLIG ARBEID	86
NYTTE VED Å VIDEREFØRE FAMILIEN OG VED Å FÅ ET NÆRERE FORHOLD TIL GUD	87
KAPITTEL 8	89
<u>AVSLUTNING</u>	89
FELLESSKAP, LIKHET OG SELVSTENDIGHET	89
ETTERTANKER OG VEIEN VIDERE	93
<u>KILDELISTE</u>	95

Kapittel 1

Innledning

Jeg har i denne oppgaven studert alderdom gjennom å følge aktive pensjonister i en by i Norge. Som del av oppgaven har jeg hatt feltarbeid over en seks måneders periode hvor jeg har deltatt på ulike fritidsaktiviteter og vært sammen med informanter i ulike deler av deres liv. Det har jeg gjort for å få et perspektiv på hvordan livet i alderdommen kan være i dag og hva de eldre er opptatt av og verdsetter. Jeg vil i det første kapittelet forklare konteksten til mitt feltarbeid og forhold rundt de fenomen som jeg har studert. Jeg vil beskrive hva som er forskningsfokuset og presentere hovedproblemstillingen.

Verdier og compelling concerns

Begrepet ”compelling concerns” kommer fra Wikan sin studie på Bali, *Managing Turbulent Hearts A Balinese Formula for Living* (1990 s.16), hvor hun blant annet studerer sosial kontroll og hvordan hennes informanter på Bali kontrollerer følelser for andre rundt dem, både i og utenfor sitt hjem. De gjør det av individuelle grunner, basert på tidligere livserfaringer, sosial status, alder og kjønn. Det er også noen felles bekymringer og verdier som påvirker befolkningen i det området, og disse er med på å gi et grunnlag for hvordan informantene hennes opptrer, og hvordan de bør opptre i ulike situasjoner.

Fokuset i min studie har vært å studere hva mine informanter verdsetter som viktig og hvordan de verdier de er mest opptatt av kommer til uttrykk i sosiale fellesskap. Wikan(1990) sitt uttrykk, compelling concerns, kan tolkes som ”tvingende form for opptatthet”, ”verdier” eller ”overbevisende bekymringer”. Jeg bruker begrepet verdier i oppgaven, som må bli forstått som hva informantene uttrykker at de er opptatt av. Verdier blir uttrykt og forstått av meg som grunnleggende mål i informantene sine liv. De eldre har, gjennom et langt liv opplevd endring, dette sammen med klasse, alder og kjønn vil også

påvirke hvilke verdier de har og hvordan disse blir oppnådd og uttrykt. Det som er verdifullt for mine informanter er personlig og individuelt, men kan samtidig være uttrykk for noen felles trekk ved de unge eldre som et underliggende premiss for hvordan de opptrer og føler de bør opptre i sosiale fellesskap. Å belyse verdier kan være et utgangspunkt i å studere på hvilken måte mine informanter er unike og ulike, og hvordan verdiene kommer til uttrykk og blir oppnådd, sett i komparasjon til grunnleggende verdier studert i norsk kultur. Disse verdiene kan brukes til å oppdage om det finnes noen kulturelle mønstre som er med på å forme hvordan de eldre handler, hva som er viktig for dem og hvordan de ønsker å fremstå for andre. På den måten blir de grunnleggende verdiene et verktøy i å forstå deres livsverden og kultur.

Verdier eller compelling concerns henger sammen med kulturbegrepet, det Wikan (1990) kaller "... the experiential equivalent of what we call culture" (s.30). Kultur handler ikke, det gjør mennesker, men vi kan føle at det er noe overmenneskelig, noen idealer, som styrer oss og hva vi bør gjøre. Det er det Wikan mener med kultur i denne sammenhengen. Hvilke verdier informantene har, er ikke bare med på å styre hvordan de handler og oppfører seg, det kan videre også være med på å forklare hvilke idealer den kulturen de lever i vektlegger (Wikan 1990 s.31). Analysedelen av oppgaven (kapittel 3, 4, 5, 6 og 7) er delt inn etter verdier, det mine informanter er opptatt av, fokuserer på og verdsetter; likhet, selvstendighet, ansvarlighet og prestisje og hvilke midler som blir brukt for å oppnå disse. Ved å fokusere på hendelser som viser hvilke verdier eller bekymringer informantene har, fremheves ulike aspekter ved deres livsverden og bringer det sammen i en erfaringsmessig helhet (Wikan 1990 s.26).

Selvstendighet, likhet og fellesskap

I oppgaven vil jeg forsøke å trekke komparasjon mellom mitt materiale og norske grunnverdier. Jeg vil derfor her presentere verdier som har vært gjeldene i andre studier av norsk kultur. "Egalitær individualisme" og likhet som verdi, sies ofte å være et kjennetegn ved hele den vestlige verden, og ideen om selvstendighet og likeverd fører lett til ideen om likhet (Hylland Eriksen 1993). Lidén, Lien og Vike (2001 s.11) hevder i *Likhetens paradokser* at den likheten de har observert i studier av norsk kultur ikke bare handler om direkte målbare forhold, men at det er en måte å erfare vår sosiale virkelighet på, og strategier for å håndtere

den. Likhet brukes i sosial kontakt mellom mennesker hvor ulikheter og forskjeller strategisk underspilles, kanskje spesielt mye i Norge (ibid.). I *Likhetens paradoks* belyser og utforsker forfatterne spenningen mellom likhet og ulikhet i Norge. I min oppgave vil jeg vise hvordan likhet som verdi kommer til uttrykk og blir oppnådd av informantene i kapittel 3. Likhet er et portvaktbegrep i studier av norsk kultur og nordmenns fokus på likhet blir oppdaget mange ganger i antropologiske studier av Norge, og vil derfor kunne legge føringer på framtidige studier (Lidén, Lien og Vike 2001 s.12). De mener at ett av paradoksene i studier av likhet er at vi i Norge kanskje ikke egentlig er så like, statistisk sett, og at det er en kontrast mellom følt likhet, understreket likhet og faktisk likhet.

”En forestilling om likhet kan være en underliggende motivasjon for handling, eller det kan prege vår verdiorientering uten at vi reflektere over at nettopp likhet ligger til grunn. Likhet kan dermed spille en rolle som premiss i sosial samhandling, eller som en verdi folk faktisk søker å realisere uten at det uttrykkes eksplisitt” (Lidén, Lien og Vike 2001 s.16).

Likhet kan også brukes som en måte å styre unna de som er for ulike på, og som derfor ikke kan bekrefte din identitet tilstrekkelig. Likhet innebærer ikke at ”alle holder seg for like gode”, men at alle ”må utvise en takt som kommuniserer at ingen er bedre enn andre” (Sørhaug 1984:63,64).

Marianne Gullestad (1992) mener å ha oppdaget likhet som et empirisk trekk ved den norske virkeligheten, hvor likhet blir en av kodene i samhandlingsprosessen mellom mennesker. Ved å legge vekt på det som gjør dem like understreker nordmenn likeverd, som kanskje er den egentlige verdien. Marianne Lien (2001) kobler Gullestads resonnement om likhet til klasse og måter å tilsløre eller avdekke ulikhet i klassetilhørighet på.

”Gullestads resonnement åpner, slik jeg leser det, for at flere ulike elementer ved personer kan gjøres relevante som tegn på likhet eller ulikhet. Selv nevner hun spesielt aspekter som har å gjøre med livsstil, definert som symbolverdier ved levesett. Likhet er med andre ord knyttet til ulike former for konsum og smak, og de symbolsk ladete materielle uttrykk som skapes gjennom dette. Særlig betones hjemmeinnredning som en viktig arena der nordmenn skaper seg selv. Dermed kobles tesen om ´likeverd som likhet´ også til klasse, og vi forstår hvordan avstandsskapning og underkommunisering av ulikhet kan være en måte å håndtere, men samtidig tilsløre et klassebasert hierarki” (Lien 2001 s.88).

Jeg vil hevde i blant annet kapittel 7 i lys av Bourdieu (1995) sin teori, distinksjonen at lik smak og distingvering mellom nyttige og unyttige aktiviteter kan utrykke lik klasse. Pausewang (2001 s.178) påstår at likhet er et viktig premiss for å oppnå likeverdige fellesskap og at det kanskje er et ønske om et slikt fellesskap som er motivet for å underspille ulikheter i sosiale sammenhenger. Hun bruker Turner (1969) sitt begrep *communitas* for å beskrive det optimale fellesskap, ”en intens opplevelse av likeverdig fellesskap der forskjeller i status er irrelevant” (Pausewang 2001 s.178). I Pausewang sitt studie av norsk helsevesen var det for hennes informanter viktig at deres aktivitet i fellesskapet ble legitimert ved at de kunne vise til at de hjalp andre eller var *nyttige* på andre måter (Pausewang 2001 s.179). ”Denne tankegangen er knyttet opp til og forsterket av kulturelle idealer med rot i protestantiske verdier om å arbeide hardt, være til nytte og utsette egne behov” (Weber 1930 i Pausewang 2001 s.178,179). Å være til nytte er legitimert gjennom protestantiske verdier og har i hovedsak tilhørt det offentlige verdisystemet, men hun viser gjennom helsevesenet i velferdsstaten at de private og de offentlige verdisystemene kan gli inn i hverandre (Pausewang 2001 s.186). I tillegg utfordres verdier i Norge av mer individualistiske globale verdiorienteringer, derfor mener hun at hennes deltakere står i en brytning mellom å *være til nytte* og å *være seg selv* (Gullestad 1996 i Pausewang 2001 s.189). Nytte som verdi og som middel til prestisje vil jeg drøfte i lys av mitt materiale i kapittel 7.

Vike, Lidén og Lien (2001 s.19) skriver at Gullestad i flere artikler har pekt på autonomi som et sentralt begrep i hennes studier av hverdagslivet og i forståelsen av Norge som nasjon. Autonomi kan forstås som uavhengighet, selvstendighet, selvforvaltning, og er knyttet til bestemte måter å håndtere grenser på (ibid.). Lidén, Lien og Vike (2001 s.19) skriver videre at Gullestad (1997b,1998) påpeker at autonomi også brukes i forestillinger om hvordan vi kan avgrense oss fra andre. De mener det er et spenningsfelt mellom likhet og autonomi som kan hjelpe til å få frem og forstå endringsprosesser i norske samfunn. Denne spenningen ønsker jeg også å vise til i kapittel 4 og 5.

Alderisme og ungdomsfokus

Negative syn på personer som befinner seg i alderdommen kalles ”alderisme” (Hagestad 2005 s.316). I en norsk samfunnsvitenskapelig undersøkelse i 2005, av Monitor, stilte NOVA (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring) spørsmål om alderdom, og

noen av spørsmålene gikk på hvilken alder deltakerne egentlig ønsket å ha. Svarene de fikk viste ganske tydelig at de aller fleste eldre ønsker å være yngre, og i de mest ekstreme tilfellene ville gamle mennesker nesten starte på nytt i livet (Hellevik 2008 s.56,57). Denne undersøkelsen belyste at mange av de eldre i samfunnet, i snitt, ville være yngre og at de ikke følte seg like ”gammel” som de var. Det kan være fordi alderdom kanskje er forbundet med negative evner, som de eldre respondentene ikke så i seg selv.

Elstad (2005) mener at vi i Norge har en form for kroppskultur som har blitt mer dominerende, og som går ut på at vi ønsker å beholde et ungt utseende og ungdommelighet. ”De kroppslige resurser er blitt mindre påkrevd for å fungere i arbeidslivet, men manglene ved kroppen, ikke bare i helsemessig forstand, men også i estetisk forstand, oppfattes som symbol på mangler og svakheter” (Elstad 2005 s.256). Den unge kroppen som ideal for å uttrykke suksess og skjønnhet på er ikke noe nytt, men ”har fått en annen *massekarakter* enn tidligere...” (Elstad 2005 s.256). Dette blir uttrykt i det norske samfunn gjennom blant annet medier og fritidstilbud. Ved trening får man både et sosialt fellesskap og vedlikeholdt fysisk aktivitet og bedre selvtillit (Elstad 2005 s.256,257). Den unge kroppen som idealet og som middel for å oppnå prestisje i de sosiale fellesskapene ønsker jeg å drøfte i kapittel 6 i denne oppgaven.

Norsk alderdom som god eller dårlig kan bli basert på alderdommens fremstilling i media, og ”Oppslag i media framstiller ofte den norske alderdommen som preget av elendighet og usikkerhet” (Hagestad 2005 s.319). I Norge er det i tillegg lagt til rette slik at fritidsaktiviteter treningstimer på treningssentre og tilbud som seniorsentre for eldre er adskilt fra yngre aldersgrupper, i tillegg til at og bosted mellom aldersgrupper ofte er adskilt, slik som seniorboliger. Dette skaper områder og aktiviteter med bare eldre og ”ungdomsghettoer” (Loftland 1968 i Hagestad 2005 s.316). Under mine studier merket jeg godt hvordan de eldre får tilbud som er adskilt fra de unge og aktiviteter og fritidstilbud er ofte separert etter alder. Det kan skape større forskjeller i verdier og meninger enn det som egentlig ville vært tilfellet hvis aldersgrupper ikke var like adskilt. Det skaper sosiale fellesskap bestående av eldre og det er disse fellesskapene jeg har studert og som har gitt materialet til analysedelen av denne oppgaven.

Eldrebølgen og den tredje alder

Selv om vi har en høy pensjonsalder i Norge i forhold til mange andre land, har vi en lav yrkesdeltakelse blant de unge eldre som er mellom 60 og 66 år gammel (Birkeland 1999 i Hagestad 2005 s.317). Vi lever lenger enn vi gjorde før og vi er fortsatt aktive langt etter pensjonering. Fordi alle over pensjonsalder har blitt sett på som eldre, eller gammel, men klart skiller seg fra de eldste eldre har alderdommen blitt delt inn i flere kategorier. Fordi vi lever lenger enn vi gjorde før blir alderdommen også en forlenget livsfase hvor de eldre har bedre helse og lever mer aktive liv. For å understreke at alderdommen er lengre og at det kan være stor forskjell fra en som er 60 til en som er 90 år kan alderdommen deles opp i faser. De yngste eldre befinner seg i det som kalles den ”tredje alder” (Pete Laslett 1996 i Brusdal og Frønes 2005a s.294) , mens de eldste i vårt samfunn befinner seg i den fjerde alder. Jeg bruker begrepet tredje alder, for å illustrere at mine informanter er ulik de aller eldste. Den tredje alder beskriver den første alderdommen, hvor mine informanter befinner seg, det er de som har gått fra å være foreldre med barn hjemme til å ikke ha barn hjemme og fått mange barnebarn. De er eldre, men bor og klarer seg alene, de er ikke på aldershjem og har heller ikke hjemmehjelp. Informantene lever andre liv, har hatt en annen oppvekst og har kanskje derfor andre verdifokus enn eldre i den fjerde alder. Mine informanter fremstår og uttrykker seg selv som ulike de eldste eldre og beskriver egen alderdom som ulik den de så deres egne foreldre ha. Eldre i den tredje alder er med på å skape og uttrykke at det finnes en måte å leve i alderdommen som ikke er slik som foreldrene deres gjorde, som de beskrev som ”å stirre i veggen”. Mine informanter uttrykker at de har andre behov enn de opplevde at eldre før dem har hatt. Informantene er også ulike de som befinner seg i den andre alder, midt i livet, en livsfase som ofte består av travle dager med barn og arbeid og den første alder som viser til barne- og ungdomsårene. Begrepet den tredje bruker jeg for å henvise til informantene som en gruppe som skiller seg fra andre aldersgrupper i Norge og som derfor kan studeres separat og i komparasjon. Antropologer har lenge vært opptatt av å studere eldre mennesker men i studier av norsk alderdom opplever jeg at det ofte har vært fokusert på de eldste eldre og de eldre som er pleietrengende. Gjennom å studere verdier og verdiuttrykk i den tredje alder håper jeg denne oppgaven kan være et bidrag til studiet av alderdom og verdier i norsk kultur.

Familierelasjoner i den norske alderdommen

Livsfase påvirker hvilke og hvor mange sosiale relasjoner vi har og velger å ha.

Alderdommen involverer ofte tap og endring av relasjoner, derfor blir denne perioden av livet ofte forbundet med ensomhet. Brusdal og Frønes (2005a s.285) mener at i Norge vil mellomgenerasjonens familieansvar primært være rettet mot omsorg av barna, mens det i andre mer ”tradisjonelle kulturer” (forfatterens uttrykk) er mer rettet mot ansvar for gamle foreldre. Dette ønsker jeg å vise i kapittel 5, med komparasjon til en studie av alderdom i nord India, av Sarah Lamb (2000). Selv om de norske familiene ikke har så mye ansvar for de eldre sin alderdom, mener Leira at det norske helsevesenet sin organisering og ansvar for de eldre, ville falt sammen uten familiene (Leira 2005 s.269). Hun viser at selv om ikke familiene i Norge har hovedansvaret for å sikre de at de eldre får en trygg og god alderdom, er familiene veldig delaktige. Hun mener derfor at helsevesenet sitt ansvar for de eldre ikke ville vært like bra uten at familiene hadde vært like behjelpelig som det de er. I noen av drøftingskapitlene i denne oppgaven ønsker jeg å vise hvordan relasjonen til informantens nære familie påvirker hvordan de uttrykker verdier som selvstendighet og ansvarlighet.

Hagestad (2005) mener at det spesielt er kvinner som følte et ansvar for ivaretagelse av de eldre i vårt samfunn. Hun mener det kan sees i lys av at det i nordiske land oftest er kvinner som har mest kontakt med familien og holder den samlet. Kvinner tar ikke bare mest vare på sin egen familie, men i mange tilfeller velger de også å ta hovedansvaret for å holde sammen og ta vare på ektemannen sin familie (Hagestad 2005 s.314). Jeg ønsker senere i oppgaven, i kapittel 7, å vise hvordan noen av mine kvinnelige informanter føler mer nytteverdi knyttet til hjemmet enn menn, og at arbeidsfordelingen i hjemmet tidligere, kan ha påvirkning på informantens følelse av verdiendring. Denne rollen som Hagestad (2005) mener kvinnene oftere enn menn har påtatt seg kan også være noe de bærer med seg hele livet. Hvis kvinner har hovedansvar for barn og sine eldre foreldre vil de kanskje, når de blir eldre også føle større ansvar for familien og det kan være grunnen til, som jeg viser i drøftingsdelen i denne oppgaven, at flere av mine kvinnelige informanter ikke ønsket at barna skulle ta vare på dem når de ble eldre. De bærer kanskje rollen som forsørger og ansvarlig for familien og det kan gjøre det vanskeligere å selv være mottaker av omsorg og hjelp.

Historie og utvikling

Fortid og historie blir viktig i studiet av alderdom og kan fungere som et bakteppe og en felles referanseramme for mine informanter. Det er noen historiske hendelser alle informantene husker, og som er noe de deler i en felles minnefortid. Historien og fortiden kan også brukes av eldre for å vise til verdiendring fra da til nåtiden.

Norge gikk fra å være et av Europas mest fattige land, til i løpet av etterkrigstiden, å bli et av de rikeste, og derfor er en oppvekst på femtitallet og åttitallet veldig ulik, historisk og økonomisk sett (Frønes 1997 s.60) Norge ble en mer samlet nasjon etter krigen, men var også en fattig nasjon og mine informanter opplevde flere år med matknapphet og andre økonomiske utfordringer som dagens unge ikke opplever (Frønes 1997 s.61)

Hellevik (2008 s.214,215), mener at mennesker vil oppleve en verdiendring gjennom livet og etter livsfase, men at vi også har fått mange av våre verdier fra oppveksten som et slags generasjonsfenomen. Han mener også at arbeid, som verdi, derfor kanskje er mest utbredt blant pensjonister, ”En plikter å yte før en kan nyte, og arbeidet er en del av meningen med livet” (Hellevik 2008 s.202, 203). Denne arbeidsmoralen som jeg også opplevde at mine informanter var opptatt av, kan ha sammenheng med deres oppvekst og historisk påvirkning. Mange av dem beskrev at de ble opplært til å jobbe hardt for det de ønsket og noen av dem følte at de var der da Norge som vi på mange måter kjenner det i dag, vokste fram. Brusdal og Frønes skriver, at, ”De første offentlige dokumentene etter 2.verdenskrig som handlet om ungdom, var preget av bildet av ungdommen som de som skulle bygge landet” (Brusdal og Frønes 2005a s.293). Denne forståelsen av å være med på å bygge landet kan forstås gjennom de eldre sin opptatthet av at du skal yte før du kan nyte, noe som jeg opplevde under feltarbeidet.

Brusdal og Frønes (2005b s.471) mener at nedgangen i gjennomsnittsalder for pensjonering ”må sees i forhold til 50-70-åringenes vekt på selvrealisering og det gode liv”, fordi flere seniorer i arbeidslivet selv ønsker å gå av med pensjon når de nærmer seg pensjonsalder for å få mer tid til egne hobbyer utenfor arbeidslivet (Brusdal og Frønes 2005a s.301,302). Jeg opplevde selv under feltarbeidet i samtaler med personer i 50, 60 årene, som fortsatt var i

arbeid, at de gledet seg til å gå av med pensjon, ikke fordi de ikke trivdes i jobben, men fordi de ønsket å trene og reise mer, og å være mer i naturen. De ville ha mer ferie og større mulighet til å dyrket livet utenfor arbeid. Brusdal og Frønes (2005a) mener videre at generasjonene gjennom livsløpet vil endre verdier og holdninger i samfunnet. Når disse generasjonene når ulike livsfaser vil det også endre livsfasene og hvordan vi oppfatter disse. Derfor vil den livsfasen mine informanter befinner seg i være preget av hvilken generasjon de er og hvilke verdier de har. ”De unge eldre er i stor grad skapt av at nye generasjoner når denne aldersfasen” (Brusdal og Frønes 2005a s.304). Det ønsker jeg å gi en beskrivelse av i min studie av personer i den tredje alder. Alderdom og livsfaser i de eldre år er ikke slik som de en gang var, og de vil heller kanskje ikke forbli slik som de er i dag så veldig mye lenger. Ved å studere eldre generasjoner kan vi allikevel forvente hva som vil bli noen av endringene og det vil hjelpe oss til å forstå hvilke behov og ønsker de unge eldre, i den tredje alder, vil ha, når de går inn i den fjerde alder.

Finn Olstad (2010), forfatteren av boken *Frihetens Århundre* mener de siste hundre årene i norsk historie har vært mye preget av den sterke verdien av frihet i Norge (2010 s.7). Frihet kan forstås som ”frihet til” og ”frihet fra”, og andre verdenskrig er ifølge Olstad (2010) en viktig begivenhet i historien, og belyser vår kamp for ”frihet fra” å bli styrt og dominert. ”Frihet til” handler mye om selvstendighet og om at nordmenn er opptatt av å kunne gjøre det de selv ønsker. Denne formen for frihet ble særlig gjeldene da individualismen og konsumsamfunnet kom for fullt. Utviklingen av velstand, økonomisk vekst, materiell trygghet og tilgang på utdanning ble en viktig kilde for frihet på 1950- 60- tallet i Norge (2010 s.154). Denne veksten gav mer trygghet i fellesskapet og visket ut mange av de store sosiale forskjellene som hang igjen etter førkrigstiden (ibid.). I kapittel 3 vil jeg vise at fokuset på likhet og ikke forskjeller er en gjeldene verdi for informantene. Samtidig kan konsum utrykke både likhet og forskjell (se kapittel 2 og 7). Etter en økonomisk vekst økte også forbruket, og folk hadde råd til å unne seg det som før hadde vært luksusvarer. ”Alt dette vitner ikke bare om økt materiell trygghet og solid velstand, men også om større frihet – til å forbruke, til å velge, til å skape et større rom for individuell utfoldelse” (Olstad 2010 s.155). Et sterkt symbol på denne individuelle friheten var bilen, som i 1970 var blitt et vanlig syn (Olstad 2010 s.156).

Det ble etter hvert mer fokus på likhet mellom kjønnene og på 1970 tallet gikk flere og flere kvinner ut i arbeidslivet, og på grunn av nye velferdsordninger til familiene ble det mulig å

kombinere yrkesrollen med familierollen (Olstad 2010 s.188,189). De nye boligbebyggelsene som vokste frem i etterkrigstiden hadde også en positiv innvirkning på folks liv. Familiene ble senteret i de nye boligene, møblert med ny teknologi som vaskemaskin og kjøleskap, og med tv apparatet som midtpunktet (Olstad 2010 s.160). De nye boligene ble også et symbol på likhet, fordi folk nå bodde i hus som så like ut i størrelse og standard (Reiersen og Thue 1996 s.116, i Olstad 2010 s.160). Også oppdagelsen av olje på norsk sokkel har gitt oss mer frihet, i betydningen økonomisk trygghet. Norge ble på 1970-tallet etter hvert en oljenasjon som skapte stor inntekt for statskassen (Olstad 2010 s.170). Fra 1965 til 1980 økte livsstilforbruket blant nordmenn og en mer internasjonal livsstil ble vanlig, noe som innebar mer utenlandsreiser og kjøp av utenlandske varer (Olstad 2010 s.171). "Forbrukersamfunnet innebar utvilsomt større likhet. Alle var forbrukere i den forstand at de hadde evne og vilje til å kjøpe varer ut over det nødvendigste" (Olstad 2010 s.172)

En alderdom preget av "mayabånd"

Jeg vil underveis i denne oppgaven forsøke å trekke komparasjon til alderdom i India ved hjelp av Sara Lamb (2000) sin monografi *White saris and sweet mangoes: aging, gender and body in North India*. Hun beskriver hva hennes informanter tenkte om, og hvordan de praktiserte alderdom. Lamb (2000) viser også hvordan de hun har studert sitt syn på alder og aldring inngikk i skapelsen og deltakelsen i sosiale relasjoner. Hvordan ulike relasjoner kan skapes og tas fra hverandre, og hvordan alderdom påvirker måten kropp og kjønn blir transformert. Hun mener sosiale relasjoner er påvirket av alder, på lik linje som mange mener at sosiale relasjoner er "kjønnet" (Lamb 2000 s.9). Lamb (2000 s.28) viser hvordan det hun kaller "the net of maya", et komplekst nett av tilknytninger til andre personer og eiendeler, som oppstår ved berøring, ved å spise samme mat og ved å ta på de samme tingene, skaper sosiale relasjoner. Og i tillegg hvordan de eldre i alderdommen var de som hadde det største nettet av maya, og hvordan det også var i alderdommen at de eldre måtte kutte disse relasjonene, som en av forberedelsene på døden.

Problemstillinger

Dette er en studie av hvilke verdier som er mest gjeldene for eldre i den tredje alder og hvordan verdiene kommer til uttrykk i sosiale fellesskap. Hva de unge eldre er opptatt av har kanskje endret seg fra da generasjonene før dem var i denne livsfasen. Mer fritid gir nye

måter å uttrykke grunnleggende verdier på og nye arenaer for å oppnå dem. Denne studien skal belyse hvem mine informanter er og hvordan hverdagen til en pensjonist kan se ut, jeg ønsker, gjennom å studere eldre i den ”tredje alder”, å gi et bidrag til studier av alderdom i Norge. Oppgaven inneholder hendelser, opplevelser, samtaler og utsagn, som vil belyse hva som er viktig for mine informanter, og hvilke bekymringer og verdier de har.

Gjennom å anvende perspektiver på og analytiske begrep som uttrykkskontroll (Goffman 1992), distingvering (Bourdieu 1995) og generasjon (Eyerman og Turner 1999) ønsker jeg å analysere hvilke grunnleggende verdier de eldre vektlegger i sosiale relasjoner og drøfte på hvilke måte verdiene oppnås og på hvordan disse verdiene er sammenfallende med norske kulturelle verdier (Gullestad 1992; Hylland Eriksen 1993; Lidén, Lien og Vike 2001; Vike 2013).

Hovedproblemstillingen er, *Hvordan og ved bruk av hvilke strategier oppnår de eldre, gjennom sosiale fellesskap og relasjoner; selvstendighet, likhet, ansvarlighet, og anerkjennelse?*

Teorier og analytiske begrep

Under følger en presentasjon av teorier og analytiske begrep som jeg ikke allerede har introdusert og som blir aktuelle i oppgaven.

Generasjon

Begrepet generasjon vil jeg bruke som en analytisk avgrensning for å fange historiske vekslinger *uavhengig* av hvordan folk selv oppfatter historiens gang. Brusdal og Frønes (2005a) hevder at generasjonenes ulike historiske bakgrunn og livsløp påvirker dem, og at nå opplever de eldre seg som yngre og yngre, ”70 år er ikke lenger noen alder” (2005a s.283). Jeg kan påstå at mine informanter er det Brusdal og Frønes kaller for en ”historisk generasjon” fordi de var unge i samme periode og har felles historisk forankring (Brusdal og Frønes 2005a s.284). Det er nesten 20 års aldersspenn mellom informantene, og det skaper en del ulikheter mellom dem, men de har opplevde mange av de samme livsfasene og historiske endringene og uttrykker også at de har mange av de samme verdiene.

Karl Mannheims teori om generasjonsbegrepet fra 1952, ble utviklet fordi han forsøkte å finne et alternativt begrep som kunne vise til forskjeller utenom kjønn og klasse (Eyeran og Turner 1999). Det er slik jeg ønsker å bruke begrepet i denne studien, som en av flere forklaringer på forskjeller i samfunn. De som er del av samme generasjon vil ha opplevd mange av de samme historiske omveltningene, og andre verdenskrig er et slikt eksempel for mine informanter. De ulike generasjonsenheter kan være agenter for sosial endring og bære med seg verdier gjennom livsløpet, hvis de har opplevd et signifikant skille i historien. "Ut fra Mannheims teorier vil de verdier og forståelsesformer som de unge erverver seg i ungdomstiden i stor grad følge dem gjennom livsløpet" (Brusdal og Frønes 2005a s.284). Eyeran og Turner (1999 s.91) bruker Mannheims teori om generasjon og trekker det enda lenger når de påstår at generasjon kan brukes som et alternativ til sosial klasse for å vise til sosial endring, for å studere en økende vekst av konservativ tankegang i moderne samfunn og for å forstå ideen om forskjeller mellom ulike generasjoner. De mener generasjoner, som sosiale klasser, er organisert i forhold til sosial utestengelse av andre og tilgang til resurser for egne medlemmer og at medlemskap kan bli definert i forhold til "inclusion/exclusion" (1999 s.93). Eyeran og Turner (1999) ønsker å forstå hvordan generasjoner er skapt gjennom felles narrativ og internaliserte minner og bruker derfor Bourdieu sin teori om *habitus* og *hexis*. De mener at generasjonsgrupper gjennom å dele mye felles habitus, som måter å stå på, gå på og bevege seg i forhold til andre grupper på, er med på ekskludere noen og inkludere andre: "images of bodies become attached to cultures of generations" (Eyeran og Turner 1999 s.98). De mener at valg av for eksempel klær og musikksmak har strategisk verdi, og at smak og behag spiller en symbolsk rolle for å skape skiller mellom generasjonene (Eyeran og Turner 1999 s.101). Ved å forstå og bruke generasjon slik kan forskjeller i verdier og opptattheter i alderdommen, henge sammen med hvilke historiske endringer de eldre har opplevd. Slik kan også verdier og hvordan disse blir uttrykt variere etter hvilken generasjonsenhet som befinner seg i alderdommen.

Distinksjonen

Distinksjon betyr på fransk to ting, det ene er måten vi kan lage eller se forskjeller på, og den andre betydningen er måten noen skiller seg ut på som for eksempel å framstå av høyere klasse enn andre (Østerberg i Bourdieu 1995 s.11). Det er i spillet mellom disse to

betydningene at *Distinksjonen*, av Pierre Bourdieu (1995), finner sted og kan bli forstått. Teorien har som formål å belyse hvordan det innenfor samme samfunn finnes smak og behag som skiller ulike klasser. ”Derne er det en bok som tar opp de mer allmenne spørsmål om forholdet mellom individ og kollektiv, om forholdet mellom den enkeltes handling og sosiale situasjon, og betydningen av det økonomiske i den enkeltes liv” (Østerberg i Bourdieu 1995 s.11). Gjennom å bruke distinksjonen kan jeg belyse, fremheve og forstå sosial bakgrunn og klasse blant mine informanter, hvordan de distingverer og hvordan dette påvirker og hjelper til å uttrykke de verdiene de er opptatt av.

Impression management (inntrykkskontroll)

Erving Goffman (1992) bruker i sin *The presentation of Self in Everyday Life* teatermodellen, som ser samfunnet som bestående av roller og rollespill. Vi ønsker å fremstå på bestemte måter og at andre skal få et bilde av oss som vi er fornøyd med, vi ønsker å kontrollere hvilke inntrykk andre får av våre uttrykk. Ved hjelp av teatermodellen viser Goffman hvordan vi kan få et innblikk i den sosiale verden av taktikk, underspill og overspill, og hvordan ulike personer tar del i fremstillingen av seg selv. Som Barth framhever (Barth i Goffman 1992 s.8) er ”rollespill, selvpresentasjon og inntrykksmanipulering ... ikke overflatefenomen, men grunnleggende trekk som bidrar til å skape samfunn”. I studier av hendelser og utsagn kan jeg bruke teatermodellen til å forstå og forklare fenomen som ellers kunne forsvunnet hvis jeg ikke observert handlinger, og bare snakket med informantene. Ved å studere hvordan mine informanter underspiller og overspiller trekk ved seg selv og andre, fremhever det hvilke verdier de kanskje egentlig er opptatt av og hvordan deres opptreden kan være et middel i å oppnå ulike verdier.

Oppgavens struktur

I Kapittel 2, som følger vil jeg gå igjennom noen metodiske vurderinger og utfordringer, hvilke metoder jeg har benyttet meg av og hva som kan være fordelene og ulempene ved dem. Jeg vil presentere felten, hvilke sosiale nettverk jeg har studert, hvem informantene er, hvilken alder og klassebakgrunn de har. I kapittel 2 vil også min, antropologens posisjon bli presentert og vurdert, og hvilken påvirkning min rolle har hatt på det materialet jeg sitter igjen med.

Kapittel 3 er det første av fem drøftingskapitler, hvor jeg analyserer de verdier (compelling concerns) som jeg mener informantene er opptatt av. I dette kapitlet beskriver jeg hvordan fortidsnarrativ brukes av mine informanter som et middel for å oppnå likhet som verdi. Jeg hevder at likhet er en viktig verdi for å oppnå sterkere tilhørighet mellom de eldre, og at fortidsnarrativ brukes av informantene som et verktøy for å skape likhet og fellesskap. Narrativ blir et middel for å oppnå verdier, for å oppnå likhet og samhold. Som perspektiv bruker jeg Kirsten Danielsen (2013, 1994) sin beskrivelse av fortidsfortelling og hvordan historier fra fortiden legger føringer på nåtiden og fremtiden. Jeg vil også benytte meg av Gullestad (1992) sin analyse av det norske samfunn som preget av likhet og likeverd som verdi og som premiss i sosial samhandling.

I kapittel 4 vil jeg drøfte en av utfordringene informantene uttrykte at de bekymret seg mest for, ensomhet. Flere av de eldre var bekymret for ensomhet, på grunn av endring i og tap av sosiale relasjoner slik som familie, ekteskap og kollegaer, i alderdommen. De bekymrer seg for å bli isolert, og jeg vil drøfte denne bekymringen i lys av at de eldre også er opptatt av å fremstå som selvstendige. Jeg ønsker å forstå hvordan de eldre bekjemper ensomhet gjennom selvstendighet og fellesskap og vil hevde at livsendringer påvirket deres opplevelse av selvstendighet og måter å uttrykke selvstendighet på. Jeg ønsker videre å se hvordan selvstendighet og er knyttet til verdier som er viktig i norsk kultur. Kapittel 5 handler også om de eldre sine uttrykk for selvstendighet, men i dette kapitlet vil jeg vise hvordan selvstendighet blir oppnådd gjennom å være opptatt av trygghet. Kapitlet tar for seg hvordan de eldre håndterer utfordringer som helsesvikt og bekymring for å bli avhengig av andre. Ved å søke trygghet, gjennom å være sikker og gjennom å planlegge sin egen alderdom, hevder jeg at de eldre opprettholder en form for selvstendighet og ansvarlighet.

I kapittel 6 drøftes hvordan informantene oppnår prestisje i fellesskapet blant dem. Jeg vil vise hvordan de eldre verdsetter uttrykk av en ung og sprek kropp. Ved hjelp av Bjelland (1984) presenterer jeg det norske samfunnet som noe ungdomsfokusert, hvor et ungt utseende og andre tegn på ungdommelighet er det mest ønskelige. Ved hjelp av Goffman (1992) sin teori om inntrykkskontroll viser jeg hvordan informantene ønsker å overspille trekk som uttrykker at de har en ung kropp og samtidig hvordan de underspiller helsesvikt. Jeg mener at en ung kropp og et ungt utseende vektlegges fordi det gir prestisje i sosiale fellesskap blant de

eldre. Kapittel 7 tar for seg en annen verdi som jeg også hevder gir prestisje i fellesskapet blant de eldre, verdien av å forbli nyttig. Jeg hevder at pensjonistene kan føle et savn og et tap av nytteverdi når de ikke lenger er i lønnet arbeid. Følelsen av nytte gjensker informantene gjennom å uttrykke travelhet, og ved at de gjør det de beskriver som nyttige aktiviteter. Jeg påstår også i dette kapitlet at de eldre sin måte å distingvere mellom nyttige og unyttige aktiviteter på også er et uttrykk for klasse og tilhørighet. De kan derfor også gjennom å distingvere, utrykke klasse, og dermed skape både likhet og tilhørighet, og ulikhet.

I kapittel 8, oppgavens avslutningskapittel, oppsummerer og sammenligner jeg de verdiene som jeg har drøftet i kapitlene over og om de ”passer” med andre studier av grunnleggende verdier i Norge. Jeg ønsker å belyse hva som kanskje er den viktigste grunnverdien til informantene.

Kapittel 2

Metodiske vurderinger, introduksjon av felten og informanter

Dette kapittelet er en gjennomgang av hvilke metoder som er benyttet og hvilke metodiske utfordringer som er gjeldene i denne oppgaven og i antropologiske studier av egen kultur. Kapittelet inneholder også en introduksjon av felt, informanter og antropologens posisjon i felten.

Introduksjon av felten

Jeg ønsket å delta i sosiale felleskap som bestod av pensjonister, og gjorde dette ved å søke etter felleskap på den måten jeg så for meg at en pensjonist ville gjort det. Jeg tok kontakt med lederen for fritidsaktiviteter som var tilrettelagt for seniorer og spurte om å få delta, og det var slik jeg fant mine feltområder. Disse fritidsaktivitetene var tiltak som var støttet av staten eller kommunen og flere av dem fant sted ved seniorsentre. Der var det de eldre selv som var ledere, de gjorde det frivillig og fikk ikke betalt. Lederne trengte ikke å betale for medlemskapet, men det måtte de andre deltakerne ved noen av aktivitetene. Da var det snakk om et par hundre kroner i halvåret. På de aktivitetene som kostet penger, ble pengene brukt til vedlikehold av materialer som vi brukte, som kort i spillgruppen, brodder i turgruppen og sløyfer og musikk i dansegruppen. Pengene gikk også til å dekke utgifter for fellesskapet, og i den ene gruppen hadde vi en pott som gikk til de som ikke kunne ta bussen den dagen. Da spanderte fellesskapet penger til bilparkering. Da jeg møtte med pensjonistene introduserte jeg meg, og forklarte at jeg studerte sosialantropologi og at jeg i min hovedoppgave studerte eldre og alderdom. Jeg forklarte at jeg ønsket å delta for å studere dem, hva de gjorde på og hva de var opptatt av, for å forstå hvordan det var å leve som pensjonist. Jeg forklarte også det samme for hver enkelt av deltakerne etter hvert som jeg kom i snakk med dem.

Under feltarbeidet deltok jeg i flere ulike sosiale felt og fritidsaktiviteter. En av dem har jeg kalt *Dansen*, og jeg deltok på flere dansegrupper bestående av seniorer. For å delta på disse trengte man ikke å ha erfaring fra dans, og alle kunne delta, ”Dans er glede og dans for alle!”, som den ene lederen sa. Danserne var både menn og kvinner, men fordi det var overtall av kvinner danset noen av oss, som regel de høyeste, som menn, representert ved en blå sløyfe. En annen aktivitet jeg deltok på, har jeg i oppgaven kalt for *turgruppen*, eller *trimgruppen*. Jeg deltok på flere turgrupper som møttes en gang i uken og dro på alt fra enkle korte turer til mer krevende lengre turer, alt etter hvem som møtte frem til turstart. For å bedømme hvor langt vi skulle dra var alle med i en samtale om hvor langt vi maktet å gå. Når det var flere som møtte opp med høy alder og helsesvikt gikk vi ikke like langt, men det kunne under turen bli diskusjoner fordi noen mente vi hadde en for utfordrerne tur, men det var til slutt turlederen som bedømte hvor langt vi andre maktet å gå. Da vi kom til veier som delte seg med alternative ruter, hvor en var tyngre kunne turlederen be om en håndsopprekning eller diskusjon om hvilken vei vi burde velge. Iblant delte også turlederen oss opp, slik at de som ikke klarte å gå like langt sammen kunne gå en lettere rute. Var det imidlertid bare en som ikke klarte de tyngste veiene gikk vi alle sammen de letteste. Dette var ikke en gruppe med bare turentusiaster, eller personer som har trent hele livet, men eldre menn og kvinner som ønsket å gå på tur og trene sammen med andre. Jeg deltok også i to ulike *Spillgrupper*, som møttes en gang i uken, hvor vi spilte kort eller brettspill. Det ble gitt honnør til de som gjorde det best, og vi fikk hver uke et dokument med en liste med navn i rekkefølge fra best til dårligst. Spillgruppene bestod av langt flere menn enn i de andre aktivitetene. Dette var seriøse lag som ikke bare møttes for å være sosiale, og utsatte praten til pausene. I oppgaven vil de gruppene som er ganske like, av anonymitetshensyn, fremstilles som en.

Introduksjon av informanter

For å studere eldre har jeg måttet gå bort fra mine forutinntatte meninger og antagelser om eldre og alderdom, og er enig med Wikan (1990) når hun minner oss på at det er viktig å huske at for alle er ”livet unikt og leves for første gang” (s.14). Mine informanter er altså pensjonister, og består både av menn og kvinner. De jeg har studert befinner seg i en aldersgruppe mellom 60 år og opp til nesten 80 år. Det er et stort aldersspenn som vil ha påvirkning på materialet jeg sitter igjen med. Sosial bakgrunn, økonomisk bakgrunn og utdanningsbakgrunn, er også vesentlig. De fleste av de mannlige informantene har, med noen

unntak har hatt en høy posisjon i arbeidslivet. De kvinnelige informantene mine har også jobbet deler av sitt voksne liv, men slik som jeg forstod dem, mest når de selv ønsket det. Flere av informantene beskrev at da de var unge hadde de ikke like mange utdanningsmuligheter som det som finnes i dag, og mange av kvinnene hadde i sin ungdom, valget mellom kontor- eller fabrikkarbeid. Informantene har hatt aktive liv, med store familier. De av mine informanter som har barn har rundt tre, men noen av de eldste hadde opp til fire og fem barn. *Per forteller om hverdagen som foreldre med unge barn, i de aller fleste familier var det bare én i arbeid, og når mannen kom hjem fra arbeide, så hadde han fri. Det var ikke stress med å få barna i barnehagen, for de var hjemme med mor og lekte i gatene. Det var ikke barnehager når vi vokste opp heller, vi lekte også i gaten. Det var en oppvekst som var veldig trygg fordi det alltid var folk hjemme. Ungene hadde det bedre når det var noen hjemme.* Informantene beskriver også veldig sosiale liv da de var småbarnsforeldre, med hyppige besøk, og med kvinnene som vertinner nesten hver dag. De beskriver aktive og travle hverdager og de ønsker å fortsatt leve aktive liv som pensjonister, som innebærer trening, fritidsaktiviteter og andre hobbyer. Mitt feltarbeid har i hovedsak vært å delta på slike fritidsaktiviteter og i så måte har jeg studert en gruppe eldre som har noenlunde like utgangspunkt og en lignende bakgrunn.

Under feltarbeidet deltok jeg som nevnt i en trimgruppe, og de fleste medlemmene her hadde, etter min oppfatning, en høy klassebakgrunn. De hadde hatt viktige jobber og aktive liv og de fremstod som mennesker med god økonomi. Denne informasjonen fikk jeg gjennom samtaler og ved å studere hvordan de uttrykte seg selv gjennom hvilke plagg de hadde, hvilke biler de kjørte og hvordan noen av dem hadde det hjemme. Klasse blir ikke brukt her bare som at de har like mye økonomisk kapital, men at informantene orienterer sin konsumpraksis på lignende vis. Det jeg opplevde var ikke bare at de hadde de samme eller tilsvarende eiendeler, men også at de uttrykket et ønske om å eie det samme. Et eksempel kan være treningstøy som flere av mine informanter er opptatt av. De roste hverandre for praktiske klær som også var fine. En god og dyr vindjakke var noe de fleste eide, i tillegg til fleece og gode tursko. De snakket også om hvilket merke det var og hva som var best. Informantene var også opptatt av at det de brukte penger på var for noe nyttig, selv om mat og eiendeler også kunne uttrykke god smak. De likte ikke å sløse penger på unyttige varer som brus eller ”fastfood”, og hadde nesten alltid med seg egen smurt matpakke og kaffe på termos. Jeg opplevde at de mente at sløsing med penger på ”unyttige” produkter ble ansett som ”vulgært” (Bourdieu 1995) og noe som de med lavere klasse gjorde. Det å vise at de kunne ta vare på økonomien og var

økonomisk fornuftige var et uttrykk for den klassebakgrunnen de ønsket å fremstå som. De jeg var hjemme hos bodde i finere strøk og i dyre leiligheter eller hus. De var innredet pent, med møbler av god kvalitet som igjen uttrykte det praktiske aspektet ved deres konsumpraksis og klasse. Hjemmene var alltid ryddige og rene og flere av mine informanter fortalte meg at det var viktig å ha det rent og ryddig for å vise at man tok vare på hjemmet sitt og da også framstod som ansvarsfull og ordentlig. Kari forteller, *å ha det ryddig og lettvint er viktig og det er ikke bra å ha det rotete, man må ta husarbeidet etter hvert. Det er også viktig å ta vare på klærne og å henge de opp. Og jeg vil aldri gå med flekkete klær og sånne ting, det er spesielt viktig for eldre. Det er også viktig å vise at du er pliktoppfyllende, med å ta inn bosset og å hente posten. Før gikk vi aldri inn til byen før vi fikk hentet inn bosspannet (hente inn søppelspannet fra gaten, og sette det på plass etter at søppelbilen har tømt det). Før kostet folk mye utenfor også, enten på lørdagskveld eller fredagskvelden, og det var litt hyggelig. Nå gjør vi ikke det lenger. Jeg vil også ha posten ut av postkassen, slik at jeg får det opp og kan kikke over det. Jeg husker da jeg var rundt 30 år og ville få mest mulig boss med meg, alt som fantes i huset, slik at det skulle være rent og bosspannene skulle tømmes helt. Jeg tok med asken men den var litt lunken og da fikk jeg kjeft fordi jeg holdt på å sette fyr på hele bossbilen, Kari Ler. Det var en sjarm med det å passe på å få det ut og inn og å vaske spannene, nå har jeg bare sånn dunk som vi kaster inn i når som helst. Jeg opplever at Kari savner det å kunne vise andre at hun har det ryddig og er ansvarsfull også utenfor hjemmet. Jeg mener det å ha det ryddig er viktig også for å uttrykke at du har en høyere klasse fordi det å fremstå som rotete og å ikke ha orden ble sett på som negativt og forbundet med lavere klasse.*

En dag tok jeg med meg min bestefar på en aktivitet og introduserte ham for de andre som min bestefar. Han har en annen yrkesbakgrunn enn hoveddelen av de andre medlemmene i denne gruppen. Det merket jeg fort og det gjorde informantene også. Han kommuniserer på en annen måte, og har en annen måte å uttrykke seg selv på. Han omgikk minoriteten i gruppen, som spiste lunsj utenfor lokalet aktiviteten foregikk på, og hadde lignende yrkesfaglig bakgrunn som denne minoriteten. Jeg omgikk majoriteten, en gruppe menn og kvinner med høy sosial klasse. De snakket veldig pent og var ganske formelle i uttrykket. Etter en stund merket jeg at flere av disse omtale min bestefar som *bestefar*. En dag spurte en gruppe menn meg hva jeg skulle etter at vi var ferdig for dagen. Jeg forklarte at meg og bestefar skulle hjem til bestemor og spise. Da kom det fram at de ikke hadde trodd han var min bestefar, at det hadde vært utenkelig, selv om jeg hadde introdusert ham som det. De

trodde det bare var kallenavnet mitt på ham og at han var en venn av meg, og at det var derfor de også kalte ham for bestefar. Jeg tolker denne hendelsen som at de så på meg som nærmere dem i klasse, fordi jeg er fra samme område som de bor i nå og har som dem også høyere utdanning, i tillegg til at jeg var mer sammen med denne gruppen. Dette er en refleksjon for å illustrere hvordan informantene kunne være bevisst på forskjeller i klasse og hvordan det påvirket hvem som omgikk hverandre, selv om det ikke alltid var tilfellet. Jeg følte også at det var tydelig for min bestefar, som ikke trivdes så godt i denne gruppen og helst ville være hjemme. Denne tolkningen er også en illustrasjon på den forskjellen i klassebakgrunn som jeg oppfattet under feltarbeidet. Jeg har også vært hjemme hos flere av informantene og de boligene jeg så, bærer preg av at de har det godt økonomisk og kommuniserer, slik jeg oppfattet det, en smak og en stil som er uttrykk for høyere klasse.

En av de første utfordringene som møtte meg under feltarbeidet var at det noen ganger var litt vanskelig å komme innpå informantene og i noen tilfeller var det vanskelig å få innpass. Det første møtet med en gruppe eldre ble vanskeligere enn jeg hadde ventet. Jeg fikk raskt organisert møtet, men jeg måtte igjennom flere stadier for å få skikkelig innpass. Jeg måtte møte dem flere ganger og overbevise dem om at jeg kunne delta på aktiviteten uten å falle utenfor eller skille meg ut med manglende evner. Etter tre møter fikk jeg imidlertid overbevist dem nok til at jeg fikk lov til å delta, men jeg måtte sette meg inn i aktiviteten og øvde mye alene. At det var vanskelig å komme innpå de eldre er kanskje en gjennomgående utfordring i opprettelsen av kontakt med nordmenn. Mine informanter har kanskje det Gullestad (1992) kaller for ”symbolske gjerder”, hvor de beskytter seg mot personer som er for ulike for å unngå forskjell og en mulig konflikt. Marianne Lien (2001 s.88) understreker min opplevelse, ved å hevde at studier av Norge kan være utfordrende fordi antropologen må streve ganske mye med å få kontakt. Kontakten ble under feltarbeidet i første omgang utspilt veldig profesjonelt og med stor avstand, men etter at jeg fikk bedre kontakt var informantene veldig vennlige, og slik var de også med hverandre.

Selv om det er vanskelig å bevise klassetilhørighet og i hvilken grad det påvirket mine informanter, lener jeg meg på det som Lidén, Lien og Vike (2001) mener er noe av styrken i antropologien, at det etnografiske materialet inneholder det de kaller ”kontekstuell” garanti, at det er mulig å vite, med stor sikkerhet at feltarbeideren har klart å skille mellom det folk sier de gjør, det de faktisk gjør og det de bør gjøre i ulike situasjoner (Holy og Stuchlik 1983 i Vike, Lidén og Lien 2001:15). ”Derfor er det rimelig å hevde at antropologiens styrke, i

motsetning til det som ofte hevdes, er evnen til forklaring, mens svakhetene dreier seg om forklaringens rekkevidde” (Lidén, Lien og Vike 2001 s.15). Mitt materiale er ikke representativt for alle typer alderdom, men mine informanter representerer en gruppe eldre mennesker som befinner seg i den tredje alder, som har god økonomi, høy klassetilhørighet og symbolsk kapital, og som ønsker å være sosiale. De er av dem som søker et aktivt liv, fordi det er dette de er vant til fra tidligere livsfaser, og dermed er de en representativ gruppe for én eldre befolkning i Norge, de eldre som jeg kaller den tredje alder, søker og ønsker mer ut av alderdommen enn det de mener deres foreldre fikk. De ønsker å fremstå som nyttige og deltakende i samfunnet, og de vil reise og oppleve mye, selv om de er gamle. Jeg tror at en slik alderdom vil bli mer og mer vanlig etter hvert som yngre personer blir eldre og tar med seg sine livsstilsvaner og individuelle ønsker inn i alderdommen. Jeg mener mine informanter representerer en ”ny” form for pensjonist, som ikke er fornøyd med bare ”det enkle liv”, selv om det også kan være ønskelig i perioder. De er sosiale og ønsker å være aktive og vil i tillegg gjøre noe nyttig og være selvstendig, de verdsetter godt arbeid, men liker også å dra på hytten i helgene, og dette ønsker de også å få bekreftet av andre. De fleste av informantene jobber mye frivillig og har god økonomisk frihet. De er glad i å trene, men også i å ta seg et glass vin eller en øl.

Alle informantene sine navn som blir presentert i oppgaven er endret og ikke identifiserbare av personvern hensyn. Det ble utfordrende i begynnelsen å skrive og analysere felldataene, og det tok en stund etter endt feltarbeid før jeg fikk tilstrekkelig med avstand og kunne begynne med analysedelen av oppgaven. Det kan ha sammenheng med at jeg har studert i mitt eget land og bor nærme mine informanter.

Jenten og barnebarnet

Hvor antropologen er plassert, min subjektposisjon, er vesentlig for det metodologiske ved studien og påvirker hvilke funn som blir gjort. Min posisjon, hvordan mine informanter behandlet meg, omtalte meg og forholdt seg rundt meg, har påvirket hvilke data jeg sitter igjen med. Det at jeg er yngre enn mine informanter, og på alder med deres barnebarn påvirket hvordan de forholdt seg til meg. I begynnelsen av feltarbeidet overhørte jeg flere ganger at de snakket om meg som ”jenten”. Jeg følte at de behandlet meg med mye omsorg, og på en lignende måte som en besteforelder behandler og tar vare på sitt barnebarn. De rettet

på klærne mine, trakk av løse tråder, gav meg omsorgsfulle klapp på skuldrene og passet på at jeg fikk nok mat og drikke. Det at de så på meg med så mye omsorg kan ha påvirket hvilke data jeg sitter igjen med. Det kan ha ført til at de holdt litt tilbake, og kommuniserte seg selv på en bevisst måte og ikke sa hva de mente like tydelig som de ville ha gjort uten at jeg var der. De kan ha ønsket å skjerme meg slik som man kanskje skjermer et barnebarn. Jeg opplevde allikevel lenger ut i feltarbeidet at jeg ble behandlet mer som en av dem. Da begynte de å snakke om yngre mennesker uten å tenke på at jeg kanskje var en av de unge de pratet om. Noen av de eldre damene påpekte at jeg ikke var som de fleste i min generasjon, men mer som dem. Jeg forsøkte, etter beste evne å ”go native”, å te meg og kle meg mer som en av dem, slik at de ikke skulle behandle meg som en som var annerledes. Jeg la vekk smartmobilen min, høretelefonene og andre slike ting som de ikke brukte så mye. Jeg forsøkte også å holde meg oppdatert på det de var opptatt av, et eksempel er saker i nyhetsbilde om helse og omsorg, slik at jeg fikk flere fellesreferanser med dem. Jeg forsøkte å ”passe inn” med mine informanter, som Gullestad (1992) mener er viktig i sosiale relasjoner, i norsk kultur, og jeg forsøkte derfor å legge vekt på det som gjorde oss likest mulig. En som er der for å studere dem vil naturlig nok skille seg ut, og et par av mine informanter spøkte med at jeg skulle hjem å skrive om dem og minnte meg på at jeg måtte være snill i mine beskrivelser. Når vi var ute og møtte andre bekjente av mine informanter introduserte de meg spøkefullt som en ung dame som studerte dem. Det at jeg er kvinne har også en innvirkning på materialet jeg har fått, og gjorde at jeg fikk nærere kontakt med de kvinnelige fellesskapene. Jeg opplevde at jeg ble likere mine kvinnelige informanter når det ikke var menn til stede og at jeg da ble mer inkludert.

Metodologi og kunnskap

Metode og hjemlig studie

O'Reilly (2012 s. 98) skriver at deltakende observasjon består i å gjøre det ukjente kjent og det kjente ukjent. I hjemlige studier må det som allerede kan føles kjent bli gjort ukjent. Det er lettere å bli rammet av antropologisk ”blindhet” og se ikke det ”eksotiske” ved informantene når man studere sin egen kultur, ”Den største utfordringen er at vi beveger oss fra dette som har vært antropologers viktigste prosjekt, nemlig å forstå det ‘erfaringsfjerne’, til å forstå det ‘erfaringsnære’” (Geertz 1973 i Rugkåsa og Thorsen 2003 s.12). Jeg opplevde

noen vanskeligheter ved å være student av egen kultur, fordi feltarbeid i egen kultur utfordrer ideen om det klassiske feltarbeidet. Jeg trodde på forhånd at jeg ikke ville oppleve forskjeller mange får i møte med en helt ny kultur, men slik følte det ikke. Et eksempel er da vi var ute og så en kjent person, eller informantene så en kjendis, jeg så bare en eldre mann. De kunne alle sammen relatere seg til den samme referansen og ble hysterisk glad over å ha sett han. Han hadde spilt i en serie som hadde gått på tv for mange år siden, og alle utenom meg viste hvor stort det var å få se ham på gaten. Det var også stor forskjell på humor og det var noen ganger jeg ikke lo på samme sted som dem. Også språk kunne til tider bli utfordrerne for meg, blant annet sa en informant til en annen at hun var *knuppen på dolokket*, da jeg spurte hva hun mente med det lo de og sa at det betydde at *du er svær*. Noe jeg til slutt forstod som at personen var svært hyggelig. Jeg gikk inn i feltet med en formening om at jeg visste hvem jeg skulle studere og at jeg ville kunne følge de kulturelle kodene som en selvfølgelighet. Slik ble det ikke for meg, og jeg ble overrasket over ulikhetene jeg så og hvor stor innvirkning det hadde på samtaler, forståelse, verdier og opptattheter. Hjemlige studier har nok allikevel mindre av ”kultursjokk” enn i studier av fjernere kulturer.

Det finnes ulike holdninger til verdien av å studere sin egen kultur og om det i det hele tatt er mulig. Rugkåsa og Thorsen (2003 s.12) mener at en positiv holdning til studier av det norske i Norge, er at slike studier kan gi overraskende og uventede funn som kan være med på å utfordre og utvikle antropologisk metode og teori. For å kunne få slike funn må man være bevisst de utfordringene som finnes ved å studere egen kultur, ved blant annet å studere sitt eget samfunn som om det var fremmed. Jeg opplevde å bli overrasket over hvor fremmed deler av min egen kultur var for meg og hvor mye jeg måtte observere og analysere underveis. Selv om man snakker samme språk er det mange nyanser og ulikheter i måter å kommunisere på som gjør forståelsen utfordrende. Howell (2001) er en av dem som har gitt kritikk til feltarbeid i og av egen kultur, fordi feltarbeideren bor hjemme mener hun de vil få lite tilgang til informantenes hverdagsliv og på den måten miste verdifulle data. Jeg har ikke hatt ett avgrenset felt og kan derfor ikke få samme perspektiv som man kanskje ville fått ved å studere alle delene ved informantenes liv. Jeg forholdt meg til hvor mine informanter befant seg, og har hatt mange små feltområder og ulike kontekster. Jeg mener at selv om jeg kan ha mistet ”verdifulle data” vil det gi meg andre data, som kan være like verdifulle. Jeg studerer sosiale nettverk og relasjonene mine informanter imellom og deres relasjon til familie og venner. Under feltarbeidet prøvde jeg å følge sosiale nettverk, og stilte spørsmålet om hvem som har relasjoner til hvem og hva den relasjonene innebærer og hvilken forbindelse

relasjonene mellom mennesker har til andre handlingsmønstre og sosiale faktorer. Ifølge Jeremy Boissevain (1979) kan nettverksanalyse gjøre datainnsamling på et lavere nivå mer tydelig og det kan gi antropologer som har feltarbeid i byer en bedre måte å studere felleskap mellom mennesker i komplekse sosiale felt. Nettverksanalyse er et analytisk instrument som kan hjelpe antropologen med å forstå hva som inngår i sammenbindingen av mennesker og kan være et godt verktøy for antropologer som ønsker å bedre forstå sosial oppførsel og prosess (Boissevain 1979).

Jeg har hatt ulikt lokaliserte feltarbeid, og brukt deltakende observasjon som metode og har opplevd at denne metoden har skapt tilstrekkelig med både nærhet og distanse. Jeg har ikke hatt noen form for intervju fordi det ville blitt unaturlig på aktivitetene og fordi jeg følte også at det ville ledet mine informanter til å svare det de trodde jeg ønsket å høre og dermed ledet fokuset vekk fra det de egentlig var opptatt av. En av utfordringene når man skal gjøre deltakende observasjon hjemme er å ta ting så for gitt at de blir oversett og det krever stor grad av bevissthet fra min side. Uformelle samtaler har også vært en annen hovedmetode. Jeg har snakket masse med informantene mine og stilt spørsmål, som en naturlig del av samtalen, og ikke som forhåndsbestemte intervju. Jeg spurte hvis det var noe jeg lurte på uten at det var for gravende og har forsøkt å få mitt materiale uten å påvirke hva samtaleemnene skulle være. Samtalene jeg hadde med informantene var uformelle fordi de aldri fulgte en planlagt mal og ble naturlig i samtaler som pågikk. Jeg deltok i samtaler med flere informanter og pratet med informanter alene når det var naturlig at vi var alene sammen. Slik som når vi var dansepartnere, spilte på samme lag eller sammen gikk bak i turgruppen. Jeg trakk aldri noen av informantene til siden for å stille dem spørsmål som jeg hadde planlagt. Jeg føler at uformelle samtaler gir informantene mer spillerom til å snakke om det de er opptatt av og at det også gjorde at informantene spurte meg om det de lurte på ved mitt liv. Slik ble det en mer naturlig oppbygging av relasjonene mellom meg og informantene, og på den måten kunne jeg lære også hvordan informantene skapte relasjoner og fellesskap, fordi de også gjorde det med meg.

Kunnskap og hvordan sannsynliggjøre

Jeg har studert hvordan mine informanter erfarer sin verden og hvordan de uttrykker seg selv og hvilken mening de legger i de begrep de bruker, og har brukt det som en måte å gripe mine

informanternes verden på. Lidén, Lien og Vike (2001 s.14) mener det finnes noen metodiske prinsipper for å kunne skape avstand til det vi studerer og dermed kunne skape en mer objektiv erfaring. De mener antropologer må lære av sine informanter og ta utgangspunkt i informantenes begreper. Jeg vil forsøke å forstå hvordan mine informanter ser verden som levd og tolket og analysert ut ifra deres eget utgangspunkt. Det vil jeg gjøre gjennom å bruke Unni Wikan (1990) sitt begrep ”compelling concerns”, og slik forsøke å lære mine informanter å kjenne på grunnlag av deres egne utgangspunkt og kategorier. Det er disse jeg ønsker å bygge mine analyser på. Jeg vil fokusere på de hendelsene jeg har observert, og ikke bare det informantene har sagt, fordi det er viktig å studere hva informantene gjør og ikke bare hva de sier de gjør.

Lidén, Lien og Vike (2001 s.14) mener at fordi antropologen blir nødt til å skille mellom ulike sosiale kontekster må hun eller han ha et skrått blikk og stille seg utenfor alle, og antropologen må også kunne veksle mellom og etablere nærhet og distanse (ibid.). Dette mener de gir antropologien noen svakheter og styrker, og en av svakhetene er at det finnes så mange ukontrollerbare variabler ved en slik strategi. De mener denne svakheten kan imøtekommes gjennom det Fredrik Barth (1994) kaller ”naturalisme”, beskrivelser av faktiske hendelser som forsøker å si noe allment ved å si noe om vesentlige sammenhenger, ”Dersom vi klarer å sannsynliggjøre hvorfor enkelte ting blir som de blir, er det rimelig å anta at vi har forstått noe vesentlig” (Lidén, Lien og Vike 2001 s.14,15). En studie av alderdom henger sammen med andre deler av samfunnet og kan være en måte å studere det aktuelle samfunnet på, som en innfallsvinkel til å forstå endring og utvikling av verdier. Det kan være en måte å forstå noe allment og vesentlig ved å studere noe enkelt og presist. De fenomenet jeg har studert, ser jeg i lys av eller ved å lage komparasjon til verdier som har vært omtalt i antropologiske studier av Norge mer generelt (Gullestad 1992; Hylland Eriksen 1993; Vike 2013).

I kapitlene som følger, vil jeg som nevnt analysere mine informanternes verdier (compelling concerns), og hvert av kapitlene fokusere i hovedsak på en verdi hver og hvordan verdiene blir uttrykt og forsøkt oppnådd. Kapittel 3 fokuserer på likhet som verdi, og hvordan likhet i sosiale fellesskap er viktig for de eldre og kan bli oppnådd ved å bruke fortidsnarrativ.

Kapittel 3

Likhet og fellesskap som verdi, gjennom bruk av fortidsnarrativ

Fortidsnarrativ kan forklares slik som Kirsten Danielsen (1994 s.49) beskriver en historie, som en samling av hendelser som ikke er tilfeldig, med en begynnelse og en slutt. Fortelleren velger ut hva som skal være innholdet i fortellingen etter hvilken logikk og dramatisk vinkling historien skal ha (ibid.). Hun mener at det narrative i historien ligger i sammenbindingen, utvelgelsen og overraskelsen av hendelser, og at det narrative har som hensikt å formidle en moral i historien. Danielsen (2013), hevder at, ”Fortid og fortidsfortellinger er sosialt posisjonerte fortellinger”, og videre at det er de formative årene som får mest plass, ”Fortid er på mange måter ungdomstid...” (s.261). Et narrativ er en form for gjenfortelling av en, og skapelse av en, historie eller hendelse. Det handler ikke bare om historien, men hvordan historien blir fortalt og det er like mye det som blir utelatt som det som blir fortalt som er vesentlig. Med narrative gjenfortellinger utelates hendelser som kan virke irrelevant eller mindre viktig, på samme måte legges det mer vekt på andre hendelser som styrker det narrative. Bjelland (2014) viser hvordan fortidsnarrativ også kan skap enten samhold eller skiller i sosiale fellesskap, og hvordan de eldre gjennom å trekke frem tidligere erfaringer kan skape en forbindelse mellom fortid og nåtid, ”... og anvendes gjerne som rettesnor for adferd og holdninger” (s.91).

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for hvordan fortid og historie var viktig for de eldre i de sosiale fellesskapene jeg har studert. Kapittelet handler om hvordan de eldre gjennom å bruke fortidsnarrativ som strategi i sosiale fellesskap, oppnår verdiene likhet og samhold. Jeg vil hevde at de eldre gjennom å fortelle fortidsnarrativ kan skape likhet, og at likhet er et viktig premiss for å skape tilhørighet og fellesskap blant mine informanter. I tillegg påstår jeg at mine informanter kanskje er spesielt opptatt av å skape samhold dem i mellom fordi de i etterkrigstiden erfarte at dette var en særlig viktig verdi.

I studier av norsk kultur er likhet og vårt fokus på egalitarisme et viktig portvaktbegrep. Hylland Eriksen (1993 s.76,77) hevder at egalitær individualisme står sterkt i norsk kultur, og at det handler om at vi skal være oss selv, men likest mulig hverandre allikevel. Gullestad (1992 s.185), mener den norske definisjonen av likhet impliserer at det er viktig å gjøre det samme og forklarer videre at vi i Norge iblant avslutter vennskap med begrunnelse som at ”vi er blitt så forskjellig”, eller ”vi har ikke lenger de samme interessene” og derfor vil ulikheter, og forskjeller i livet og i valg av livsstil tolkes og påvirke ”sosial prosess”. Hun mener, slik jeg oppfatter det, at når mennesker med for ulike livsstiler har en relasjon, og ulikheten kommer til uttrykk, vil det kunne føre til konflikt og brudd i samholdet.

De eldre pensjonistene har kanskje ikke like mange arenaer, som da de var i arbeid, hvor de kan møte personer med lik yrkeserfaring, like interesser og lik utdanning, og ved tap av arbeidslivet må de opprette andre strategier for likhet for å unngå konflikt eller brudd i samholdet. Jeg skal forsøke gjennom empiriske eksempler i dette kapittelet å vise at mine informanter ikke trenger å gjøre det samme nå, eller å ha gjort det samme før, men at de henter frem og skaper narrativ som underbygger det de har av opplevde likheter som generasjon, og at disse likhetene skaper et grunnlag for tilhørighet i de sosiale fellesskapene dem imellom.

Krigen, et fellesskapsnarrativ

Et viktig fellesskapsnarrativ var krigen, som mange av mine informanter opplevde deler av. I dette avsnittet skal jeg presentere krigen som fellesskapsnarrativ som et middel for å oppnå likhet og samhold. Kirsten Danielsen (2013) hevder, at ”Krigsfortellingene skiller seg fra 30-åras fortellinger ved at de ikke på samme måte er sosialt posisjonerte fortellinger, og de bæres ikke oppe av de samme klassemessige markørene” (s.267). Derfor kan krigsfortellinger fra andre verdenskrig lettere bli brukt som narrativ for å skape samhold mellom dem som har opplevd denne krigen eller føler en tilhørighet til denne perioden i vår historie. Selv om ikke alle mine informanter har opplevd andre verdenskrig personlig, uttrykte de det som en del av deres erfaring. Ved å legge vekt på det mine informanter har opplevd samtidig eller som de føler en tilknytning til, og som ikke alle andre aldersgrupper har erfart, skaper de en felles referanseramme som gir grunnlag for større likhet mellom dem. Jeg opplevde det som Kramer

(1984 s.93) hevder, at krigen er en metafor på en felles fortid som gjør at likhet blir understreket og forskjeller blir sett bort ifra. Jeg opplevde for eksempel en understreking av like erfaringer da mine informanter besøkte museer om andre verdenskrig. Jeg opplevde under et slikt besøk at de yngste informantene, som ikke levde under krigen kunne delta med egne fortellinger fra krigen. De nikket og delte egne ”opplevelser”, som antakelig var blitt dem fortalt av andre familiemedlemmer. De delte historier som de hadde blitt fortalt som om de var egne erfaringer. Da viste de det som Danielsen poengterer med hvordan ”...minner kan fremkalles og fortiden gjenerobres gjennom kollektive ritualer, ved å gjenfortelle erindringer som historier eller ved å oppsøke steder der det og det hendte” (Larsen 2013 i Danielsen 2013 s.270). De aller yngste og de aller eldste pensjonistene deler denne opplevelsen til tross for store aldersforskjeller. Det var også flere som fortalte om opplevelser de sikkert ikke husker hendte, men som de har blitt fortalt i ettertid og som de trekker frem i samtaler om krigen. *Kjersti* fortalte at, da hun var tre år gammel, kysset hun en tysk soldat på kinnnet. Det viste seg imidlertid senere at hun hadde husket feil, det var broren som gikk i uniform hun hadde kysset. *Kjersti* velger allikevel å fortelle historien som om hun faktisk kysset en tysker. En annen grunn til at de yngre som ikke var født under krigen allikevel velger å delta med det som fremstilles som egne erfaringer kan være fordi, som Gullestad (1992 s.190) hevder, at følelsen av å ”passe inn” er en viktig verdi for nordmenn. Dette henger sammen med verdien om likhet og understreker at likhetsidealet står sterkt hos mine informanter. For å passe inn må du være lik de andre du forsøker å passe inn med. Selv om det er stor aldersforskjell benytter de yngste seg av noen av de samme historiske forankringspunkt som de eldste, her andre verdenskrig. De uttrykker likhet gjennom like referanse og et ønske om like verdier, og kan dermed forstås som en generasjonsenhet (Eyerman og Turner 1999).

Mine informanter beskriver også krigen som er regionalt fellesskap. De opplevde alle bombingene av båten inne i Bergen, den 20.april. Her er det ikke bare verdier fra krigen eller etterkrigstiden som skaper et fellesskap, men de legger vekt på en opplevelse av en unik hendelse på samme tidspunkt. Selv om de ikke var sammen og opplevde det sammen snakker de om det som en felles erfaring. De skaper på den måten en felles opplevelse som om de var med hverandre da bombingene hendte. De snakker om det som om de kjente hverandre da. *-Du er jo oppvokst på Nordnes, der var det jo virkelig gale. - Ja, vi var heldigvis ikke hjemme, men flere av bygårdene ved siden av raste helt sammen, som dere vet. De andre nikker og husker at alle da bygårdene raste sammen. De som er oppvokst i bykjernen opplevde denne eksplosjonen og Susanne forteller om sin opplevelse, Jeg var for ung til å gå på skole og var*

med min mor til bestefar, som lå på soverommet, inne på sengen og var syk. Vi var der inne og så hørte vi et stort smell. Litt etter smalt rutene inn og heldigvis satt jeg på den riktige siden med bestefar og fikk ikke noe på meg. Det verste, som jeg husker, var at jeg og mamma måtte løpe fra bestefar som var syk, og opp i fjellsiden, fordi mamma var redd for at det skulle komme flere eksplosjoner etter den første.

De andre informantene lytter til det Susanne forteller, og Geir tar over, *Jeg husker godt da båten eksploderte og stod i fyr og ser det for meg ennå. Gatene ble lyst opp og døren ble blåst inn. Det var mange som ble skadet og en venninne av oss fikk glassøye. Vi hadde heldigvis rullegardinene nede. Jeg husker at min mor sa vi må skynde oss, og vi kom inn til noen folk og fikk noe mat. Ankeret fra båten ble blåst helt opp på Sandviksfjellet, og nå er støpt der oppe, da kan du skjønne hvilken krefter som var i sving, sier han og retter seg mot meg. Are forteller at det var mange opplevelser som kanskje ikke har blitt fortalt i historiebøkene, fordi de var for brutale og forferdelige, og derfor ikke nødvendig å ta med. Han husker at *I byen var det et murhus i gråstein, og der var det øyeklinikk. Der kom mange av de skadde etter eksplosjonsulykken. Han så en lastebil, og oppå den lastebilen, der lå det et halvt menneske. Det var sterke opplevelser rundt omkring i hele byen.* De eldre som vokste opp i byen under krigen, hadde også det til felles at flere av dem ble sendt på landet slik at de som var gamle nok kunne gå på skole, og slik at de var litt tryggere. Denne måten å understreke regional likhet på, ble gjort når det var flere som var fra samme sted som deltok på aktivitetene, og var en måte å styrke deres relasjon til hverandre og en måte å fremheve liket på. Det kan også sees i lys av det Goffman (1992) kaller for områdeadferd. Der en fremtreden blir gjort i lys av hvor man er og i hvilket selskap man er i. De som ikke var fra byen, men fra "landet", lytter til fortellingene og opptrer som publikum. Det kan ha med at det kanskje er noen normer som styrer de som ikke har de samme opplevelsene til å holde seg i bakgrunnen og ikke fortelle om egne opplevelser, mens opptreden pågår, og på den måten opprettholder de det Goffman (1992 s.94) kaller "sømmelighet".*

Kontekst er viktig for hvor, når og hvilke fortellinger de deler. Når de ler og har det morsomt kan de uskyldige og morsomme fortellingene fra Krigen bli lagt vekt på. De som ble sendt vekk fra byen for å bo på landet forteller om hvordan de ertet de tyske soldatene ved å knyte skolissene deres sammen. Per har en fortelling han nevner i en slik situasjon, *Når jeg var liten var det en gruppe tyske soldater på den gamle skolen, hvor de iblant hadde møter. Jeg og en venn syntes det var veldig spennende og vi var tøff nok til å snike oss inn på skolen og inn i*

garderoben der de hadde yttertøyet sitt. Vi tok alle jakkene og knytte ermene sammen. Da fikk de nok seg et sjokk etter møtet.

Da de snakket om skremmende opplevelser eller hva de frykter i dag, la de vekt på de opplevelsene som viser virkelige skremmende ting fra krigen, slik at det de er redd for i dag blir mindre viktig. *Karianne*, forteller i kontekst med at hun har høydeskrekk om da hun opplevde at broren ble hentet av tysk politi. *Den eldste broren min rømte over til England under krigen. Han var ettersøkt av tyskerne og politiet. Jeg husker godt den dagen de kom på døren. Det var midt på natten, og meg og alle de andre søsknene mine måtte ut av sengen i bare undertøy. De stilte oss på rekke og skrek og lette etter broren min.*

Da jeg var med informantene en dag i byen, gikk flyalarmen, som øvelse. Geir forteller, *min mor og min søster var med meg ved elven en dag når flyalarmen gikk, og vi løp inn under en fjellknaus. Sånn kunne du redde deg. Hos bestemor måtte vi ned i kjelleren. Og da sa far at, "Får vi en bombe på oss nå er det ingen som overlever". Jeg husker når det var fly som kom. En gang var det et fly som de skjøt etter, det slapp en bombe, men det var heldigvis ikke noe bebyggelse der.*

Danielsen spør, "hva som vedlikeholder våre felles forestillinger om fortiden" (2013:266). Jeg er enig med Danielsen når hun skiver at det er historiebøkene, og de felles historiene fra vår fortid som skaper et felles forankringspunkt som vi skriver våre individuelle opplevelser inn i (ibid.). Jeg opplevde flere ganger at det kunne virke som om mine informanter konstruerte fortellinger med fragmenter av ting de hadde blitt fortalt, lest i historiebøkene og opplevd selv, og fremstilte det på en måte slik at det skulle virke som om de bare var selvopplevd, slik som Hylland Eriksen skriver (1993), "Historien er med andre ord et produkt av nåtiden og ikke av fortiden" (s.62). Bjelland (2014) viser også i sin artikkel fra NAT (Norsk Antropologisk Tidsskrift) hvordan hennes informanter trekker frem delvis konstruerte fortellinger fra fortiden for å skape tilhørighet i sosiale fellesskap med rot i fortiden. Krigsnarrativ kan være en måte å håndtere opplevelser fra barndommen på, og en "taktikk" (Goffman 1992) i de eldre sin "sosiale verden" og en fremstilling som har som middel å fremheve likhet og skape tilhørighet.

Matknapphet og verdiendring

Jeg opplevde at mine informanter skapte en fortid som var idealisert gjennom å gjenta fortellinger på en mer positiv måte, noe som kan være i tråd med det Thomas Hylland Eriksen (1993 s.17) kaller ”kulturelt etterslep”. Med det mener han at mange av de forestillingene vi har om hvordan verden ser ut har vi fått i vår ungdom, de er vanskelig å endre når vi blir eldre og de følger oss gjennom livet (ibid.). De eldre snakket blant annet ofte om deres opplevelser av knapphet som en positiv erfaring som har gitt dem verdier som gjør at setter mer pris på det de har nå, mer enn det kanskje yngre personer gjør. Mine informanter fortalte meg og hverandre om hvordan de fryser ned mat og at de aldri kaster mat unødvendig. Slik viser de at de verdsetter sparsomhet, fordi de har hatt en erfaring av matknapphet. Som *Turid* forteller meg, *Fikk vi sukker så fikk vi ikke smør og hadde vi smør fikk vi ikke sukker. En gang fikk jeg en hvetebrødsskive av min tante, hun fikk det på brødkort. Det at jeg fikk den hvetebrødskiven glemmer jeg aldri, gud så godt.* Geir ler og forteller at, *Meg og min fetter stjal brød fra tyskerne. Den gangen var det bare mulig å få tak i langebrød og grovt brød, mens hvetebrød var en sjeldenhet.* De andre nikker med. Geir forteller videre, *Under krigen var det bare tyskerne som fikk kjøpe egg hos bonden, så det var vanskelig å få men på fjellet bak gården, stjal vi egg og gjemte det på kroppen. Men så kom bonden, han hørte purken som vi med uhell hadde sluppet ut og som gikk i myren og skrek. Vi løp med eggene som klasket på kroppen. Vi stjal også poteter under krigen, i tillegg til frukt og egg. Det likte ikke min mor, som sa: har dere vært og stjålet egg og poteter? Han har jo masse tenkte vi, men hun ga oss streng beskjed om at det gjør dere ikke igjen. Vi pleide å spise grovt sukker på skivene som vi delte opp. Så hadde vi fiskemelgrøt det var ikke så gale når du tok litt sukker på, den gangen spiste vi det vi hadde. Klær og sko måtte vi også fikse på selv. Min far skar vekk sålen, byttet den og slo nedi stifter så sydde han de igjen på siden og de gikk vi i.* Mine informanter uttrykker opplevelser av knapphet som en positiv erfaring som gjør at de setter mer pris på det de har nå. De deler ofte erfaringer av hvor lite de hadde og hvor oppfinnsomme de måtte være for å klare de utfordringene som det medførte. Slik som da et par av mine informanter forklarte at de måtte bruke ullsokker utenpå skoene for å ikke skli på glattisen, og at det fungerte vel så godt som brodder gjør i dag.

Mine informanter har kunnskap om hvordan livet kan være annerledes enn det det er i dag. Denne erfaringen deler de med hverandre og det virker ikke som det er noe de føler de har opplevd personlig og alene, men heller sammen og felles, noe som er i tråd med det Hylland

Eriksen (1993 s.43) hevder, at ”Historiene har ikke noen annen mening enn den vi selv gir dem”. Jeg mener informantene gir historiene en mening gjennom at de skaper like referanserammer og en følelse av verdiendring. *Fredrik forteller, Rasjonering varte lenge etter krigen også, på mange ting, som kaffe, ble ikke fri før mange år etter krigen, og appelsiner kom bare til jul, med julebåten. Norge var ett fattig land og hadde ikke råd til å bruke valutaen på sånne ting. Du kunne ikke gå ut og bare kjøpe det du ville. Når jeg ble konfirmert ble det veldig vanskelig å kjøpe stoffer, det var det ikke noe av nesten. Men far kjente en som hadde stoff som han fikk av og som sydde dressen til meg. De som ikke fikk det, måtte låne eller gå med en brukt. Hadde du eldre søsken så arvet du ting av de, sko og sånne ting. Under krigen var det ikke sko med lærsåle, du hadde tre-såle som var leddet for at du kunne bevege dem. Vi tok vare på det vi hadde og fikset det. Vi måtte det, og det var ingen skam å gå med lapp i buksen. Flere av mine informanter tar vare på og fikser det de har i dag også i dag, selv om de ikke må. En av mine informanter forteller oss at hun lager albuevarmere og knevarmere av gamle gensere som må kastes. Hun har de under klærne når det regner, fordi det ofte er på albue du blir våt gjennom regntøyet.*

Fredrik forteller videre, *Mangelen på ting var det største. Det fantes ikke mobbing på grunn av klærne og det var stor variasjon i alle typer folk. Det første skikkelige demokratisering og sosialisering kom etter krigen, da alle bodde sammen, og det var store variasjoner. Vi fikk strikkestrømper som mor satt og strikket, og vi var heldig for vi reiste på landet og der var det ull å få. Økonomien skilte ikke folk, men hvem som fikk tak i varer kunne være ulikt. Jeg opplever at han beskriver en opplevd egalitær verden den gang. Og at man ikke kunne utrykke høy konsumklasse fordi det ikke var en arena for det, selv om hans familie hadde penger.* Fredrik forteller videre om matknapphet, *Det er derfor eldre reagerer på den sløsing som er i dag, du hev ikke ett halvt brød. Vi tok bort det som var myglet og det ble alltid spist opp. Og det tror jeg er felles for min generasjon, det sløseriet som er i dag, enten med mat eller klær, selv om vi er blitt en del av det vi også. Det var ikke sånn at man kunne tenke at i dag har jeg lyst på ”hvitten” (hvit brød) også få tak i det, da lot man det ligge.* Geir forteller, *Jeg husker da jeg fikk tak i frakken til konfirmasjonen min, jeg leitet overalt. Da jeg fant den ble jeg så kry, og opplevelsen av å gå så langt for å få en sånn ting savner jeg.* Gleden av å verdsette det du har en noe alle mine informanter uttrykker at de har opplevd. De vet hvordan det er å ikke bare kunne få det du peker på, men å måtte jobbe for det, og det de fikk, verdsatte de også mer.

Fredrik forteller videre og kommer over på verdiendring, *Men på en annen side vil jeg si at det var mye større samhold enn det er i dag. Historikerne har jo sagt at vi hadde mye større samhold fordi vi hadde en felles fiende i tyskerne og Hitler. Når vi kom fra landet, under krigen, stod det ofte politivakter på kontroll. Da måtte vi hive maten på siden og ut i vannet, ellers tok de det. Vi var jo heldig, og vi hadde tilgang til en del, og da delte vi med venner og bekjente. Det samholdet er et savn, og det finnes ikke i dag. Jeg spør, og Fredrik forklarer hvorfor det samholdet han husker har gått tapt. Det endret seg når vi fikk bil. Før gikk du og tok bussen, da traff du venner og sånt på gaten og ba dem stikke oppom på lørdag. I dag kjører du forbi og vinker, da er det ikke mulig å invitere folk sånn tilfeldig. Det er litt mer høytidelig å ringe, da er det en forventning, men hvis du stikker innom fordi du har truffet dem tilfeldig blir det mer avslappet. Før gikk vi også ofte på torget og kjøpte krabbe og sånt, og da møtte vi venner og havnet ett eller annet sted, helt tilfeldig. Jeg stod med noen krabber i posen en dag, og så møtte jeg en venn som sa "Få krabbene dine og så kan du komme inn til meg, så kokker vi de sammen", også gjorde vi det. Det var fordi jeg tilfeldigvis traff ham og det var ikke planlagt. Men med bilen har det endret seg, så det er ikke bare nytte vi ha hatt av den. Sosialiseringen var bedre før bilen kom enn det det er i dag. Da traff vi folk på veien, så fremskrittet har ikke bare vært positivt. Det var ikke en lørdagskveld at vi var alene, det kom alltid folk og de trengte ikke å være invitert. Vi var sammen en hel gjeng. Vi reiste mye på landet sammen også. Vi hadde mye oftere besøk før familien fikk biler. Jeg opplevde flere ganger det som Fredrik gjør her, at informantene trakk frem opplevelser av verdiendring fra fortid til nåtid og brukte fortellingene om verdier som har gått tapt og som referansepunkt som vektla endringer.*

Under en samtale mellom informantene om deres opplevelse av matknappet, beskriver Agnes hva hun mener, *Det er synd på ungdommen som har så uoppnåelige kroppsideal. De spiser bolle på butikken, sikkert fordi begge foreldrene jobber fulltid og ikke er hjemme før halv fem. Jeg fryser ned pærer og annen mat og på den måten kan jeg ta det i bruk når jeg har behov istedenfor å kastet det. Hun og de andre eldre som deltar i denne samtalen, er eng i at, Det å drikke vann hele tiden er en mote. Når vi var unge drakk vi bare vann når vi var tørr i halsen. Vi drakk minst mulig vann, for det var det vi trodde var best. Jeg vet jo nå at det ikke er dumt å drikke litt vann. Men den trenden jeg ser med at alle unge går rundt med en vannflaske i hånden og drikker hele tiden er bare tull.*

Selv om de eldre er enig i noen ting som de i ettertid kan sett pris på at de har opplevd er det også verdiendringer de er glad for. Per forteller, *Da læreren ble sint slo han med stokken, og da lå vi hendene på pulten så slo læreren. Vi lærte oss et triks slik at det ikke skulle være like vondt, og vi la hendene litt opp fra bordet så de fikk bevegelse når han slo. Jeg glemmer aldri da hun ene i klassen måtte opp på en stol og stå foran alle fordi hun hadde visket vekk noe fra tavlen, hun forklarte at hun ikke kunne stå der lenger fordi hun måtte på toalettet, men hun fikk ikke gå ned og det endte med at hun vannet (tisset) i buksen.* Susanne forteller at *Læreren også pleide å dra barn etter øret. En dag tok vår lærer musikkinstrumentene våre,* forteller Per. *Det va fordi vi spilte i friminuttet, vi måtte også sitte igjen, bare fordi vi hadde det kjekt i pausen.*

For å skape felles referansepunkt, samtaleemner og forståelse brukte altså mine informanter historiske hendelser og opplevelser fra oppveksten. Ved å uttrykke at de hadde like erfaringer gjorde det dem likere hverandre og likeverdige. Det kan sees i lys av Gullestad (1992) sin forståelse av likhet som likeverd, *Sameness*, som er hennes engelske betegnelse på den form for likhet som kjennetegner logikken i samhandlingen, som blir en form for sosial taktikk der samhandlingspartnere gjennom å fremstå som like, gjør krav på hverandre som likeverdig (Gullestad 2001). Vektleggingen de eldre har på like erfaringer kan være en *samhandlingskode*, som Gullestad (1992) mener er knyttet opp mot forestillinger om likhet. Mine informanter ble de på den måten nærere og de skapte grunnlag for fellesskapsfølelse.

Hvorfor er de eldre opptatt av fellesskap og samhold; En forklaring i fortiden

Hylland Eriksen (1993 s.208), hevder at ungdommer som vokser opp i dag har en mer internasjonal tilhørighet enn de som er eldre, som følge av blant annet ny kommunikasjonsteknologi og globalisering. Det kan forklare hvorfor mine informanter er så opptatt av fellesskap som de er, ikke bare er det uttrykk for et ønske om å være sammen med andre, men de er opptatt av nasjonalt fellesskap, mye fordi det er en verdi de har med seg fra oppveksten. Mine informanter kan ha opplevd at ny teknologi og globalisering ikke gir dem en internasjonal tilhørighet, men svekker en følelse av nasjonalt fellesskap. Hylland Eriksen (1993 s.142), hevder at da tv apparatet kom på femti og seksti tallet, skapte de en følelse av fellesskap, fordi det bare var én kanal og alle så på det samme, mens flere tv-kanaler skaper

mindre fellesskap. Hylland Eriksen (1993 s.146), mener videre at nå når vi har flere valgmuligheter blir vi oppdelt og det svekker den nasjonale enhetsfølelsen og på den måten kan lojaliteten for fellesskapet forsvinne med mediasamfunnet. Fredrik forteller om da de fikk fjernsyn. *Det hadde noe å si for besøksmønsteret. Faste rutiner på tv, mandag film, fjernsynsteateret. Vi fikk fjernsynet når det kom i 1960. Da kom bekjente til oss for å se, og da skulle de se. En gang måtte vi skrive med såpe på skjermen "Brudd", slik at vi lurte en venninne av oss med at vi ikke kunne se på tv, fordi vi ville ikke ha det på da. Fremskritt er ikke bare positivt. Min datter sa, "jeg savner den gangen du spilte gitar, før fjernsynet kom, da opptok sang og gitar den plassen fjernsynet fikk". Vi tapte noe når fjernsynet kom. Da var det enten fotballkamp eller detektimen, og da var det tyst i stuen.*

Mine informanter uttrykte at de hadde opplevd endringer i fokuset på fellesskap, blant annet sa de at de opplevde ungdommer som mindre sosiale fordi de ofte satt på mobilen sin eller så på tv. De eldre er opptatt av det fellesskapet de opplevde i fortiden og legger derfor godt merke til der det er mangel på det i dag. Det er i tråd med det Danielsen (1994) mener, at når de eldre i dag definerer sin generasjon, gjør de det ikke i forhold til den generasjonen de selv gjorde opprør mot, de skaper ikke generasjonskontrasten mellom sine foreldre generasjon og sin egen generasjon, men henter frem erfaringer fra sin egen ungdomstid og stiller de opp mot erfaringer de har med dagens unge. Når de sier "i min tid" mener de den tiden de var unge, selv om det også er deres tid i dag (ibid.). Selv om ikke alle tenker på seg selv og de andre pensjonistene de er med, som av samme generasjon så skaper de et fellesskap med hverandre ved å legge vekt på felles erfaring av endring og det blir en strategi som gjør at en 60 åring kan relatere seg til og ha en nærere relasjon til en 80 åring.

Det er i følge Marianne Gullestad (1992 s.174), vanlig å underkommunisere forskjeller med dem vi omgås og å unngå å være med dem som er for ulik oss selv. Fordi mine informanter kanskje ikke har like store valgmuligheter for hvem de skal omgås nå, som da de var i arbeid, måtte de være mer med personer som var ulike. Hvis en følelse av likhet som likeverd er en kulturell norm som til en viss grad styrer hvem de kan føle fellesskap med og gjør at de strategisk legger vekt på likhet med dem de omgås er det kanskje grunnen til at de vektlegger likhet med de andre eldre, fordi mine informanter nesten bare er med andre seniorer. Narrativ om *Krigen* og opplevelse av knapphet i oppveksten var likheter og felles erfaringer som ble trukket frem for å styrke fellesskapet dem imellom. De vektla ikke bare likheter dem i mellom for å skape fellesskap, men også forskjeller til andre grupper i samfunnet, spesielt

ungdommer. Ved å fokusere på fortidige hendelser la det også et grunnlag for hva som var rett og galt, hva som var normene eller burde være det, i dag. Det er også i tråd med det Gullestad (1992 s.189) hevder, at vi i Norge bruker kategorier og normer for å skape ”oss” og ”dem”. Derfor kan begrepet likhet, ifølge henne knyttes opp til det å ”passe sammen” eller ”ha sammenfallende synspunkter”.

Hylland Eriksen (1993 s.12), mener at kulturelt fellesskap i norsk kontekst ofte er basert på vår fasinasjon for ”Norge”, og at ”I land som Norge, hvor den felles framtiden synes mer usikker, kan det være mer opportunt å snakke om nasjonenes felles fortid...” (Hylland Eriksen 1993:13). Han hevder også at andre Verdenskrig er en sentral begivenhet som ofte blir ilagt mer og flere meninger som fellesskap, erfaring og tilhørighet og verdier som at ”vi tar vare på hverandre”, ble også brukt som et ”nasjonalbyggende symbol” (Hylland Eriksen 1993 s.44). Mine informanter har opplevd krigen og det fellesskapet og verdsetter de erfaringene de har fra sin egen barndom og oppvekst. *Susanne*, har opplevd krigsfellesskapet og setter det opp mot andre typer felleskap hun ser i dag. Hun ser kanskje en endring fra det hun og andre eldre har erfart. De tar vare på hverandre nå fordi de har opplevd det sterke fellesskapet som etterkrigstiden skapte. Hun forteller, *Det er veldig trist når barnebarna ikke tar kontakt for å takke for gaver de har fått. De tar det for gitt. Foreldrene burde ikke la det skje. Men vi kan ikke si noe, for det er ikke vår plass. Som besteforeldre skal vi ikke oppdra barnebarna. Under krigen tok vi vare på hverandre. Ting var veldig forskjellig. Vi hjalp andre som tyskerne ville ta og løy for dem.* Tidligere erfaringer blir her også brukt til å uttrykke deler av hvem hun er nå og hvilke verdier hun verdsetter. Det kan henge sammen med det Kirsten Danielsen (2013), hevder, ”Vår egen og vår kollektive forhistorie er en viktig del av vår selvforståelse” (s.270). I tillegg mener jeg at en kollektiv forhistorie for mine informanter ble et viktig premiss eller måte å føle likhet og skape fellesskap mellom personer som kanskje ikke er så like eller har noe grunnlag for å være del av samme gruppe. Danielsen skriver videre at, ”Erindringsbilder viser tilbake til fortiden, men disse erindringsbildene trekker en med seg inn i nåtiden, og på den måten skapes et grunnlag for sammenlikning mellom før og nå” (Danielsen 2013 s.262). Ved å lage et kunstig skille mellom da og nå blir verdiendringer veldig tydelige fra da de var ung til de som er unge i dag. De eldre legger vekt på en forskjell til yngre generasjoner og vektlegger samtidig en likhet dem imellom. Ved å hente fram minner fra fortiden er det også kanskje lett å idealisere den og ha et selektivt minne, slik som Danielsen påstår, at ”Krigen er et positivt referansepunkt for mange. Det var en tid da ”alle gode nordmenn” befant seg i samme situasjon” (Danielsen 2013:267).

Jeg forsøker å vise at de eldre sine fortellinger ofte er fra den tiden da de var ung hvor likhet, og en følelse av verdiendring fra det fellesskapet de opplevde blir vektlagt. Det tror jeg handler om at de eldre gir historiene mer mening gjennom et moralsk underliggende tema, som fortellinger om det fellesskapet de opplevde som ung. Silje forteller om samholdet hun opplevde i oppveksten og som ung voksen, *Vi var mer opptatt av å ta vare på hverandre før. Når vi dro på besøk kunne vi være der hele dagen. Besøket kom klokken tolv og kunne være der hele dagen og til langt ut på kvelden, og kunne sitte helt til klokken ti, halv elleve. Nå har vi (i dagens samfunn) ikke tid. Jeg husker en gammel venninne av mor, hun var fæl (flink til) å komme på besøk og hun var hos min mor til tre halv fire og var i mange timer. Selv om besøkene ikke var planlagt kunne vi vite at hun snart skulle komme, for hun kom alltid på besøk. Om julen var gjerne naboene sammen på et helt langbord, fordi vi var så mange. Vi samlet alle i nabolaget før. Før hadde vi også mer klubb hjemme hos hverandre nå går vi mer ut og på kafe for å treffes.* Jeg forstår Silje slik at det nære felleskapet er mer knyttet til hjemmet og nabolaget for henne. Det at vi ikke lenger drar like mye på besøk til hverandre, i hvert fall ikke utenfor familien kan bli forstått som at det nære samholdet ikke er like strekt som det var da hun var ung. Flere av de andre informantene som var tilstede var enig i Silje sin beskrivelse av at de var flinkere til å besøke hverandre før, og jeg opplever at informantene snakker som en generasjon, slik som Eyerman og Turner (1999) forstår det, som en sosial klasse som uttrykker sosiale endringer. Her beskriver de eldre endringen av fokuset på og verdien av fellesskap.

Ulikhet og tilknytning til familierelasjoner

For å forstå hvordan forholdet mellom de eldre og de yngre ble konstruert, oppfattet og verdsatt i familier i Sarah Lamb (2000) sin studie av alderdom i Mangaldihi, er det viktig å se på hvordan langtids gjensidighetene ble praktisert. Dette resiprositetsforholdet bandt sammen personer i familien, på tvers av generasjoner. Familiefellesskapene som Lamb (2000 s.46) har observert i India består av det hun kaller et evig resiprositetsforhold, hvor foreldre oppdrar barna og gir dem blant annet mat og omsorg, og på samme måte er barna pliktig til å ta vare på foreldrene når de blir gamle. Denne familierelasjonen sikrer de eldre sin ivaretagelse i alderdommen.

I India viser Lamb (2000 s.88) at de eldre også der benytter seg av narrativ. De henter frem verdier fra fortiden og bruker slik som mine informanter, disse til å belyse verdiendring i nåtiden. De eldre som Lamb (2000 s.89) har studert forteller at den ”moderne” og ”vestlige” verden er en trussel mot hvordan de strukturerer familierelasjonene, hvordan deres forhold til barna og foreldrene henger sammen. De forteller om hvordan de eldre er alene og at de ikke blir tatt vare på av barna i en ”moderne verden”, og frykter at det kommer til å skje med dem hvis de adapterer denne formen for familierelasjon (Lamb 2000). Lamb (2000 s.90) sine eldre informanter forteller videre om en endring innenfor familien, og hvordan familiefelleskapet er blitt mindre viktig for mange av de unge i dag. De forteller om en endringer fra da de var yngre når man tok bedre vare på hverandre og de eldre, og mener at folk nå har blitt mindre fokusert på familien og samholdet (ibid.). De unge holder ikke alltid sin del av resiprositetsavtalen og mange eldre blir nå sendt på gamlehjem (Lamb 2000 s.91). Det ligner på de eldre sitt syn på tap av samhold, som jeg har vist gjennom mitt materiale, og hvordan mine informantene mine beskrev fortiden som en tid hvor de tok mer vare på hverandre. Mine informanter opplever at de tidligere dro på besøk til hverandre mer enn i dag, og tok seg bedre tid til hverandre. Mange av de eldre i Mangaldihi ser på mangelen av omsorgen og ansvaret for de eldre i USA som forferdelig, og er redd for at det skal overføres til deres samfunn med moderniteten, flere av dem hadde også hørt om aldershjem i Europa og Amerika, og sammenlignet dem med sine tilfluktssteder for døende kyr. De bemerket med forferdelse at dette systemet ble mer gjennomtrengende i deres eget samfunn.

Narrativene som de eldre har i India, om moderniteten og hva den kan gjøre med familierelasjonene, kan på lik linje som mine informanter sine narrativ til dels være konstruert for å understreke verdiendringer. Mine informanter frykter at samholdet forsvinner og bruker narrative til å gjøre seg selv likere og skaper på den måte tilhørighet til hverandre i de sosiale fellesskapene. Lamb (2000 s.96) viser at selv om de i India har langvarig resiprositet, har det tidligere vært tilfeller hvor ivaretagelse av de eldre ikke har vært mulig, blant annet fordi de har hatt så dårlig råd at de ikke har kunne ta vare på de eldre. Det har også vært tilfeller med eldre som aldri har, eller har kunnet fått barn som skulle ta vare på dem. Dermed er ikke grunnen til at flere eldre ikke blir tatt vare på bare knyttet til økende modernitet og ”vestlig” tankegang. Det viser at narrative til de eldre i India også på et vis er konstruert for å bringer fortiden inn i fremtiden og vise verdiendring som de opplever og frykter. De er redd for at de ikke vil bli tatt vare på i alderdommen og bruker kanskje på et vis narrative for å

understreke denne frykten og for å understreke viktighetene med at de unge ivaretar sin del av resiprositetsavtalen.

De eldre som Lamb (2000) har studert økte på den hierarkiske skalaen når de ble eldre, og mange beskrev forholdet til deres voksne barn som forholdet mellom gud og troende. Eldre mennesker ble beskrevet som ”stor” og ”over andre” (Lamb 2000 s.59). De unge må bukke og masere føttene til de eldre, noe Lamb (2000) også mener de yngre er litt stolt over, flere setter pris på ansvaret som de får med å gi tilbake til foreldrene. De må også snakket til de eldre i familieterm og unngå å bruke navnet deres. For å betale tilbake for at foreldrene tok vare på dem da de var små, og for å fremheve de hierarkiske forskjellene spiser de eldre søtsaker som barna gir dem, og svigerdatteren og barnebarna smører de eldre inn med olje, vasker dem, grer håret deres og gir dem rene klær og rent laken å sove i (Lamb 2000 s.61).

Jeg forklarer til dels mine informanter sitt fokus på fortidsnarrativ, som en taktikk for å fremstå likere hverandre. Likhet er ikke de eldre i India sitt middel for å skape samhold, men heller hierarki. Det henger sammen med at de ser på familierelasjonene som en evig resiprositetsprosess, og det hierarkiske i denne relasjonen ligger i at barna aldri kan tilbakebetale foreldrene totalt og vil da alltid stå i gjeld til dem. De eldre i India ber og ønsker ting som vanskelig kan oppfylles og som gjør barnas tilbake betaling nesten umulig (Lamb 2000). Dette er en måte å sikre at barna alltid vil fortsette med å ta vare på dem, til og med som forfedre (ibid.). Likhet ville skadet denne relasjonene mellom barn og foreldre, for da ville ikke barna føle et like stort ansvar for å ta vare på foreldrene. I India bruker de eldre heller ikke likhet for å skjule hierarkiske forskjeller, men for å understreke det hierarkiske innen familiene.

Det at mine informanter romantiserer etterkrigstiden og tiden de var ung, og forteller om et sterkt fellesskap, som i noen tilfeller nå er gått tapt, er i tråd med det Danielsen (1989) hevder, at, ”Fortiden legger noen viktige premisser for hvordan den enkelte forholder seg til og fortolker nåtidige hendelser og situasjoner...” (s.93,94). De eldre i Mangaldihi er som mine eldre informanter også opptatt av fellesskap. For de Indiske eldre er det fellesskapet innenfor familien de er opptatt av. Dette fellesskapet og den tilhørigheten inneholder et hierarkisk grunnprinsipp og ikke vektlegging av likhet og likeverd, som jeg har vist gjennom mitt materiale. I Mangaldihi består ikke det fellesskapet som de kanskje er mest opptatt av,

tilhørigheten til familien, av at de er like eller likeverdige, men dette fellesskapet er grunnlaget for de eldre sin kilde til makt og at de blir tatt vare på i alderdommen. Gjennom å vise hvordan de mine eldre informanter bruker fortidsnarrativ, har jeg vist at fortellinger kan skape et grunnlag for likhet og at det igjen skaper tilhørighet i de sosiale fellesskapene. De narrative fortellingene skaper tilhørighet og viser verdiendring, slik fremstår de eldre også som en generasjon. Jeg har forsøkt å vise hvordan fortellinger om fellesskap kan brukes som et middel og som en felles referanseramme for å oppnå likhet. De narrative fortellingene kan være taktiske og endrer seg etter kontekst og etter hvem som er tilstede.

Kanskje det er vanlig for eldre å benytte seg av og konstruere fortidsnarrativ som de trekker inn i nåtiden og gir mening. Enten ved å belyse verdiendring og tilhørighet gjennom likhet, som mine informanter gjorde, eller ulikhet slik som de eldre i India gjør (Lamb 2000). I India viser Lamb også at narrative om moderniteten bestod av en frykt for at tilhørigheten til familien og sikringen av at barna tar vare på dem, skulle endre seg. I mitt materiale består narrative av en bekymring for endring av verdien av tilhørighet og det samholdet som de opplevde i oppveksten. Tilhørighet til de sosiale fellesskapene er også en dimensjon ved neste kapittel. Der vil fokuset være på hvordan mine informanter er opptatt av å bekjempe ensomhet gjennom å delta i sosiale fellesskap, aktiviteter som er tilrettelagt for pensjonister. Jeg vil også vise hvordan de eldre uttrykker selvstendighet i sosiale relasjoner gjennom iblant å uttrykke et ønske om alenetid og frastå fra de sosiale fellesskapene.

Selvstendighet som verdi, gjennom alenetid og fellesskap

Selvstendighet var en viktig verdi for mine informanter, og de eldre uttrykte selvstendighet blant annet gjennom å understreke et behov for alenetid og gjennom å delta i nye sosiale fellesskap. I dette kapittelet fokuserer jeg på ensomhet som en dimensjon ved eldre sin hverdag, fordi ensomhet og isolasjon er en av de bekymringene de eldre selv utpekte som sine hovedutfordringer. Endring i og tap av sosiale relasjoner som barn ektefeller, og kollegaer i alderdommen henger sammen med og bidrar til en bekymring for ensomhet, slik jeg oppfattet de eldre. Samtidig opplevde jeg at formidlingen av selvstendighet og autonomi, som er kulturelle verdier i Norge (Gullestad 1992; Hylland Eriksen 1993) var viktige for mine informanter. Disse verdiene befinner seg i spenningen mellom ensomhet og fellesskap, fordi for mye selvstendighet og alenetid kan føre til ensomhet, mens det å uttrykke et behov for deltakelse i sosiale fellesskap kan føre til at de fremstår som lite selvstendige og avhengige av andre. På bakgrunn av dette vil jeg gjennom mitt materiale forsøke å vise hvordan de eldre, gjennom sosiale fellesskap, løser ensomhet som utfordring, og samtidig hvordan de beholder og uttrykker selvstendighet og autonomi.

”Vi sier vi skal holde kontakten, men det skjer aldri”, tap av kollegaer og vennskap

Flertallet av mine informanter uttrykte at de ønsket å gå av med pensjon da de sluttet i arbeid. Samtidig sa de at etter å ha levd en tid som pensjonist, opplevde de det en av mine informanter beskrev som en ”mørk periode”. En periode preget av tanker som, *hva skjer nå?, hva består hverdagen av nå som vi er ferdig med oppussing og har gjort alt det vi ikke fikk tid til tidligere?* De ønsket seg tilbake til en arbeidshverdag, og pensjonisttilværelsen ble ikke slik de hadde ventet. Sosiale relasjoner og roller endrer seg med alder og livssituasjon. En stor

grunn til at de opplevde en mørk periode var fordi de opplevde tap og endring av nære relasjoner som kollegaer, familie og ektefeller.

Mari – tapet av kollegaer og ønske om en sosial mann

Mange av mine informanter uttrykte at de opplevde en følelse av tomhet rundt ett år etter pensjonering. Tapet av kollegaer ble større og mer utfordrende enn de hadde forventet. En av mine informanter, Mari, mener at de aller fleste vil oppleve en slik periode etter endt arbeid, etter at de er blitt vant til livet som pensjonist. Det yrke man har er et av de forankringspunktene som skaper tilhørighet og som er viktig for å uttrykke det individuelle ved dem (Bjelland 1989). Arbeid og kollegaer er viktig og det kan være en del av identiteten til en person og en sosial arena hvor likhet og felleskap kan skapes.

Mari har vært pensjonert i mange år, men forteller ofte om de tidligere kollegaene sine. Hun savner å være med dem, både på jobb og på fritiden. De var en god gjeng som ofte reiste på turer sammen. *Det var kjekt å være med folk i alle aldre. Nå er jeg bare med gamlinger,* forteller Mari og ler. Hun tenkte ikke like mye over hvor mye kollegaene betydde for henne før hun mistet kontakten med dem. Som mange av de andre informantene mine hadde Mari en avtale med kollegaene om at de skulle holde kontakten, men det ble aldri noe av.

Vi var en sprek gjeng på jobben som gikk mye fjellturer sammen. På denne turen hadde jeg med meg et kamera. Et ordentlig kamera som jeg hadde fått i bursdagsgave. Planen var å ta bilder av utsikten på fjelltoppen. Dette var en lang tur og det tok mange timer å komme seg opp dit. Da vi var kommet nesten helt ned igjen oppdaget jeg at kameraet mitt var borte. Og jeg fikk nesten panikk. Jeg forsto til min forferdelse at jeg hadde glemt det på fjelltoppen da jeg tok bilder. Hele dagen hadde gått til å gå opp og ned det fjellet og nå måtte jeg opp igjen for å hente kameraet mitt. Men, til min overraskelse insisterte en av mine yngre kollegaer på at han kunne hente det for meg. Og det gjorde han. Det er noe av det snilleste noen noensinne har gjort for meg. Sånn behandlet vi hverandre.

Hvis Mari skulle fortelle noe om hvor hun pleide å arbeide, var det alltid de gode kollegaene som ble trukket frem. Hun hadde ikke forberedt seg på hvor vanskelig det ville bli for henne å miste kontakten med dem. Det kan kanskje være fordi hun ikke knyttet så mange

forventninger eller plikter til denne relasjonen utenfor arbeid. Etter at hun sluttet i arbeid var det vanskelig for henne å finne nye fellesskap som hun kunne bli en del av. Goffman (1992) definerer kollegarelasjonen som personer som fremfører den samme rollen til det samme publikummet. Han mener også at dette vil gjøre at kollegaer alltid snakker det samme sosiale språket og får en bedre forståelse av hverandre. ”Kollegaer har som sagt en felles skjebne. I og med at de må fremføre den samme opptreden, får de et innblikk i den andres vanskeligheter og synspunkter” (Goffman 1992 s.134). Han mener også at diskresjon er et trekk ved arbeidsmoralen og at ”Den gjør det mulig for kollegaer å utveksle betroelser angående deres forhold til andre” (Goffman 1992 s.135). Kollegaer er en nærere relasjon enn mange kanskje uttrykker eller tenker over før pensjonering.

Jeg opplevde at Mari, den gang så på det som et nederlag å innrømme at hun hadde behov for å være mer sosial og trengte nye relasjoner. Det gikk kanskje på bekostning av en følelse av autonomi å innrømme et slikt behov. *Min mann er en ensom ulv*, slik beskriver Mari mannen sin. Hun er veldig glad for at han også er pensjonert og at de kan tilbringe mye tid sammen, men han er ikke like sosial som det hun er. Han trives med å være mye alene og liker å drive med hobbyer på egenhånd, også uten henne. Hun savner å være mer sosial, mens han ønsker alenetid.

Gullestad (1992), har et eksempel på en pensjonert mann som sliter med balansen mellom isolasjon og å være sosial. Han velger å legge mest vekt på det individuelle utenfor et fellesskap, fordi ingen av naboene er lik nok ham eller villig til å bekrefte hans identitet, som er sterkt knyttet til hans tidligere yrke, velger han å isolere seg fra dem (Gullestad 1992 s.171,172). Gullestad (1992), beskriver gjennom dette eksempelet kanskje det mine informanter har beskrevet som en *mørk periode*. Hennes informant føler ikke noen annen tilhørighet vekk fra arbeidslivet og ønsker å fremstå selvstendig, men opplever å bli isolert. Danielsen (1994 s.23) mener den moderne identiteten er kontekstavhengig, og at når folk gjennomgår faser som skilsmisse må de finne ”a new sense of self”, en ny identitet. Nye situasjoner krever nye identitetskonstruksjoner (Danielsen 1994 s.23). Det er interessant å se hvordan mange eldre som er pensjonert endrer følelsen av slik tilhørighet vekk fra arbeidslivet og tidligere avhengighetsrelasjoner i familien. Dette poenget kommer jeg tilbake til senere i kapittelet og forsøker da å vise hvordan de eldre skaper en tilhørighet til de sosiale fellesskapene som inngikk i fritidsaktivitetene de deltok på.

Kristian – vennskap og arbeid

For min informant Kristian ble det sosiale ved jobben og verdien av kollegaer beskrevet som en av de viktigste delene ved arbeidslivet. Kristian pensjonerte seg for noen år siden. Han jobbet på samme plassen hele livet og trivdes veldig godt der. Fordi han hadde det han beskrev som *verdens beste kollega*. Ikke bare var de gode kollegaer, men de var også bestevenner.

Vi trengte ikke å snakke sammen. Vi viste alltid hva den andre tenkte uten å snakke sammen. Vi kunne samarbeide uten å si et ord, så godt kjente vi hverandre. Vi hadde utviklet en slags skjult kommunikasjon. Vi brukte bare nesten bare blick og tegn. De andre på arbeidsplassen syntes det var veldig fasinende hvor godt vi jobbet sammen. De synes det var så spennende å se oss på jobb fordi vi samarbeidet veldig godt, selv uten å snakke. Når kollegaen min døde, forsvant også gleden av arbeidet. Kollegaen var linken mellom utrolig nært vennskap og arbeidslyst. Uten han mistet jeg begge deler.

En form for stille, ikke-verbal måte å kommunisere med hverandre på er tegn på et veldig nært vennskap og felleskap. Da kollegaen til Kristian døde ble han deprimert og ensom. Kollegaer er ofte en av de relasjonene vi har mest kontakt med. Arbeidsplassen er ikke bare det stedet arbeid blir utført, men et sted man skaper sosiale relasjoner. Derfor innebærer ikke bare pensjon slutten på arbeidet, men også tapet av kollegaer. Kollegaer kjenner deg kanskje på en måte som ingen andre gjør. De ser deg i en rolle i arbeid som mange andre av dine relasjoner ikke får oppleve. Det er også en prestisje knyttet til denne relasjonen og med slutten på arbeidslivet forsvinner også denne prestisjen som kanskje tidligere var en viktig del av personens selvbilde. Kollegaer er fortsatt viktig for mine informanter, selv om de ikke omgås dem og deres tidligere yrke er fortsatt en del av den de er.

Mine informanter opplevde altså at kollegarelasjonen, i de alle fleste tilfeller, brytes etter pensjonering, og både Mari og Kristian uttrykte at de opplevde en følelse av ensomhet noen år etter de sluttet i lønnet arbeid. Ensomhet betyr for mange av mine informanter å være *for mye alene*. Det er når det ikke er balanse mellom alenetid og for mye alenetid, at de kan føle ensomhet.

Kari - Tapet av mannen og et ønske om alenetid

Kari Pensjonerte seg da hun var 67 år gammel, noe hun er kry av. Mange i hennes omgangskrets pensjonerte seg tidligere. Hun har ikke lang utdanning, har hatt mange forskjellige yrker og har ifølge seg selv havnet i dem ved en tilfeldighet. Barna og familien var hennes mulighet og prioritet. Og fordi hun var mye hjemme med dem som mange kvinner var på den tiden, hadde hun ikke anledning til å bli fokusere mye på arbeidet og å bli en ”karrierekvinne”. Hun har vært pensjonert i flere år og har blitt vant til å ha mer tid til seg selv.

Jeg husker tilbake til da jeg gikk av. Det var kjekt endelig å ha litt ekstra tid i hendene. Jeg gjorde alt det jeg skulle ha gjort for lenge siden og kom asjur med mye i huset. Men etter et år eller noe sånn ble det tyngre å ikke ha så mye å gjøre. Det var en tung periode, og jeg savnet kollegaer og noe å drive med. Jeg tror alle må igjennom den perioden. Nå synes jeg det er greit å være pensjonist. Jeg har en del venner som drar meg med på aktiviteter og sosiale sammenkomster. Det er kjekt nok, men jeg trives også med å være hjemme og putle. Jeg har alltid vært god til å jobbe med hendene så når jeg skal gjøre noe kjekt syr jeg klær til veldedige formål. Det krever mye tid, konsentrasjon og et godt syn.

Etter at mannen min døde har jeg sluttet å lese bøker. Jeg leser bare korte magasin som jeg vet at jeg blir ferdig med fort. Hvis jeg forsvinner inn i en bok nå, er det ingen der for å forstyrre meg og trekke meg bort fra den. Derfor er jeg redd for at jeg bare skal lese og lese mens tiden løper fra meg. Jeg er redd for å se opp fra boken og oppdage at dagen har gått. Jeg må jo gjøre noe vettug ut av dagen. Jeg kan jo ikke bare sitte og lese. Så nå leser jeg magasiner som jeg blar igjennom på en halvtime. Så kan jeg gjøre andre ting etter det som er mer fornuftig. Som husarbeid. Jeg har fortsatt å sette opp dagen min slik som vi pleide å gjøre sammen da mannen min levde. Jeg tar fortsatt de samme kaffepausene mellom økter med husarbeid. På den måten belønner jeg meg selv for godt arbeid, slik som vi pleide. Om morgenen begynner jeg fortsatt med del to av avisen fordi han alltid begynte med del en.

For Kari og mange andre eldre skjer det store endringer av relasjoner med alderdommen, og tapet av mannen har vært tungt. Hun forsøker å la mest mulig forbli det samme og fortsetter med å strukturere dagene som om han var der. Hun setter mer pris på de timene hun bruker til frivillig arbeid, med å sy og strikke. For at hverdagen skal føles fullverdig må hun ha

varierende oppgaver og aktiviteter som foregår utenfor hjemmet, slik som sosiale sammenkomster. Kari forklarte meg at det var vennene og familien hennes som var bekymret for at hun skulle bli ensom, mens hun selv ønsket alenetid. Hun var også bekymret for at hun skulle være alene for lenge, at hun skulle bli sittende med en bok mens tiden løp fra henne, men det løste hun ved å gjøre flere ting for ikke å bli sittende med én aktivitet. Hun er veldig selvstendig og er mye alene, men finner selskap i aktivitetene som hun blir *dratt med på*. Vennene hennes ønsket at hun skulle gå mer ut av huset og delta på sosiale sammenkomster for eldre.

Å være selvstendig er en viktig norsk verdi (Hylland Eriksen 1993), men full selvstendighet kan også forårsake isolasjon, og en mørk periode, som noen av mine informanter opplevde. De var i hovedsak mennesker som søkte fellesskap og sosiale aktiviteter, og de var også veldig opptatt av selvstendighet. Flere av de eldre forklarte at de hadde isolert seg like etter pensjonering, fordi de ikke følte seg som ”pensjonister” og dermed ikke kunne delta på de aktivitetene som var tilrettelagt for å skape pensjonistfellesskap. Med alderdommen opplever vi tap og endring av relasjoner som er viktig for oss. I Norge har vi mange velferdsordninger som gjør at vi ikke trenger å ta vare på de eldre innfor vår egen familie. Det kan skape et press på å få et aktivt sosial liv for ikke å bli ensom, og styrke en forventning om å være selvstendig. Gullestad (1992) hevder at det å være selvstendig, men samtidig kunne klare å ”close the entrance door” er et sentralt premiss for sosial kontakt (s.181). En viktig måte å uttrykke selvstendighet på er ved å kunne etablere sosiale gjerder mellom seg selv og andre personer, å kunne kontrollere sin egen tilgjengelighet (ibid.). For mange av mine informanter var selvstendighet knyttet til hjemmet, et ønske om alenetid eller et ønske om å bo hjemme i hele alderdommen. Det var også viktig, som neste avsnitt viser, å uttrykke selvstendighet og å få det bekreftet innenfor et fellesskap. Sosiale fellesskap ble en løsning, for mange eldre, på bekymringen for ensomhet, samtidig som uttrykk for selvstendighet kunne bli bekreftet i fellesskapet.

”Det er bare én ting som er verre enn å ha lite tid. Det er å ikke ha lite tid”

(Hylland Eriksen 2001 s.158, THE fritt etter Oscar Wilde).

En dag ringte jeg til Kari klokken ti på formiddagen for å høre om hun kunne møte meg en gang i løpet av den dagen eller kvelden, men ble fortalt at hun var opptatt. Hun skulle nemlig

til legen den dagen. *Jeg skal til legen i dag, så det passer dårlig. Men i morgen passer det bedre. Da kan jeg hele dagen.* Jeg har lagt merke til at flere av mine informanter strukturerer dagen sin slik som Kari gjør i dette eksempelet. Ved å gjøre dette kommuniserer hun til meg og andre at hun har et ønske om å være alene, at hun er selvstendig og at hun har noe å gjøre. Hun sprer aktiviteter utover flere dager for å unngå å få knapt med tid, slik bruker hun en hel dag på ett gjøremål og unngår på den måten å få dager uten innhold. Dette sier noe om balansen mellom tid og for mye tid og det er ikke bra å ha for mye tid hvis man ikke klarer å fylle tiden med noe. Da blir man passiv og isolert, noe mange av mine informanter frykter. Da blir, slik som Johansen (2001) påpeker, ”opplevelsen av ‘dødtid’ en opplevelse av tidgangen selv, uten innhold og en forsmak på et framtidig ‘intet’ som denne tiden har gjort det mulig å forestille seg” (s.331). Selv om det viktig for mine informanter å være sosiale og å være del av et fellesskap, var det også viktig at dette fellesskapet ikke gikk på bekostning av deres selvstendighet. Eksempelet med Kari viser kanskje at hun har en strategisk måte å opprettholde balansen mellom selvstendighet som alenetid, og deltakelse i sosiale fellesskap.

Fellesskap og selvstendighet i de nye relasjonene

Jeg opplevde at det var i måten mine informanter bygde fellesskap på at de bekjempet ensomhet. Informantene deltar på ulike aktiviteter av flere ulike grunner, men en viktig grunn er at de vil møte andre og utvide sitt sosiale nettverk. Flere av de eldre forklarte meg at de har begynt å trene, *men ikke for å bli trent. Det er mest for det sosiale. Vi drikker kaffe og sånn etter treningen. Jeg trenger ikke å være med de andre i mer enn én time, før jeg føler at jeg har fått det jeg trenger sosialt. Da kan jeg gå hjem og slappe av.* De eldre virker opptatt av og bevisst på at det sosiale er noe man trenger. Det kommer ikke automatisk, slik som det kanskje gjorde en gang. Mye av det forsvinner når man slutter i arbeid. Susanne tar bussen i 45 minutter hver vei for å delta på en fritidsaktivitet som hun også hadde tilbud om i sitt eget nabolag. *Jeg gjør det fordi jeg vil utvide omgangskretsen til å inneholde mer enn naboer, familie og gamle venner. Jeg vil ha venner som bare tilhører meg for å få et bredere sosialt nettverk,* som hun selv sa. Hun ønsker relasjoner som bare er hennes, og som ikke er knyttet til andre vennskap hun har fått i tidligere livsfaser. Hun skaper på den måten mer selvstendighet i tillegg til å få fellesskap og tilhørighet til andre eldre.

Det er veldig vanlig å planlegge hvilke aktiviteter som skal erstatte arbeid, men hvilke sosiale relasjoner som skal erstatte kollegaer er ikke like vanlig å planlegge. Det er en av grunnene til at ensomhet ble opplevd av mange av mine eldre informanter en stund etter pensjonering. Etter at flere av dem begynte på fritidsaktiviteter for seniorer opplevde de at nye aktivitetene skaper nye relasjoner og fellesskap. De nye fellesskapene og relasjonene defineres av at det er få forventninger til hverandre, som gikk utover aktiviteten. De treffes på en aktivitet og så lenge denne pågår er de veldig gode venner, men når aktiviteten slutter forsvinner også forventninger forbi aktiviteten, som gjerne er vanlig i vennsapsrelasjoner. På grunn av dette er relasjonene kanskje derfor preget av autonomi, i tråd med det Vike (2013) hevder er viktig i sosiale relasjoner. Han skriver at de relasjonene hvor vi ikke har noe særlig kontroll over hverandre er naturlig å søke fordi vi i Norge er preget av ideer om individuell frihet, dermed er det kanskje vektlegging av autonomi og ikke likhet som er grunnleggende i opprettelsen av fellesskap (ibid.). De eldre skapte ikke noen avhengighetsrelasjon til sine nye relasjoner og beholdt på den måten mest mulig selvstendighet og autonomi.

De sosiale fellesskapene de eldre deltok i var altså primært knyttet til fritidsaktiviteter, og på disse aktivitetene skapte de nye relasjoner med andre eldre som de ikke kjente fra før. Selv om de var fremmede for hverandre, opplevde jeg allikevel ofte at mange av kvinnene holdt hverandre i hendene eller armen, også helt fra starten da aktiviteten var ny. Håndholdingen ble et uttrykk for sterkt vennskap og hvor viktig disse nye relasjonene var for dem, der og da. Jeg ble ofte overrasket over hvor avslappet og vennlig mine informanter var rundt fremmede. Hvordan vi på dans og på tur kunne holde hender og snakke om alt mulig, som om vi alle hadde kjent hverandre lenge, selv når vi hadde møtt mange samme dag. Ofte trengte vi ikke en gang å delta i en høflig ”hvem er du og hvordan går det”, samtale. Selv om det kunne ta en liten stund før nye ble integrert i fellesskapet, i hvert fall de som var mest annerledes, slik som meg, ble vennskapet fort etablert etter å ha kommet over det første hinderet. Dette kan sammenlignes med slik Goffman (1992) beskriver hvordan verter kan ta imot gjester og gi dem øyeblikkelig innpass. Det kan, ifølge han, skje hvis gjesten har lignende bakgrunn eller ”opplæring” (Goffman 1992 s.136). Når personer kommer inn i et sosialt felleskap med rett bakgrunn og introduksjon vil han eller hun kunne bli tatt inn i gruppen og det er en form for sosial taktikk som Goffman (1992 s.137) sammenligner med endogami. Fordi mine informanter ofte hadde lignende klassebakgrunn og uttrykte flere av de samme verdiene kan det være grunnen til at uttrykk for vennskap fort ble etablert.

Den relasjonen informantene har med hverandre går ikke forbi aktiviteten, men de eldre var opptatt av å forplikte seg overfor hverandre under aktiviteten. Balansen mellom å være selvstendig og å være del av et fellesskap og hvilke forventninger de har til hverandre kunne skape konflikt. Kari og de andre i trimaktivitetsgruppen så på det å planlegge noe like etter aktiviteten som uhøflig. Det var fordi at hvis aktiviteten holdt på lenger enn planlagt, ble alle andre i gruppen bundet av den ene personen sitt gjøremål. Det var aldri noe fastsatt tidspunkt for når vi var ferdig med aktivitetene, men det ble det hvis noen måtte tidlig hjem. Da måtte alle andre også dra tidlig. En dag da vi var samlet for tur fortalte *Silje*, et av medlemmene, at hun hadde en massasjetime senere den dagen og at hun derfor kanskje måtte dra før oss. Det ble ikke godt mottatt og de andre syntes det var dumt at hun hadde timen den dagen. Den burde hun heller satt til dagen etter mente de. Hun forklarte at det hadde hun forsøkt, men at det ikke hadde vært mulig og at hun derfor hadde tenkt at hun kunne gjøre begge deler. De andre sa etter at hun dro at de da heller hadde sett at hun ikke kom i det hele tatt den dagen, hvis hun hadde det så travelt. Hennes bruk av tid styrte også oss andre og det var ikke rett. Det endte med at vi måtte ta samme veien som henne tilbake fordi vi hadde ansvar for å passe på at hun ikke hadde falt og slått seg. Vi måtte gå samme vei som vi kom og det synes de andre var ergerlig. Det gjorde at vi ikke fikk like mye ut av turen som vi kunne fått. Kari og hennes venninner er opptatt av alltid å møte presist til avtaler og ofte lenge før. Det kan være av respekt for de andre, at de ikke vil sløse noen sin tid med å vente på dem. De er selvstendig og fri, og ønsker ikke å bli styrt av andre. Derfor respekterer de hverandres frihet og tid.

En annen grunn til at informantene er opptatt av å uttrykke selvstendighet, mener jeg henger sammen med det Hylland Eriksen (1993 s.122), hevder, at det var i etterkrigsperioden ungdomskulturen vokste fram. Rundt den perioden mange av mine informanter vokste opp. Han mener videre at ”Hver ny generasjon må i en viss forstand skape sin egen identitet, og her er det både kontinuitet og forandring i forhold til foregående generasjon” (Hylland Eriksen 1993 s.209). Ungdomskultur handler på den måten om å være annerledes og selvstendig, om å skape noe nytt som vi kanskje tar med oss gjennom livsfasene. Mine informanter er kanskje av de første som opplevde å være ”teenagers”, blant annet fordi, som Hylland Eriksen hevder, at ”...forskjellen mellom dem som var født i 1935 og i 1945 var mye større en ti års aldersforskjell skulle tilsi” (1993 s.162). De var derfor kanskje en av de første generasjonene som var opptatt av individualisme, selvstendighet og annerledeshet. Selv om forskjellene ble opplevd som store den gang de var unge, er de ikke like mye vektlagt i dag. De eldre er med andre pensjonister som er ti og tjue år eldre enn dem, uten at forskjeller blir

lagt vekt på. Jeg vil allikevel påstå at mine informanter fortsatt er ganske opptatt av å uttrykke selvstendighet og individualisme. Det mener jeg de gjør ved blant annet å kreve respekt for egen tid og tidsbruk, ved å skape selvstendige relasjoner utenfor arbeid og andre relasjoner, som familie og venner, og ved diskutere og uttrykke verdier de mener er viktig innenfor de nye fellesskapene. Mine informanter er ikke redd for å ta en konfrontasjon og bruker tidligere lærdom og erfaring. De er kanskje mer sikker på hvem de er og hva de mener, man blir kanskje mer ”seg selv” med alderen, og slik som Gullestad hevder (1992), at det individuelle blir styrket gjennom å ha egne sterke meninger, som blir legitimert ved tidligere erfaringer. Et eksempel på en krangel var da *Leif* lagde en ”scene” under dansen (Goffman 1992 s.175). Han ønsket å uttrykke at de andre som han danset i gruppe med ikke var god nok for ham. At han var bedre på dette enn dem. Han følte ikke at han fikk nok anerkjennelse fra de andre danserne på at han var dyktig, noe som var et viktig trekk ved Leif sin individualitet og selvstendighet. I dette tilfellet endte det med at Leif ble kastet ut av gruppen. Han fikk ikke lenger tilgang på det fellesskapet han ønsket å tilhøre. Derfor gikk markeringen av individet i dette eksempelet på bekostning av fellesskapet.

Selv om mine informanter valgte å være på samme aktivitet trengte de ikke å være med hverandre hele tiden, eller å ha samtaler som gikk i ett. Et annet prinsipp som fulgte med de nye relasjonene var verdien av stillhet i fellesskapet, som kanskje er en annen måte å uttrykke selvstendighet på, og det henger sammen med det Hylland Eriksen (1993 s.81) mener, at stillhet er en typisk norsk verdi. De eldre var opptatt av at vi ikke måtte snakke hele tiden og at vi kunne være med hverandre uten å føle et krav til aktiv deltakelse i samtaler. De kan være selvstendig og alene selv sammen med andre og det er deres valg om de vil være sammen ”aktivt”. Her kan relasjonene også være uttrykk for det Gullestad (1992 s.165) kaller ”symbolske gjerdene”, som hun mener nordmenn praktiserer. De gjør at vi holder oss i midten mellom likhet i det sosiale og individualisme (ibid.). Det kan også være at de er opptatt av å fremstå selvstendig for andre fordi vi i Norge, ifølge Marianne Gullestad (1992), legger mer vekt på individet som helhet og ikke bare det sosiale individet. Hun hevder at vi i Norge også er glad i privatliv og delvis isolasjon, og at det er en del av det hun kaller de ”symbolske gjerdene” (Gullestad 1992 s.167).

Noen av mine informanter uttrykte at det var vanskelig å innrømme at de hadde behov for nye sosiale relasjoner. Jeg tror de allikevel deltok i nye sosiale fellesskap for å få bekreftet trekk ved seg selv som de ikke fikk innenfor de nære relasjonene, som barn og ektefelle. Gullestad

skriver at det kan være viktig for å styrke vår sosiale identitet å ha en følelse av tilhørighet til en gruppe eller kategori og at tilhørighet er viktig for opprettholdelsen av det sosiale og det individuelle i en person (Gullestad 1992). Jeg opplevde i tillegg at informantene hadde et sterkt behov for alenetid, kanskje som en måte å styrke det individuelle og egen selvstendighet på utenfor de sosiale fellesskapene. Det er ifølge Gullestad (1992 s.178,179) viktig å håndtere både å skape distanse og likhet, og det gjør informantene gjennom å delta i sosiale fellesskap tilrettelagt for pensjonister. Disse fellesskapene erstattet kanskje tilhørigheten de tidligere følte til arbeidslivet og de nye fellesskapene ble en form for rekonstruering av arenaer der verdier som selvstendighet kunne bli bekreftet gjennom sosiale relasjoner. Disse relasjonene har på samme måte som forhold til kollegaer ofte har, ingen forpliktelser knyttet til seg forbi en konkret arena, enten det er arbeidsplassen eller den plassen fritidsaktiviteten foregår. Jeg opplevde å se en mestring av likevekt mellom grader av frivillig isolasjon og fellesskap. De søker samhold, men isolerer seg ved å ikke ville ha flere relasjoner som det er knyttet forventninger til forbi aktiviteten, og søker det Larsen (1984 s.167,168) beskriver som ”uformelt” samvær.

Bekymringen for samhold og ikke ensomhet

I landsbyen Mangaldihi i India, som Sarah Lamb (2000) har studert, lever folk hele sitt liv i husholdninger fylt med andre. De sover i store senger eller på overlappende matter, med søsken, foreldre, barn og naboer. De opplever seg som betydelig, så vel som følelsesmessig, en del av andre. Denne tilknytningen kaller Lamb for ”maya” og er en måte å skape relasjoner og bånd til personer gjennom kroppslig kontakt, som berøring og deling av mat, og slik kontakt skaper ofte umiddelbare bånd (Lamb 2000 s.28). Det å skape relasjoner var av Lamb (2000) sine informanter verdsatt, og det ble sett på som en viktig verdi å ha et stort ”nett av maya”.

Det er ifølge Lamb (2000) lettere for de i India å skape tilhørighet og fellesskap, på grunn av denne måten å se på personer på. Fordi relasjoner er så lett å skape vil de ikke være bekymret for ensomhet på samme måte som mine eldre informanter. Når mayabånd først har oppstått er de vanskelige å kutte og det kan de bare gjøre ved å flytte vekk fra de man er knyttet til eller ved å skape konflikter med dem (Lamb 2000 s.28). Lamb beskriver sine informanter som mer åpne og ”dividual”, og de i vesten som ofte mer lukket og ”individual” (Lamb 2000 s.31).

Denne forskjellen kan også understrekes i lys av de symbolske gjerdene (Gullestad 1992) jeg mener mine informanter benytter seg av som en måte å understreke sin selvstendighet og individualitet på. Mine informanter kan også ligne på Sarah Lamb (2000 s.143) sin måte å beskrive mange amerikanere, som mennesker som allerede, selv i yngre år, er ganske fri fra andre. Lamb (2000) mener at nord-amerikanere ikke har så mange tilknytninger eller forventninger til andre mennesker, og at dette er spesielt gjeldene i alderdommen. Hun forklarer at amerikanere hun har snakket med om hennes informanter fra India, mener det virker veldig deprimerende at de i India ønsker at relasjonsbåndene skal bli enda løsere i alderdommen enn de allerede er (Lamb 2000 s.143). Denne teorien om at vi er individuelle og kanskje spesielt mye alene i alderdommen er i tråd med mitt materiale og mine informanter sin bekymring for ensomhet. Det er veldig ulikt de eldre Lamb (2000 s.32) har studert i India, som har en tendens til å tenke på seg selv som bundet (også fysisk) til de som de berører, bor, og spiser sammen med. Hun forklarer videre at mange amerikanere lever alene betydelige deler av sitt liv, spesielt i alderdommen, og sover i separate rom og separate senger, med mindre de er sammen med en ektefelle eller kjæreste (Lamb 2000).

Det er i alderdommen du får mest maya, fordi du etter et langt liv har skaffet deg relasjoner til andre mennesker og eiendeler. Det er også i alderdommen de må kutte mayabånd, og det er fordi hennes informanter mener at sjelen ikke kan bli fri fra kroppen når du dør hvis du ikke har kuttet alle mayabånd (Lamb 2000 s.37). Aldring ble sett på som en tid i livet som involverer det vanskelige arbeidet med å ta fra hverandre relasjonsbånd, som en av forberedelsene til døden (ibid.). Frykten er ikke å bli ensom, slik som hos mine informanter, men for å ha for sterke relasjoner og bånd til ting og til andre mennesker (Lamb 2000 s.xi). For å kutte bånd til familien flytter de eldre ofte ut av hovedhuset der resten av familien bor. De gir også fra seg de fleste av sine domestiserte oppgaver. Lamb (2000) opplevde også at flere eldre kranget mye med familien, noe hun ofte tolket som et forsøk på å kutte mayabånd. Det er veldig i motsetning til det mine eldre fortalte meg, om deres ønsket om å delta i sosiale fellesskap og samtidig forbli selvstendig. De eldre Lamb har studert forklarer henne at hvis de ikke klarer å kutte bånd til venner og familie, gjennom å ha mindre kontakt med dem, vil sjelen deres bli fanget når kroppen dør, og de vil bli spøkelser som plager familien sin i huset der de har bodd (ibid.). Maya er bra i livet, men også dårlig, spesielt i alderdommen. Det er det som knytter deg sammen med folk, men som også kan gjøre at sjelen din ikke får fred når du går bort (Lamb 2000 s.xii). De eldre i India oppfatter alderdom som en paradoksal tid av livet, når relasjoner er mest skjøre, mens mayabåndene er sterkest (ibid.). På samme måte vil

mine informanter sin alderdom være paradoksalt i at de ønsker å unngå å være ensom, samtidig som at for stor deltakelse i sosiale fellesskap kan gjøre at de blir sett på som uselvstendig, noe som er viktig i mine informanter sin alderdom.

Gjennom materialet som er presentert i dette kapittelet har jeg vist hvordan informantene, gjennom nye sosiale fellesskap, kan bekjempe bekymringen for ensomhet og samtidig gjennom ”symbolske gjerder” (Gullestad 1992), uttrykke selvstendighet. Det gjør de gjennom grader av frivillig isolasjon som ønske om alenetid og gjennom et ønske om samhold. På lik linje med mine informanter forandret de eldre, i Sarah Lamb (2000) sine studier av India, grunnlaget for måten de forholdt seg til sosiale relasjoner på i alderdommen. Mine informanter sin endring av måten de deltok i og skapte sosiale fellesskap på henger sammen med tap og endring av relasjonene til barn og ektefeller, og slutten på lønnet arbeid i alderdommen. For Sarah Lamb (2000) sine informanter handler det om at de i alderdommen befinner seg i en vanskelig situasjon fordi det er da relasjonene deres er sterke, til mennesker og ting, det er også i alderdommen disse må kuttes for at sjelen skal få fred når kroppen dør. De eldre i India var bekymret for at relasjonene skulle være for sterke, og taklet dette med å kutte relasjonsbånd i alderdommen. Mine informanter var bekymret for ensomhet, og at deltakelse i fellesskapet skulle gå på bekostning av deres selvstendighet, og løste denne utfordringen med å delta i nye sosiale fellesskap og ved å balansere dette med grader av frivillig isolasjon. Der mine informanter var bekymret for ensomhet var Lamb (2000) sine informanter bekymret for ikke å klare å kutte sosiale relasjoner, i alderdommen.

Som i dette kapittelet, vil jeg også i neste kapittel, kapittel 5, drøfte verdien selvstendighet, men da gjennom informantenes fokus på en trygg og sikker alderdom. Jeg vil beskrive gjennom empiriske eksempler, hvordan en bekymring for helsesvikt og endring av familierelasjoner påvirker på hvilken måte selvstendighet og ansvarlighet som verdi kommer til uttrykk.

Selvstendighet og ansvarlighet som verdi, gjennom trygghet og sikring i alderdommen

I dette kapittelet ønsker jeg å vise hvordan informantene mine er opptatt av selvstendighet og ansvarlighet og hvordan disse verdiene blir oppnådd og uttrykt gjennom planlegging av en sikker og trygg alderdom. De eldre frykter å skade seg fysisk slik at de ikke lenger kan delta i et fellesskap. Det handler derfor mye om å unngå uhell som kan få konsekvenser for helsen og evnen til fortsatt å være selvstendig. Det faktum at det ikke er familiens hovedansvar å sikre at eldre får en sikker, god og trygg alderdom her i Norge (Leira 2005), opplever jeg at påvirker mine informanter til å ha et sterkt ønske om å ta vare på seg selv og å være selvstendige. I familierelasjoner og spesielt i forholdet til egne barn uttrykker de at det er de som er foreldrene og som skal hjelpe barna, og ikke omvendt. Gjennom å ta vare på seg selv, uttrykker de eldre selvstendighet og ansvarlighet, samtidig som at trygghet henger sammen med frykten for helsesvikt og en bekymring for å falle utenfor og å ikke kunne delta i sosiale fellesskap.

Trygghet og frykten for å falle utenfor fellesskapet

Det at informantene er opptatt av å være trygge og beholde god helse kan i noen sammenhenger være knyttet til at god helse avgjør hvilke muligheter de har for å delta i sosiale fellesskap. Jeg opplevde at noen eldre formidlet alderdommen som en periode med en følelse av økt sårbarhet. Fordi mange andre yngre i samfunnet opplever og ser på eldre som sårbare og i større fare for helsesvikt kan det være at mine informanter opplever en kulturell tillært opplevelse av sårbarhet som gjør at de er opptatt av trygghet. Bjelland (1984 s.184) har studert hvordan eldre på et aldershjem takler alderdommen. De har det hun kaller ”Plenty of what nobody wants” og blir minnet på alderdommens forfall, som helsesvikt og død (ibid.).

Mine informanter blir også ofte påmint at høy alder ofte innebærer tapet av en god helse. Helsesvikt kan føre til ekskludering og isolasjon og innebærer tilbaketrekning fra en aktiv livsstil og deltakelse i større fellesskap med andre aktive pensjonister. Følgen kan være isolasjon, eller at de må flytte på aldershjem og bli tatt vare på av andre. Kari forteller meg, *Jeg har aldri brukt briller og har ikke noen problemer med synet, men jeg kjenner flere som har fått akutte synsproblemer og min største skrekk er å miste synet slik at jeg ikke kan arbeide med det jeg liker lenger.* Denne frykten kan også henge sammen med tidligere opplevelser av helsesvikt, som førte til utestengelse og isolasjon. Are opplevde i sin ungdom å skade det ene øyet sitt. *Under en reparasjon av et gjerde fikk jeg en spiker som ødela synet på det ene øyet. Jeg ble innlagt i mange måneder på en avdeling med andre som også hadde øyeskader. Der var det en som hadde mistet synet på begge øynene og han var helt sikker på at konen ville gå fra ham, fordi han ikke kunne arbeide lenger.* Are forteller videre, *Før hadde vi bare fattigkassen som støtte til de som trengte det. Den køen ville jeg aldri stilt meg i, det var mye stigma knyttet til det å motta derfra.*

Brodder, fløyte og hverandre

Jeg opplevde særlig kvinnene som opptatt av trygghet og de gikk alltid flere på tur sammen og ville ha med seg en venn eller venninne som kunne være en sikkerhet hvis noe utrygt skulle dukke opp. Da jeg møtte noen av mine kvinnelige informanter for å gå tur på fjellet, hadde de fått med seg noe jeg hadde gått glipp av. *Det skal være veldig isete på fjellet i dag. Dere har vel lest om de tre eldre som ble fanget på isen i flere timer? De hadde ikke med seg brodder og kunne til slutt ikke gå lenger uten å ramle.* Alle hadde med seg brodder, bortsett fra meg, som kom iført joggesko. Å gå på tur med joggesko på isen var noe de aldri ville ha gjort. De ble veldig bekymret for meg og advarte meg hele veien om hvor det var glatt. Det at jeg er ung og at det ikke vil skadet meg så mye om jeg faller, var det ingen som påpekte. I stedet insisterte de på å få holde meg i armen så jeg kunne støtte meg på dem. Ved å hjelpe meg uttrykte de eldre ansvarlighet og fra den gangen hadde alltid noen med seg ekstra brodder. Jeg tror at med erfaring og en aldrende kropp legger mine informanter nye begrensninger på seg selv og andre og i frykt for å skade seg er de blitt mer oppmerksomme på konsekvensene de har erfart og har sett kan komme av å falle. Dette gjelder, etter min erfaring, spesielt eldre kvinner. Jeg la også merke til at selv om jeg ikke fikk assistere dem hvis det var glatt, hjalp de hverandre og var ansvarlig for hverandres sikkerhet, hvis det var

brate knauser eller elver vi måtte krysse. De kan ta vare på hverandre, men samtidig vil de uttrykke at de kan ta vare på seg selv gjennom å ikke la meg hjelpe dem og de fremstod slik også som selvstendig. Det at de eldre kan hjelpe hverandre og meg, men ikke vil ha min hjelp, kan være fordi de ovenfor meg kontrollerer måten de uttrykker seg på, og at de ved å ta imot min hjelp var redd for å fremstå som uselvstendige. De spiller, kanskje ubevisst, en ”rolle” (Goffman 1992 s.173) hvor jeg blir publikum til denne fremtreden og denne taktikken blir et middel for å oppnå verdien selvstendighet og ansvarlighet. Jeg ble ikke tatt like mye inn i fellesskapet hvor verdien av selvstendighet og ansvarlighet ble uttrykt, og jeg ble heller et middel i å uttrykke det. Som jeg skrev i kapittel 2 anså flere av informantene meg som en jente eller et barnebarn, derfor, slik som familierelasjonene er i Norge, at det gjerne er de voksne som tar vare på barna og barnebarna, ville de hjelpe meg, og ikke omvendt. Det at informantene hver morgen leser avisen og får med seg hva som kan skape utrygghet, som at det var veldig glatt, er også et uttrykk for selvstendighet. De viser at de selv kan forberede seg og ta de forhåndsregler som er nødvendig for en god sikring av livet i alderdommen.

En av mine kvinnelige informanter, *Kjersti*, går alltid med fløyte og refleks-vest. Kjersti forteller oss om en gang hun gikk tur med en stor gruppe og plutselig fikk bruk for fløyten. Det var en flott dag å gå tur på og de var en stor gruppe med pensjonister som var godt vant til fjellet. Hun og en eldre mann ble gående å prate og havnet litt bak resten av gruppen. Plutselig begynte det å bli veldig tåkete og mørkt. *Du kunne ikke se hånden foran deg*, forteller Kjersti. De ropte og ropte på gruppen, men ingen svarte. De var for langt unna og de visste ikke hvilken vei de skulle gå. Heldigvis hadde hun med seg fløyten. Hun begynte å blåse SOS. Da reagerte en i gruppen de var blitt adskilt fra og de fant tilbake til hverandre. Siden den gang har Kjersti fått enda større tro på å bruke fløyten. I tillegg til at hun alltid har mobilen lett tilgjengelig. De andre nikker enig og forteller at de også har det. Kjersti mener at flere burde bruke fløyte også når de går i sentrum. Der er det så mange trange smug som man kan gå seg vill i. I tillegg er det lurt å ha en fløyte du kan varsle fra hvis noen forsøker å rane deg. Hun forteller at hun ikke går på tur alene. Vi står og venter på Ulriksbanen. De andre eldre damene som er med på tur den dagen forteller at de heller ikke går tur alene, det har de ikke gjort siden de var unge. De respekterer farer og kroppens nye begrensninger, og tar ikke sjansen på at de klarer seg selv hvis de skulle falle. De forteller meg også gjennom å si slike ting som at de alltid går to og to, at de er ansvarsfulle og tar vare på hverandre.

Mine informanter løser frykten for å falle utenfor ved at de sikrer seg og er mer årvåken for risiko. Alderdommen legger noen begrensninger på hva de kan og ikke kan gjøre, og trygghet og sikkerhet er målet for forhåndsreglene de tar fordi de erkjenner at noe kan skje med dem. Jeg opplevde nesten daglig i felten at en informant tok opp bekymringen og ønsket om å ikke bli passiv. Passiv er for mine informanter beskrevet som å ”havne i godstolen”, å ikke være i aktivitet og falle utenfor, fysisk og sosialt. God helse er en viktig forutsetning for å delta aktivt i et fellesskap, for å kunne være fri, bevege seg som man vil, være aktiv og sosial utenfor hjemmet.

Da Ruth forsvant – Trygghet og ansvar i sosiale fellesskap

I Bjelland (1984 s.184) sin studie aldershjem viser hun hvordan hennes informanter utvikler strategier for å håndtere egne og andres alderdom og det alderdommen representerer for dem. Informantene underkommuniserer egen alder ved å betegne andre som ”gamle”, i motsetning til seg selv som ikke er gammel men eldre, og gjennom å opptre etter reglene og vise at de ikke ”surrer”, slik at de ikke fremstår som forvirret og gamle (Bjelland 1984 s.184). Jeg opplever at mine informanter bruker opptattheten av trygghet og ansvarlighet, som uttrykk for selvstendighet, som en strategi i å underkommunisere alderdom. Jeg opplevde også at de som i Bjelland (1984) sitt eksempel brukte hverandre, for å uttrykke trekk ved dem selv og verdier. Trygghet og ansvarlighet som kulturelle verdier spilte inn på hvorfor de behandlet Ruth slik som de gjorde (se også eksempelet med Silje sin massasjetime i kap.4). Ansvarlighet og å være til hjelp for fellesskapet var de opptatt av og det merket jeg godt den dagen Ruth ”forsvant”. Hun var en av de eldste i trimgruppen og ble behandlet annerledes av de andre pensjonistene. En dag vi gikk tur ruslet hun lenger bak resten av gruppen og plutselig stoppet hun opp. Jeg spurte henne om jeg skulle be de andre vente, men det ville hun ikke. Hun ville sitte litt og hvile beina på en benk. Jeg lot henne gjøre som hun ville og gikk rolig videre. De andre i gruppen fortsatte å gå, men etter noen minutter ble det full panikk da de merket at hun var borte. Jeg forklarte at hun bare satt rett bak svingen på en benk, men det roet dem ikke. Jeg, som yngst og rask ble bedt om å løpe tilbake for å finne henne, samme med en av de yngste pensjonistene, en sprek dame. Ruth ble overrasket da hun så at vi kom løpende, men hun hadde ifølge seg selv bare tatt på seg litt leppestift og trengte ikke hjelp til noe. Hun ønsket kanskje å roe ned situasjonen, men det kan også være at hun ikke ville framstilles som en som ikke kunne ta vare på seg selv, for hun var veldig selvstendig og har bodd alene i

mange år. Da vi kom tilbake med Ruth roet resten av trimgruppen seg og lederen minte oss på at det er veldig viktig å ikke la noen bli igjen fordi det kan være utrygt for vedkommende. De pensjonistene som jobbet som frivillig og var gruppeledere var spesielt opptatt av at alle skulle være trygge og uttrykte slik sitt fokus på ansvarlighet. Det var oftest de aller eldste som ble passet på og behandlet med mest bekymring. Ruth er utrolig pigg og har trent hele livet. Hun er nok sprekere enn mange andre i gruppen, men fordi hun er en av de eldste og av den grunn mest utsatt for helseplager, blir det tatt ekstra mye hensyn til henne. Det påvirker hvordan de behandler henne og hva hun får lov til. Hadde en yngre pensjonist blitt sittende litt, er jeg sikker på at vi heller hadde ventet nede i bakken eller gått rolig videre. Den dagen Ruth forsvant var hun den eneste som uttrykte at hun hadde behov for pause og derfor tok de andre ekstra godt vare på henne. De brukte muligheten da hun ble sittende bak for å vise hvor ansvarlig de var, og hvor opptatt de var av at alle skulle være trygg. Lederen fikk også mulighet til å uttrykke sin evne til å passe på alle i gruppen og fikk vist hvorfor hun er en god gruppeleder. De med helsesvikt og de eldste holder ofte sammen, de kan holde tritt med hverandre. På samme måte holder de yngste eldre litt mer sammen fordi de går fremst og nesten aldri tar snarveier. De passer også på å være trygge, men de har flere muligheter fordi de ikke blir holdt tilbake av en dårlig helse, i like stor grad som noen av de eldste gjorde. Behovet for sikring blir på denne måten en mulighet for tilhørighet og ekskludering og for andre å uttrykke ansvarlighet og omsorg på. De med mest behov kan falle litt mer utenfor og bli passet ekstra mye på, selv om de kanskje ikke alltid ønsker det.

Trygghet i fremtiden og endring av familierelasjoner

Opptattheten av trygghet kan ha en sammenheng med endring av relasjoner og en opplevelse av at man må ta vare på seg selv og være mer selvstendig. Det at de eldre ønsker å forbli selvstendige og ha frihet og kontroll, handler ikke bare om fysiske endringer i alderdommen, som sikring av en aldrene kropp, men henger også sammen med andre endringer i alderdommen som familieforhold. Fordi, som Bjelland (1984) påpeker, at slektskapsbåndene og de ofte langvarige og intime sosiale relasjonene mellom familiemedlemmer var tidligere av den største betydning for en sikring av alderdommen og det ikke lenger er opp til familien å ta vare på de eldre når helsen svikter, er det mye opp til de eldre selv å planlegge hvilken alderdom de ønsker, hvor og hvordan, i tillegg til de statlige tilbudene. Når helsen er god blir alderdommen god og du slipper å bli avhengig av andre. Mye av tryggheten for mine

informanter handler om fremtiden. En trygg fremtid innebærer at de vet hvordan de skal ta vare på seg selv når de blir enda eldre, hvordan de kan sikre at fremtiden er planlagt og trygg når en eventuell helsesvikt kommer. Veldig mange av mine informanter har flyttet fra sine store hus og inn i mindre leiligheter som er tilrettelagt for eldre og funksjonshemmede. Å bo hjemme og ta vare på seg selv uttrykte flere av mine informanter at var viktig for dem og mange av dem planla fremtiden slikt at dette var mulig.

Økonomisk trygghet var også et viktig middel for sikre alderdommen og for å framstå som ansvarlig og selvstendig. Silje og Geir fortalte meg at, *Personer som bruker penger på tull viser at de er dårlig på å ta vare på sin egen økonomi. Økonomi kan også gi trygghet, for de som sparer vet at de har penger til overs hvis noe skulle skje.* En informant fortalte meg også at *Mange eldre sparer også til sin egen begravelse.* Jeg opplevde i tillegg i slike samtaler at informantene skapte en distinksjon (Bourdieu 1995) mellom å bruke pengene på det som var en nødvendighet og å spare penger, til de som sløste med penger, noe som ble sett på som en ”vulgær” (ibid.) handling og som uttrykte uansvarlighet. Selv om mine informanter hadde penger som de kunne bruke, og som de brukte, var det å ikke bruke pengene med omhu en uansvarlig handling. Selv om de fleste eldre ikke sparte til spesielle ting eller reiser fortalte noen av dem at de pleide å ha penger *på bok*. De informantene som snakket om penger delte oppfatningen om at sparing og bruk av penger på nyttige ting var en fornuftig håndtering av penger. Slik kan konsumpraksis og økonomisk trygghet bli et uttrykk for klasses tilhørighet de eldre imellom.

Turid – endring av familierelasjon og et ønske om å bo hjemme

Mine informanter har levd lange liv og for mange av dem innebar en stor del av dette livet å ta vare på barna. Barna deres har nå egen familie og flere av dem har flyttet til andre byer, og er ikke avhengig av foreldrene sine på samme måte som før. Mine informanter ønsker heller ikke å være avhengig av barna, men ønsker en selvstendig alderdom. Mitt materiale er i tråd med det Gullestad (1989b s.105), hevder, ”For mange grupper, særlig eldre og ungdom, er det å bo alene et viktig tegn på selvstendighet”. De bruker også mye tid på å pusse opp og er opptatt av *å ha det fint*. Med hjemmet hevder Gullestad (1989b) at du uttrykker identitet og selvstendighet, derfor mener jeg blant annet at det er viktig for mange av mine informanter å få tid alene i hjemmet. Gullestad (1989b) mener også at ”Hjemmet er ikke bare et nyttig

redskap, det utsier også et budskap” (s.104). Redskapet er for mange eldre at det skaper trygghet samtidig som det utsier et budskap om selvstendighet.

Turid er en av mine mest aktive informanter. Kropp og helse er for Turid knyttet til hvem hun vil fremstå som, hvem hun var som ung og fortsatt er. Fordi hun har en sprek kropp dokumenterer det de erfaringene hun har om trening og kosthold, og derfor lytter de andre eldre i trimgruppen mer til henne når hun kommer med råd på disse områdene. Turid er veldig selvstendig og motvillig til å la barna ta vare på henne om hun blir pleietrengende. Hun og mannen har en plan for når de blir eldre og ikke kan være like aktive. De ønsker fortsatt å bo der de alltid ha bodd, men skal leie hjemmehjelp og ha hjemmesykepleiere som kommer og hjelper dem. *Vi ønsker ikke at barna skal måtte få det ansvaret. Vi snakker ikke med dem om sånt. De er så travel i sine egne liv at vi vil ikke forstyrre dem med det* (Turi og ektemannen Oscar). Ekteparet løser problemet mange møter i alderdommen, å bli trengende, på en veldig selvstendig måte. De mestrer en av utfordringene i alderdommen, å være for mye alene, med å uttrykke et ønske om å bli boende alene og selvstendig og et ønske om ikke å motta hjelp fra barna sine. De planlegger framtiden sin og det gir dem en trygghet om hva den vil innebære. Silje forteller at hun har flyttet i leilighet fordi da har hun *alt på ett gulv* (unngår trapper). *Jeg vil ikke legge meg innpå noen* (familien). *Det er greiere å være og bo på ett sted. Og du kvir deg til å måtte bo på aldershjem, det har jeg ikke så lyst til, jeg vil bo hjemme så lenge jeg kan, men det er ikke så mye du kan gjøre. Det er godt å ha noe penger i bakhånd som de sier. Da kan du leie deg hjelp. Kanskje ekstra hjelp hvis du blir dårlig, og noen andre som kan vaske gulvet.* Flere av mine informanter uttrykte at de heller ville ta hjelp fra fremmede enn fra familien. Én flyttet tilbake fra en mindre bygd i Norge til Bergen for noen år siden. Hun er oppvokst i Bergen og fortalte meg, *Jeg viste alltid at jeg ville tilbake til Bergen når jeg ble eldre. Det er derfor jeg flyttet tilbake. Jeg vil ikke bli så synlig som gammel når jeg trenger hjelp, og vil ikke bo på et gamlehjem i bygden der alle vet hvem jeg er og der pleieren kanskje er datteren til naboen. Da er det bedre å bo i en stor by, da er det lettere å gli inn i mengden.*

En alderdom der trygghet er knyttet til familierelasjonene

Sarah Lamb (2000) viser i sin monografi fra Nord India hvordan alderdom kan være kulturelt konstruert og knyttet til sosiale relasjoner, spesielt familierelasjoner. I India er familieband en langtidsrelasjon i resiprositet. Foreldrene tar vare på barna og gir dem trygghet og omsorg når

de vokser opp, så gjør barna det samme for foreldrene når de blir gamle (Lamb 2000 s.46). Etter at denne givningen til barna er slutt og barna får grå hår og egne barn, går de eldre over til stadiet som seniorer (Lamb 2000 s.43,44). Barna tar vare på de eldre foreldrene også etter døden, da som "ancestors". De har definert og opprettet slektskap i form forskjellige former for langsiktig resiprositet, og en annen form er hierarkisk, gjennom at seniorer, får "økt" respekt, ved å gi ut velsignelser og veiledning til unge, som gis tilbake gjennom tjenester og respekt (Lamb 2000 s.45). De eldre skaper en moralsk gjeld som barna aldri kan betale tilbake, og det er derfor barna også tar vare på dem når de er død. Denne resiprositetsrelasjonen knytter generasjonene sammen i et avhengighetsforhold hele livet. Derfor tar barna vare på de eldre og de eldre klarer å ta imot uten å føle seg uselvstendige fordi det er en del av resiprositetsprosessen. I Norge derimot blir de gamle i stede barnebarnas barnepassere, de fortsetter å gi og ønsker ikke å få så mye tilbake. Jeg opplever dette som en måte for de eldre å beholde mest mulig av sin selvstendighet i alderdommen på.

Lamb (2000) viser også at studier av alderdom i Nord Amerika har et annet resiprositetsmønster i familier enn det hun så i India. Å motta fra familien i alderdommen i Amerika ble sett på som negativt for selvbildet og verdiene for en person (Lamb 2000 s.48,49). De eldre blir også "barnlike" hvis de mottar fra barna sine (ibid.). Turid og flere av mine informanter opplever det Lamb beskriver fra alderdom i Nord Amerika, en frykt for å bli "barnlike" hvis de lar deres egne barn ta vare på dem i alderdommen. I vestlige land, som Norge, blir alderdom og avhengighet av familie i de eldre år, ofte forbundet med nedgang i status og autonomi, som er viktige verdier i en norsk kontekst (Gullestad 1992; Hylland Eriksen 1993; Vike 2013), og ikke oppgang. Det kan være grunnen til at Turid ikke vil være avhengig av barna, selv ikke når hun en gang blir hjelpetrengende. Det kan også være grunnen til at flere av mine informanter fortalte at de ville "forsvinne" i en stor by og ikke bli tatt vare på av en de kjente når de blir gamle og ikke kan ta vare på seg selv. I India blir de eldre oftest tatt vare på av svigerdatteren som flytter inn i huset med sønnen, de blir derfor heller ikke tatt vare på av en som er like nær ("own"), fordi svigerdøtre er mer fjern og ikke like nær ("other") (Lamb 2000 s.74).

Mange av de eldre i India er ikke, slik som mine informanter er, redd for at barna skal føle et press for å ta vare på dem. Selv om de får trygghet gjennom resiprositetsforholdet i familiene og mellom generasjonene, er det ikke hundreprosent sikkert at barna vil ta vare på dem (Lamb 2000). Det finnes mange eldre personer som er tiggere, og som vandrer fra hus til hus og ber

om mat (ibid.). Det vil allikevel få, og barna vil få negativ anerkjennelse hvis deres eldre foreldrene spør andre om for eksempel mat og søtsaker, fordi da virker det som om de ikke tar ansvaret sitt på alvor (Lamb 2000 s.103).

Den måten familie relasjonene er skapt og bevart gjennom en evig resiprositet, spiller en stor rolle i hvordan de eldre i India bevarer sin trygghet i alderdommen. De eldre har gjort sitt når de har gitt til barna da de var små, det henger også sammen med hvordan Lamb sine informanter ser på kropp, og det at foreldrene gir av sin kropp (mer om dette i kapittel 6) gjennom å skape dem og å mate dem med brystmelk. De eldre føler ikke at det å blitt tatt vare på av barna går på bekostning av deres selvstendighet, slik som med mine informanter, og de eldre i India ønsker heller at barna aldri skal kunne betale alt tilbake til dem, fordi det betyr at relasjonene mellom dem er avsluttet (Lamb 2000).

I dette kapitlet har jeg forsøkt å vise hvordan mine informanter uttrykker selvstendighet og ansvarlighet som verdi og hvordan dette er en dimensjon ved de eldre sin sikring av alderdommen. Jeg har forsøkt å vise hvordan trygghet henger sammen med familierelasjoner og forhold til egne barn, og hvordan de eldre ønsker å planlegge sin egen alderdom og på den måten forbli selvstendige. De eldre er bekymret for helsesvikt og hvordan tap av god helse kan gjøre dem avhengig av hjelp fra andre. Gjennom å opptre med trygghet og forsiktighet sikrer de seg selv og bekjemper denne bekymringen. I tillegg viser informantene gjennom trygghet til hverandre at de er omsorgsfulle og ansvarlige. I det neste kapitlet vil jeg vise hvordan de eldre oppnår bedre selvfølelse og prestisje i sosiale fellesskap og hvorfor mine informanter underspiller alderdomssvakhet og overspiller tegn og uttrykk for en ung kropp.

Prestisje og anerkjennelse som verdi gjennom å kommunisere en ung og sprek kropp

De eldre informantene vektla å kommunisere en ung kropp og et ungt utseende. Jeg opplevde under mitt feltarbeid at mine eldre informanter overspilte trekk som uttrykte at de har en ung kropp og underspilte trekk som viste helsesvikt, og skal forsøke i dette kapittelet å illustrere hvordan. Jeg vil hevde at de blant annet gjør dette for å oppnå prestisje og selvfølelse som verdier i sosiale felleskap med hverandre. Jeg vil forsøke å vise at god helse og en frisk kropp, for mine informanter, er forbundet med en ung kropp. Det at de eldre verdsetter en ung kropp over en gammel, kan også være knyttet til at vårt samfunn har en ungdomsfokusert ideologi, der det unge utseendet er det som er mest ettertraktet. Bjelland (1984) påpeker blant annet at det ofte er slik at hvis en eldre person blir fremstilt i media i et positivt lys, så er det nesten alltid på grunn av en prestasjon personen har oppnådd *på tross av* personens høye alder. Det å ha god helse, se ung ut eller være veldig aktiv på tross av høy alder gjorde noen mer ”populære” enn andre blant mine informanter. Mange eldre får positiv oppmerksomhet, spesielt i media, når de gjør uvanlige ting som defineres som typiske for yngre alderstrinn. Dette øker ifølge Bjelland (1984), i samsvar med høyest mulig avvik mellom kronologisk alder og forventet prestasjonsnivå. Jeg opplevde at det ble gitt positiv oppmerksomhet til de som var sprekest til tross for høy alder, og at dette også ble uttrykt gjennom å sammenligne dem med unge mennesker.

Overspill av en ung kropp

Da jeg var med en gruppe eldre damer som jeg ofte spiste lunsj med pleide de å snakke om kropp og utseende. De bruker mye tid på å forklare for hverandre hvordan kroppen deres egentlig er. Mens vi drikker kaffe og koser oss, tar de en runde hvor alle beskriver seg selv.

*Jeg har alltid hatt smalt liv og slanke bein. Min mor hadde også det. Men de breie skuldrene har jeg arvet av min far, ler Martine. Jeg la merke til disse samtale tidlig fordi jeg kunne jo se at den kroppen de beskrev ikke var den som snakket. De som sa at de hadde smalt liv, hadde ofte ikke det. Den ”egentlige” kroppen deres er ikke den de har nå, men den de hadde da de var yngre, ofte før de fikk barn. Før noen ble krokrygget og la på seg eller ble tynn. Den ”virkelige” kroppen som det fortsatt finnes spor av under den aldrende kroppen. Det er kanskje en måte å distansere seg selv fra en kropp de ikke kjenner, eller, hvis vi snur det på hodet er det ikke fordi de ikke kjenner den kroppen de har nå, men fordi den kroppen de hadde som ung er den de føler mest tilknytning til. Det kan være en måte for dem å legge vekt på det unge ved dem, det som de føler er mest positivt ved deres utseende. Kanskje de forsøker å unngå å bli sett på som gammel, fordi det gamle utseendet er det minst ettertraktede i en vestlig verden. Gjennom å snakke om kropp og utseende som var, som om det er det som er i dag, kan de beholde det idealet de har om sitt eget utseende. De kan få mer selvfølelse av hverandre ved å få bekreftet hvilken kropp de egentlig har. Jeg tror også at det her finnes en distingvering (Bourdieu 1995), mellom det informantene beskrev som tynn og tykk, og slank. Det å framstå som slank var ofte idealet for informantene. Det kunne være negativt å være for tynn, uten å være sprek, og å være tykk, hvis det kom av at personene ikke spiste rett eller trente og holdt seg i noenlunde form. Kari forteller, *Det er viktig å spise rett og forsøke å styre unna dårlig, usunn mat. Å holde vekten, det er det mange eldre som er flink å passe på. Når du blir eldre spiser du gjerne mindre, men jeg har ikke merket det*, Kari ler. Det at informantene uttrykker at de spiser sunt og holder seg i bevegelse er uttrykk for delt klasse gjennom distingvering av det som anses som sunt og usunt. Dette kan også være begrep de har med fra oppveksten og som de der ble tillært denne distinksjonen. Kjersti forteller, *vi var fæl å kalle (gi noen kallenavn) før, som for eksempel hvis noen gikk med briller ble de kalt brillemaker. Tjukken og tynnen var også vanlig. Jeg skulle hatt briller på skolen, men turte ikke fordi vi ble kalt med navn.**

Turid, Kroppen til en 17åring

Ett av medlemmene i en senioraktivitetsgruppe har jeg kalt *Turid*. Hun har ifølge de andre i gruppen, *kroppen til en 17åring*. Turid gjør noen strekkeøvelser på gresset foran oss. Det er lunsjtid og vi sitter i solen og beundrer hvor trent hun er, til tross for at hun nærmer seg åtti år. *Se hvor sprek og trent hun er! Hun har nok vært det hele livet*, påpeker en eldre mann til oss.

De tre andre damene som sitter på benken er enig. Fordi Turid er frisk og pigg har hun ikke kroppen til en 77 åring, men kroppen til en på 17. En slik kropp blir ikke forbundet med det å være eldre, men med det å være ung. Det å være sprek tilhører ungdommen og for å understreke nøyaktig hvor sprek hun er holder det ikke å si at hun er en sprek dame, da må det unge vektlegges og de må si at hun er som en 17åring. Hvis det å være aktiv og frisk er knyttet til yngre mennesker kan de ikke si at hun er en sprek 77 åring. Det vil ikke understreke hvor sprek hun er, for da er hun bare sprek for å være 77år. Det sier noe om hvordan de eldre ser på seg selv og på den aldrende kroppen, og at det som er knyttet til alderdom bærer noen negative referanser for dem.

Turid er klar over hva som gir henne prestisje og positiv bekreftelse fra de andre eldre. Hun er glad i å vise oss ulike tips og triks for hvordan vi kan holde oss i form selv om det ikke er en del av aktiviteten. Vi samles et par ganger i uken, og hver gang utfører alle i aktivitetsgruppen balanse- og styrkeøvelser, arrangert av Turid. Hun forteller oss at hennes hemmelighet er at hun hver morgen bruker rokkering, *det har jeg alltid gjort, og det fungerer. Jeg lar meg ikke lure av alle de nymotens maskinene som finnes, for jeg vet at det jeg alltid har gjort fungerer og derfor holder jeg meg til det.* Turid er glad i å vise hvor sprek hun er og er glad i å løpe om kapp. Hun liker å gå fremst og har de beste rådene når det gjelder kosthold, trening og pusteøvelser og har siden hun var ungdom vært opptatt av kroppsøvelser. Turid er populær i gjengen og blir ofte snakket godt om når hun ikke er der. Alle lytter på hennes tips og følger dem nøye. Hvem vet vel ikke bedre hvordan man kan få suksess innen trening og god helse enn en som har kroppen til en syttenåring?

De eldre gir altså positiv bekreftelse til de som er aktive og friske, og jeg har observert hvordan de i tillegg underspiller helsesvikt. I Norge og i mange vestlige land er vi beskrevet som ungdomsfikserte, og vi har en ungdomsfokusert ideologi med diskriminering og nedsettende holdninger overfor eldre. Bjelland (1984 s.183,184) påstår at vi ikke gir ære og respekt til de som er eldre, men at de i vårt samfunn kan få det i kraft av andre egenskaper. Turid fikk prestisje fordi hun var sprek og eksempelet med henne illustrer at god helse og en aktiv livsstil er egenskaper som blir verdsatt og respektert blant de eldre innenfor de sosiale fellesskapene.

Underspill og tildekking av alderdomssvakhet

God helse og en aktiv livsstil gir friske eldre, som Turid, ære og respekt. En strategi for å oppnå slik prestisje kan også være å skjule eventuell helsesvikt som signaliserer "alderdomssvakhet" (Bjelland 1984 s.185). De kan unngå å uttrykke, skjule eller dekke til helsesvikt, slik at de ikke legger vekt på det som ikke verdsettes, som alderdomssvakhet.

Are, underspill av dårlig syn og hørsel

Are var en av dem jeg spilte bridge med, han ser og hører dårlig. En runde var vi fire stykker som satt rundt bordet. Are og jeg var partnere, og spilte mot en eldre mann og en eldre dame som var på lag. I dette kortspillet er det slik at du er nødt til å følge den sorten som ligger i bordet, hvis du har den. Spesielt hvis det er den sorten som er trumfet den runden, da den har ekstra verdi. Trumfen var i denne runden spar, men da det kom til Are sin tur la han på kløver. Det var ganske enkelt å telle at han måtte sitte med i hvert fall en spar til på hånden. Derfor slurvet han når han heller la på kløver og slapp å miste et verdifullt trumfkort. I det paret vi spilte mot var mannen en ganske ung pensjonist. Han har spilt bridge lenge og er blant de beste i klubben. Derfor visste jeg at han også hadde telt seg frem til at Are la ned feil kort, men han sa heller ingen ting. I runden etter skulle igjen de som hadde, legge på spar. Denne gangen la Are på en spar og vant runden. Da reagerte den eldre damen, som anklaget Are for juks. *Du la ikke på spar forrige runde, da la du på kløver. Det er ikke lov.* Are nektet og påstod at han hadde lagt på spar begge gangene. Den eldre og erfarne mannen som vi spilte mot støttet til min overraskelse Are. Han hadde styring over de kortene som var brukt og kunne enkelt ha bevist om anklagen om juks, var rett eller gal. Men det gjorde han ikke og sa heller til sin partner at Are hadde lagt på spar begge gangene og ikke jukset.

Jeg ble overrasket over at den eldre og erfarne bridgespilleren ikke bare sa sannheten, som jeg visste at han var klar over. Nemlig at Are, mest sannsynlig på grunn av sitt dårlige syn nok hadde forvekslet spar og kløver. Jeg kjenner Are og vet med stor sikkerhet at han ikke er typen som jukser. Den erfarne bridgespilleren valgte å gjøre sin partner, den eldre kvinnen, flau framfor å anklage Are for juks eller å påpeke Are sitt sviktende syn og dermed sikkert gjøre ham forlegen. Goffman (1992) mener det finnes ulike teknikker og egenskaper for å kontrollere inntrykk. Jeg mener det er slike teknikker som blir observert her på bridgen. Den erfarne bridgespilleren bruker en teknikk og hjelper å unngå pinlige og negative sosiale

situasjoner som stiller ”opptredenen” i et dårlig lys (Goffman 1992 s.174). Eksempler på slike teknikker som forsvarsmekanismer er; ”dramaturgisk lojalitet” hvor man beholder sine moralske forpliktelser ovenfor dem man er med og ikke setter dem i et dårlig lys (1992:176). Den erfarne bridgespilleren opptrådte med dramaturgisk omtanke ovenfor Are, og unngikk på den måten en pinlig scene som kunne sette Are i et dårlig lys (Goffman 1992 s.179,180). Det som kan sees her er at noen eldre heller vil lage en pinlig situasjon hvor noen blir anklaget for juks eller for å urettmessig anklage noen andre istedenfor å snakke om helsesvikt eller at helsesvikt påvirker dem. For de kunne snakke om en sviktende helse, men ofte bare på en humoristisk måte og de ville ikke vise hvordan det hemmet dem på noen som helst måte. Helsesvikt blir kommunisert ved hjelp av takt og tone og de hjelper hverandre om det kan oppstå en pinlig situasjon. Are ville ikke innrømme at det var hans dårlige syn som gjorde at han la på feil og han fikk hjelp av ”medspilleren” som ønsket å hjelpe Are å beholde den rollen han ville formidle, og sammen spilte de en slags idealisert versjon av Are (Goffman 1992 s.37). Han ville ikke være den personen som ikke hører eller ikke ser og valgte heller å la hun som anklaget ham for juks å fortsette å tro at han hadde jukset, istedenfor å innrømme den egentlige grunnen. Den andre eldre mannen var kjent med rollen til Are og forsto hva som stod på spill for ham. Are ønsket ikke å bringe frem de kjennetegn ved ham som var av ”negativ verdi” (Goffman 1992 s.174). Selv om alle andre også er klar over dem vil det oppstå en pinlig situasjon dersom disse blir diskutert eller kommentert i plenum. Are er også flink til å overholde det Goffman (1992 s.179), kaller ”dramaturgisk disiplin” eller selvbeherskelse for å kontrollere inntrykk. På den måten unngikk han å bli avslørt som en som ønsket å skjule sitt dårlige syn ovenfor den kvinnelige motspilleren. Det er ifølge Goffman (1992 s.180), viktig å være tro mot den rollen man har i et lag og å kunne kontrollere og ha disiplin over ansiktsuttrykk og stemme.

Rolleendring og en pinlig situasjon

Helt i begynnelsen av feltarbeidet var jeg med en ny gruppe med pensjonister. Dette var en helt ny aktivitetsgruppe, derfor var det ikke så mange som kjente hverandre. Et par av de eldre damene hadde behov for assistanse for å få på seg sko og annet utstyr. De spurte meg om hjelp og jeg ble litt overrasket. For tidligere hadde jeg opplevd at, selv om det var glatt ute, var det ingen som lot meg holde dem i armen. De kunne derimot hjelpe meg når jeg ikke gikk med rett skotøy og de følte at jeg hadde behov for assistanse. Selv om jeg ble forundret over å

bli spurt, hjalp jeg dem gjerne med å få ting ordentlig på og de var veldig takknemlig. Da jeg forklarte hvem jeg var og hvorfor jeg var der ble de veldig flau. De beklaget seg mange ganger over at de hadde bedt meg om hjelp. De hadde trodd at jeg var en slags gruppeleder og at det var en del av jobben min å være behjelpelig. Jeg synes ikke det gjorde noe å bistå dem, men det gjorde ikke situasjonen noe bedre for dem. De ville ikke at jeg skulle se på dem som noe som trengte støtte til den slags. Når de trodde at jeg var en som jobbet der var det greit å ta imot min hjelp, men når jeg bare var en ung person som var med ble det helt feil for dem. Da rollen min endret seg ble det flaut, og det handlet for dem om hvem som ga hjelp og ikke hjelpen i seg selv. Her er min posisjon i felten veldig relevant og de eldre sin definering av min rolle, som i begynnelsen ofte var en som studerte dem, mer enn en venns relasjon i de sosiale fellesskapene.

En aldrene kropp er knyttet til familierelasjoner

I India vil Lamb (2000 s.13) sine informanter at kroppen skal bli ”kald” og ”tørr”, med alderen. Med det mener de at den ikke skal tiltrekke seg like sterke mayabånd, som jeg beskrevet i tidligere kapitler, og dette en del av forberedelsene på døden (Lamb 2000 s. 37). For kvinner er det spesielt viktig, siden de regnes som ”varmere” enn menn, mye fordi det er kvinner som har mest kontakt med eiendelene og familiemedlemmer i huset (Lamb 2000 s.115). Hvis de eldre ikke klarer å gjøre kroppene tilstrekkelig kald og tørr kan det blir farlig og de vil ikke klare (etter døden) å få sjelen fri (ibid.). De har derfor kanskje en mindre individuell tilhørighet til kroppen, enn det mine informanter har, som er opptatt av at kroppen skal vise hvilke evner de har og at det kan gi dem anerkjennelse. Kroppene til Lamb (2000 s.14) sine informanter deres ble sagt å tilhøre familien istedenfor den individuelle personen. Når de snakket om hvordan kroppen endret seg i alderdommen, handlet det ikke bare om den individuelle endringen i en person sitt utseende eller måten andre så på ham eller henne, men det handlet om endringen i familierelasjonen (ibid.). Fysiske alderdomstegn var et tegn på at de eldre ble mer selvforsørgende og i større grad fornøyd med sitt eget selskap. De trengte ikke i like stor grad andre sosiale relasjoner, og var mer med seg selv, og mindre med andre (Lamb 2000 s.15). Dette er i motsetning til min tolkning av norsk alderdom, hvor sosiale relasjoner er viktig for mine informanter og de sosiale fellesskapene er en arena hvor de får bekreftet prestisje og får anerkjennelse.

I Norge har vi også fysiske kjennetegn som definerer alderdom og kanskje det er disse kjennetegn mine informanter ikke ønsker å snakke om og at det er derfor de heller vektlegger det som kjennetegner dem som ung, fordi vi i mange vestlige land lider av ”alderisme” (Bjelland 1984:183), negative holdninger rettet mot den eldre delen av befolkningen. Trekk ved de eldre som var mer ungdommelig ga også noen av mine informanter mer prestisje. For de gamle i India var det prestisje å la barna, spesielt svigerdatteren ta var på deres kropper når de ble eldre. Avføring og urin ble ofte lagt i sengene med vilje slik at de kunne gi barna gleden ved å tørke opp etter dem (Lamb 2000 s.48). Ved å gi opp deler av den kroppslige selvstendigheten oppnår de eldre i India prestisje og glede. De kler seg også i hvite kjortler (saris) for å vise at de er gamle, mens mine informanter kler seg sporty og i rene tøy for å vise at de tar vare på seg selv, er selvstendige og aktive. Og gjennom å fremstå som frisk og sprek oppnår de også prestisje og anerkjennelse fra hverandre. Kari forteller, *Jeg går på dans for å holde meg litt ung. Til eldre du blir jo mer må du ta deg sammen, det koster litt mer da. He he. Jeg går også litt på tur med min mann.* En annen informant, Per, viser meg at han kan løfte seg i stolen. Han holder hendene på armlenene og strekker dem ut mens han holder kroppen opp fra setet. Det er noe han ifølge han alltid har kunnet. Jeg tror det er en øvelse Per gjør for å vise seg selv og andre at han fortsatt kan gjøre det han alltid har kunnet.

De eldre Lamb (2000 s.9) har studert beskriver alderdom som en utvikling der relasjoner stopper opp, til ektemannen og til mat, og hvordan dette er en måte å gjøre slik at kroppene blir kalde og tørre. For hinduer, innebærer ikke døden slutten på livet, men heller en endring. De fleste hinduer tror at i døden forlater sjelen deres kroppen, som etter hvert, i alderdommen, blir ubrukelig. En person, for de eldre som Lamb (2000) har studert, er gjort opp av den materielle kroppen og en subtil kropp som huser sjelen. Sjelen selv er uforanderlig i livet og i døden, og tar nye former. Både kropp og sjel vil derfor strekke seg inn tidligere og fremtidige personer og ting. En person er aldri helt ny når han eller hun er født, og aldri helt borte når han eller hun er død (ibid.). En av informantene til Lamb (2000) beskrev kroppen som klær og fortalte at, akkurat som når klær blir gamle, blir kroppen også gammel, og på samme måte som du kaster klærne, bytter du ut kroppen. Dette synet er knyttet til deres måte å tenke på kroppen som en beholder, som rommer sjelen. Ved å tenke på kropp og sjel som to separate ting blir ikke kroppen like mye knyttet til det individuelle som den blir for mine informanter. Dermed kan mine informanter bruke kroppen som et middel i å utrykke en aktiv og sunn livsstil og å oppnå anerkjennelse i de sosiale fellesskapene.

I Sarah Lamb (2000) sin studie av alderdom i India viser hun også at en eldre kropp er ikke uønsket på samme måte, som jeg viser i mitt materiale, selv om de også kan ha negative syn på alderdomssvakhet der. De eldre der viste ofte ikke hvor mange år de var, men definerte alder ved å se om de hadde fått grå hår og om de hadde barnebarn og om barnebarna var blitt voksen, og hadde fått egne barn. På denne måten kan de definere alderdom ved å studere sine egne familierelasjoner, i tillegg til sin egen kropp. Dette synet på kroppen og alder som del av familierelasjoner er forskjellig fra det jeg har opplevd i min studie, der kroppen var mer individuell og hvor det ble gitt anerkjennelse og prestisje til individer som oppfylte krav som blant annet å ha en "ung kropp". Samtidig kan mine informanter sin måte å beskrive seg selv som da de var ung være en måte å understreke familielikheter på, som nå kanskje ikke er like synlige. I disse beskrivelsene av kroppen understreket de ofte hvilke fysiske kjennetegn de hadde arvet av ulike familiemedlemmer.

I India får de eldre kvinnene mer makt og anerkjennelse gjennom å ligne mer på menn (Lamb 2000). Det er fordi menn ble beskrevet som mer lukket (hadde mindre mayabånd) og siden kvinner i alderdommen også kuttet mayabånd lignet de mer på menn, i tillegg til at de ikke lenger menstruerte, eller kunne få barn (Lamb 2000 s.13). På den måten endret kjønnsroller seg med alderen, og kvinnes sine kropper fikk andre kvaliteter, de ble "kaldere" og "tørrere" og mer som menn sine (ibid.). Da fikk de likere rettigheter som menn og kunne gå med likere klær og mindre klær, de trengte heller ikke å dekke seg til, slik som yngre kvinner måtte. Lamb (2000) viser hvordan kroppen henger sammen med kjønn, og med sosiale rettigheter og plikter. Lamb (2000) mener at i studier av alderdom, i blant annet USA, er det også slik at kvinner blir mindre kvinner med alder. Men her er det ikke knyttet til at de får flere rettigheter, men at det blir sett på som noe negativt, og kvinner er ikke mer som menn, men mindre kvinne (Lamb 2000 s.15). I USA, og kanskje i store deler av vesten mener Lamb (2000 s.16,17) at den unge kvinnelige kroppen, før overgangsalderen, blir sett på som det mer normale. Hun mener at det derfor er først og fremst de kvinnelige kroppene som må kontrollere overgangen til alderdom, og skriver det som jeg viser med mitt materiale, at det er viktig å holde på den unge kroppen lengst mulig (ibid.).

I Lamb (2000) sin studie får de eldre, i kraft av å være gammel mer respekt, som jeg har vist i andre kapitler. Samtidig beskriver Lamb at når svigerdøtre plukker grå hår, underdanig, fra svigermorens hode viser hun også hvordan kroppen til svigermoren er eldre og har blitt svakere (Lamb 2000 s.62). Selv om de eldre i India får mer hierarkisk makt, har de eldre også

nedgang når det gjelder makt i huset og har gitt fra seg sine maktposisjoner i husholdet, dette understreker også deres nedgang i kroppslig styrke (ibid.). Det kan knyttes til hvordan jeg i mitt materiale forsøker jeg å vise at en eldre kropp kanskje henger sammen med negative fordommer som gir mindre anerkjennelse.

I dette kapitlet har jeg forsøkt å illustrere hvordan verdien av en ung kropp gir prestisje og selvfølelse i sosiale felleskap blant mine informanter. Mine informanter bruker de sosiale relasjonene for å uttrykke fysiske trekk som ga dem prestisje, til forskjell fra alderdom i nord India (Lamb 2000), der de eldre kuttet relasjonsbånd, og at det blant annet var knyttet til fysiske trekk ved alderdom. De eldre informantene mine vektlegger tegn på ungdommelighet som noe positivt og det kan henge sammen med at det i vårt samfunn er et ungdommelig utseende som er idealet. Jeg har også hevdet at det kan være grunnen til at informantene underspiller uttrykk for alderdom og overspiller tegn på ungdommelighet. I det neste kapitlet hevder jeg at slutten på arbeidslivet for mange pensjonister skaper en følelse av å være mindre nyttig. Jeg vil vise hvordan det å uttrykke travelhet og å forbli nyttige også ga anerkjennelse og prestisje blant de eldre og at det som informantene kategoriserer som nyttige og mindre nyttige aktiviteter kan være knyttet til klassebakgrunn.

Å forbli nyttig som verdi - gjennom travelhet og fritid

I dette kapittelet vil jeg ta for meg en annen måte informantene oppnådde prestisje i sosiale fellesskap på. Jeg vil hevde at de oppnådde dette gjennom å skape distinksjon (Bourdieu 1995) mellom nyttige og unyttige aktiviteter, og gjennom å utrykke travelhet og ”god” bruk av fritid, som å være aktive i fritiden. Det at både travelhet og fritid kan utrykke nytte er et lite paradoks, og derfor noe av det første jeg la merke til under feltarbeidet. ”Arbeid er norsk mens fritid er unorsk”, skriver Hylland Eriksen (1993 s.138). Arbeid har vært og er en viktig ressurs for mine informaners selvbilde, og arbeid er knyttet til å gjøre noe som er nyttig. I dette kapittelet vil jeg også hevde at de eldre informantene kanskje føler at pensjonister er stampelet som unyttig, fordi pensjonistbegrepet ikke har forventninger om travelhet og arbeid knyttet til seg. For å fremstå som nyttig, hevder jeg at de eldre er pliktig å yte, men også pliktig å nyte. På femtitallet begynte de første hytte- og feriehusene å komme og i dag er hyttelivet og familieferie blitt vanlige avbrekk i travle hverdager. Frønes (2006 s.66) skriver at for å bli sosialt integrert i Norge kreves det fritid. Jeg mener etter samtaler med mine informanter, at det for mange, i tillegg til fritid også krever en formidling av å være travel for å gi en fullverdig og meningsfull hverdag. Ved å skape et meningsfullt hverdagsliv skaper man også ferier og høytid. Slik som Gullestad skriver, at ”Høytiden får sin karakter av høytid nettopp ved kontrasten til hverdagens enkelthet og strev” (Gullestad 1989a s.174). Hylland Eriksen (2001) hevder at vi nå lever i et samfunn hvor skillet mellom arbeid og fornøyelse, mellom plikt og lyst er en selvfølgelig del av livsførselen. Slutten på lønnet arbeid for mange av mine informanter innebærer at de må utvikle nye skiller mellom pliktig arbeid og fritid, og jeg vil vise hvordan og på hvilken måte begge kan utrykke nytteverdi.

”Alle år er like lange, men ikkje alle er like nyttige”

(Norske Ordtak 1999:232).

Å fremstå som travel og aktiv gjorde mange av informantene tidligere gjennom arbeid og derfor ble tapet av arbeidslivet også tapet av en arena for å uttrykke dette. Det er en av grunnene til at overgangen fra arbeid til pensjonstilværelsen kan oppleves som ganske vanskelig. Vanskeligst er det for dem som ikke har hatt faste hobbyer utenom jobben. Arbeid, og å skape økonomisk kapital kan uttrykke travelhet, men med tapet av dette ligger det kanskje en frykt blant mine informanter for å fremstå som om de har for mye tid og dermed virke unyttige. De må derfor uttrykke det å være nyttig på andre måter, blant annet ved å bygge sosiale nettverk og uttrykke nytte gjennom andre aktiviteter. Bjelland (1984) hevder at, ”Ved pensjonering utestenges de ikke bare fra arbeidslivet, men med pensjonisttilværelsen følger gjerne også et sosialt press om tilbaketrekning fra aktiv deltakelse i det politiske og offentlige liv” (s.192). Jeg tror at synet på pensjonister er i endring og at det ikke lenger finnes et press, i like høy grad som før, om at de bør trekke seg tilbake fra aktiv deltakelse i samfunnet. I dag blir oftere de unge pensjonistene, i den tredje alder, oppfattet som en ressurs og som personer som kan være til stor nytte for samfunnet. Mine informanter er opptatt av å understreke for meg at pensjonister i dag har det veldig bra og nyter fritiden, og er slik med på å skape denne endringen som kanskje finnes i synet på pensjonister. De skaper en slags idealisering av alderdommen og forsøker kanskje på den måten å jobbe mot de negative oppfatningene noen har om alderdommen. Ved at flere og flere pensjonister aktivt jobber i frivillige organisasjoner og kommer i media for sine positive bidrag til blant annet andre eldre, er de også med på denne endringen i synet på pensjonister.

Mine informanter var opptatt av å kommunisere til meg hvor aktive de var. Spesielt de informantene som var ledere for fritidsaktiviteter var veldig glad for å kunne være til nytte for andre eldre. I følge Sørhaug (1989 s.113,114), vil bruk av tid i frivillige organisasjoner skape verdier, og deltakelse gir mulighet for symbolsk kapital, ”I fellesskapet blir det gitt prestisje til ildsjelene” (s.117). En annen måte å forbli nyttig oppnådde mine informanter ved å strukturere dagene slik at de ble mer travle og ”viktige”, og de knyttet også mer nytteverdi til arbeidsoppgaver i hjemmet. Men også gjennom å vise at de nyter, på riktig måte, framstod de som nyttige og mer viktige. *Kjersti* forteller at hun er veldig glad i og flink til å huske på å

ligge og dra seg om morgenen. Og Fredrik forteller om hvordan fritiden ble utnyttet maksimalt, da han var yngre, Vi jobbet på lørdager også, frem til klokken to. Så dro vi rett til kaien og med båten til landet. Der ble vi resten av lørdagen, så var det hjem på søndagen. Vi hadde bare to ukers ferier i tillegg til påske og pinse. Da dro vi på fjellet eller på hytten. Selv om vi hadde mindre fritid var det masse av tid, men nå er det lite i forhold. Vi brukte fritiden veldig godt selv om den var mye kortere. I dag vil vel folk kvi seg for å reise på hytten lørdag ettermiddag, for så å reise tilbake søndag. I dag hadde ikke folk dratt ut med båten for å snu, men vi reiste hver eneste helg, stor sett.

Er pensjonisten unyttig?

Jeg spør Susanne hva som var det viktigste med jobben for henne, og hun forteller, *Det var en dag jeg kom sent til jobben. Jeg hadde meldt fra om dette til min overordnede. Men denne personen var ikke på jobb og hadde derfor ikke fått sagt ifra til de andre ansatte. De begynte da desperat å lete etter meg, overalt og ble veldig redd for hva de skulle gjøre. Uten meg, ville ikke arbeidsoppgavene gå rundt. Da ville de vært i minus. Jeg spurte henne om hun syntes det var kjekt at kollegaene savnet henne og la merke til at hun var borte. Det var ikke poenget til Susanne. Hun var opptatt av at de savnet henne som en som var nyttig for andre. Det var ikke det sosiale som var viktig i denne sammenhengen, men det at arbeidet ikke ville gå skikkelig uten henne. Som pensjonist uttrykker Susanne at det ikke er like lett å oppnå følelsen av at andre trenger henne og at hun kan være til nytte for andre.*

Ragnar er pensjonist, men kan ifølge ham selv, være like mye med "i tiden" og følge teknologisk utvikling like bra som en som er yngre. Jeg vil ikke ha noe hobbyverksted i kjelleren. Det er flaut. Jeg vil ikke bli stereotypisk pensjonist, fordi det innebærer å havne i en gruppe med alle andre eldre som er ufarlige og utenfor. I hvert fall på den måten mange folk mener pensjonister er. I hans øyne er pensjonister ofte opplevd av andre som unyttige mennesker som ikke deltar i samfunnet og som har snekkerbod i kjelleren. Sånn er ikke jeg! Jeg synes vi skal fjerne hele begrepet pensjonist. Hvorfor må det ha et navn? Jeg synes det er tragisk når jeg skal kjøpe billett på bussen og de spør om jeg vil ha honnørbillett. Honnør for hva da? Slike begrep som honnør og pensjonist gjør at alle eldre faller i samme kategori og sånn er det ikke, min far på nesten nitti år bruker Iphone! Ragnar vil ikke bli kalt for "pensjonist" fordi han mener det er generaliserende og at folk da ville dømme han som en

gammel gubbe som bare sitter på kafe og drikker kaffe. Han vil at folk skal vite at han er aktiv i ulike verv og at han kan laste ned apper (applikasjoner for smarttelefon) og bruke sosiale medier. Ragnar uttrykker et sterkt ønske om å bli oppfattet som like nyttig som han tidligere ble oppfattet som, da han levde et liv med en høy stilling i en stor bedrift. Han vil forbli nyttig, og det gjør han gjennom å distansere seg fra begrep som ”pensjonist”. Å bli stemplet som pensjonist henger for han sammen med en forventning om å trekke seg tilbake fra aktiv deltakelse i blant annet de vervene han har. Han forsøker å vise at han ikke er som alle eldre, som de som ikke er aktiv og de eldre som er i den fjerde alder. Ragnar er del av det jeg kaller den tredje alder, en gruppe eldre som jeg oppfatter som mer opptatt av selvrealisering og å være aktive. Ved å beskrive seg selv slik unngår Ragnar å bli stemplet som lite nyttig fordi disse unge eldre kanskje har en merkelapp som viser at de er mer resurssterke enn de eldste eldre.

Knut, en travel og nyttig mann

Etter pensjonering blir tid som tidligere var knyttet til arbeid og foreldrerollen, frigjort. Knut sluttet i arbeid for omtrent et år siden, da jeg ble kjent med han. Livet som pensjonist med mye frigitt tid er for han en ganske ny tilværelse. Han hadde en høy stilling i et firma og var ganske involvert i jobben, som var tidkrevende og beveget seg i et raskt tempo. Det krevde mye sjonglering av avtaler og møter, samtidig som han kombinerte yrkesrollen med familierollen. Han har følt at han har klart og *henge med i tiden* sammen med de yngre kollegaene, helt til han ikke gjorde det og gikk av med pensjon. *Jeg ville ikke bli han gamle som surret i gangene. Da var det på tide å gi seg.*

Nå som jeg er pensjonist er jeg veldig travel. Jeg har nesten ikke tid til noe. Det er alltid noe jeg må gjøre eller rekke. Når jeg var i arbeid trodde jeg at denne tiden kom til å bli rolig og fredfull, men det ble bare ikke slik. Det er så mye forskjellig å drive med. Men det er veldig kjekt. Jeg reiser på hytten med konen en del i helgene. Noen ganger er barn og barnebarn med. Vi reiser på ferier med venner og treffer nye bekjentskap. Det er også mye å styre med i huset. Det er alltid noe som trengs å fikses på. Jeg ordner de tingene konen min ikke kan gjøre. Jeg har alltid vært et aktivt menneske derfor er det naturlig for meg å fortsette med det. Jeg er involvert i mye forskjellig og telefonen min dirrer i ett sett. Jeg er medlem i flere organisasjoner og jobber litt frivillig. Jeg driver med de fritidsaktivitetene som jeg alltid har

holdt på med. Det er kjekt å drive med noe jeg er god til og være rundt kjentfolk. Så må jeg holde meg i form også. Jeg svømmer et par ganger i uken og så går jeg en del på tur. Det er viktig å holde seg aktiv spesielt når man blir eldre. Det er ikke så mye som er endret egentlig, men jeg elsker livet som pensjonist. Selv om jeg ikke har mer tid har jeg mer frihet og kan velge mer hva jeg vil drive med. Jeg kan ligge og dra meg om morgenen og bruke god tid på å lese avisen.

Første gang jeg møtte Knut og flere av de som var like travel som han, følte jeg at jeg trengte meg på. Jeg følte at ved å snakke med dem stjal jeg verdifull tid som de trengte for å gjøre alle de tingene de hadde planlagt. De sa flere ganger at dette var *den travleste tiden i deres liv*. Jeg unnskylte meg og sa at de ikke trengte å snakke med meg hvis de var travle. Men det viste seg ikke å være et problem i det hele tatt. Jeg lurte på om det bare var noe de sa og at de ikke egentlig var travel. Det å ha dårlig tid kan også være meningsfullt, med å være travel kan de kommunisere til andre at de er viktig og at de gjør noe av nytte. Knut har alltid vært aktiv og har fortsatt å drive med mange av de aktivitetene han drev med før. Han er glad for å være travel og velger selv å fylle dagene, slik at han er mye borte fra hjemmet og dette hjelper med å understreke hvor travel han er. Når livet og livsfasen endrer seg kan det skape en frykt for at det skal rokke med hvem du er. Knut virker som en av dem som ikke vil at pensjonisttilværelsen skal endre ham og det er kanskje derfor han ønsker å beholde så mye som mulig av sitt tidligere hverdagsliv, som var knyttet til arbeid. Bekymringer og plikter og en følelse av nytte er for Knut i stor grad knyttet til tidsbruk. Et utsagn som ble flittig brukt av mange av informantene var, *jeg har så dårlig tid*. Knut bruker tiden sin og fordeler den på ulike aktiviteter og slik kommuniserer han hva som er nyttig og hva som er bortkastet eller lite effektiv bruk av tid for ham. Ved å fokusere på de aktivitetene som han mener er nyttig fremstår han som person også som et nyttig menneske, det påvirker selvfølelsen og hvordan andre betrakter og bekrefter ham som travel og viktig. Men jeg opplevde også at flere av mine informanter sa at dette med travelhet ikke stemte. At det bare var tull at pensjonstiden var den travleste i deres liv. *Det er bare noe mange eldre sier, men som ikke stemmer, de vil bare fremstå travle og viktige*. Goffman (1992 s.120) mener noe av det som betegner en gruppe og som avgrenser den fra de som ikke er del av dette fellesskapet, er ”interne hemmeligheter”. Hemmeligheten om at uttrykkelse av dårlig tid gir nytteverdi, eller kanskje ikke alltid stemmer kan være en slik, intern hemmelighet, som jeg etter hvert, ut i feltarbeidet fikk ta del i.

Nyttige aktiviteter - Distinksjonen

Å snakke om penger, om de har god eller dårlig økonomi, er noe de eldre ikke gjør. Jeg ble fortalt av *Susanne* at hun og flere andre pensjonister hadde svart på en anonym spørreundersøkelse hvor ett av spørsmålene gikk på hvor mye de hadde i pensjon. *Det svarte ikke jeg på, i hvert fall. Det synes jeg er frekt å spørre om. Det bør man ikke gjøre.* De andre var enig og fortalte at de heller ikke hadde svart på det spørsmålet. Det virker som om det å uttrykke økonomisk kapital blir sett på som tabu. Da blir andre former for kapital mer gjeldene i formidlingen av smak og status og for å oppnå anerkjennelse og prestisje. Et slikt tegn er altså å fremstå som nyttig. En del av mine informaners ”kulturelle kapital”, eller mer presist ”kulturelle kompetanse” er innlært i dem gjennom sosialiseringen, familie og oppvekst.

Mine informanter uttrykte at noen aktiviteter er mer nyttig enn andre. Det er en måte å distingvere gjennom valg og smak. Å trene og å holde seg i form er nyttig bruk av tiden, og en viktig aktivitet. Mange av mine informanter strukturerer hverdagene sine med ulike trim-, danse- og turgrupper. Og de fortalte at det å ta vare på helsen og være sunn var viktig, som at å gå og å sykle, var bedre enn å kjøre. Da var de ikke bare sunne, men viste til andre at de tok det riktige valget. *Du holder deg mer i form*, som Knut sa. Kryssord, sudoku og slike hjernetrimaktiviteter ble også sett på som nyttig bruk av tiden. Knut er en av dem som mener at det er mye bedre å bruke tiden på trening enn på tv-titting. Det gir høyere personlig mestring og viser i følge han at man tar vare på seg selv og er i god form, og er på den måten en nyttig aktivitet. Å legge høyere verdi til en aktivitet, som trening, kan også være en måte å kommunisere sosial posisjon eller bakgrunn på, i tillegg til at han viser at han kjenner de sosiale ”kodene” til dem han omgås med. En slik kode var for mange av mine informanter å vite hva som var gode og nyttige aktiviteter og hva som var unyttige og ”vulgære” aktiviteter (Bourdieu 1995). Smak klassifiserer personer og uttrykker et skille mellom oss og dem, (Bourdieu 1995 s.236). Ting eller aktiviteter som blir verdsatt har også tatt til seg egenskaper som allerede er blitt klassifisert som gode eller dårlige (Bourdieu 1995:242). Flere av mine informanter fortalte meg at *Å lese er bedre enn å se på tv*. For eksempel hendte det aldri at noen informanter snakket mye om tv, nyheter snakket de ofte om, men ikke søppel-tv, som komiserier eller ”reality”. Det kunne være de ga uttrykk for at de så på tv i helgene, men ikke så mye og da dokumentarer eller programmer som de kunne lære noe av var nyttige programmer.

Å uttrykke at du vet hva som er bra eller dårlige aktiviteter må bli kommunisert til de man ønsker å bli integrert hos, og det kreves uttrykk av travelhet og nytte for å bli mest mulig sosialt integrert blant flere av mine informanter. De eldre informantene skiller mellom hva som er de mest verdifulle aktiviteter i opprettholdelsen av å være nyttig. Denne innlæringen av hva som er verdifullt kan de eldre ha tatt med seg fra tidligere livsfaser. Ved å dele en oppfattelse av hva som er god smak av fritidsaktiviteter, skaper de tilhørighet til hverandre og en høyere klasse enn de som mener for eksempel at tv-titting er verdifull bruk av tid og gjennom å skape distinksjon mellom ulike aktiviteter viser mine informanter at de behersker det "sosiale spillet" (Goffman 1992). Mine informanter skaper en distinksjon mellom tv-titting og trening i kraft av å ha egenskapen nytte. Det å uttrykke travelhet for å virke mer nyttig gir prestisje i fellesskapet. Det er å være nyttig er et trekk mine informanters person som de ønsker å få bekreftet, men nå utenfor arbeidet.

Sørhaug (1984) mener at "Forsakelse og nytte er sentrale norske verdier" (s.73). Med det mener han at det er typisk norsk å avstå fra det som gir personlig gevinst og utsette egne behov og heller fokusere på det som kan gjøre at personer kan oppnå noe mer, noe som er viktigere og som blir sett på som nyttig. Han mener at "Ingen forståelse eller handling skal være et mål i seg selv, men alltid et middel for å oppnå noe" (Sørhaug 1984 s.73). Som jeg nevnte innledningsvis er informantene opptatt av "plikten til å yte før du kan nyte" men det å nyte er også en plikt og i tråd med det Bourdieu (1995 s.176) hevder, at plikten til å nyte er blitt viktig. Mine informanter er opptatt av å fortelle om hvor flinke de er til å huske å nyte også. De er glad i å sove lenger (til klokken 09-10) og å reise på ferier til varmere strøk. Det er kanskje et paradoks, for jeg tror å yte og å nyte begge på ulike vis gjør at de fremstår nyttig, men de trenger hverandre. De kan ikke yte uten å nyte, og omvendt. Det handler om å skille mellom plikt og lyst for å uttrykke mest mulig nytte og om tilhørighet gjennom å uttrykke klasse.

Nytteverdi i kvinnelige og mannlige fellesskap

Mange av mine kvinnelige informanter snakket om at de lettere tilpasset seg pensjonisttilværelsen enn menn. De har mange av de samme arbeidsoppgavene i hjemmet som de alltid har hatt, og fortsetter på et vis å være i arbeid, selv etter pensjonering. Det kan

stemme med Gullestad sin oppfattelse av at kvinner er mer knyttet til hjemmet enn menn, og siden hjemmet er et uttrykk for hverdagslivet, mener hun at kvinner har mer hverdagsliv enn menn (Gullestad 1992 s.50). Kvinner har i tidligere generasjoner tilbrakt mer tid i hjemmet og mindre på arbeid enn det menn har. Gullestad skriver videre at kvinners identitet i hovedsak er knyttet til hjemmet, mens for menn er hoveddelene av deres identitet knyttet til og uttrykt gjennom deres arbeid og yrke (Gullestad 1992 s.172,173). Mine kvinnelige informanter mente også at de var flinkere til å styre hjemmet enn det deres menn var. Jeg opplevde at kvinner, på en harmløs måte, gjorde narr av menn for sine manglende evner til å håndtere arbeidsoppgaver i hjemmet. De gjorde ofte feil da de vasket klær eller lagde mat. En dag overhørte jeg to eldre damer som snakket om at de begge hadde opplevd at mannen deres hadde tatt skjærebrettet i tre inn i oppvaskmaskinen. De lo seg nesten halvt i hjel. *Han skjønte ikke at det ville sprekke. Jeg ble irritert med en gang og kunne ikke forstå hvordan han kunne gjøre noe så tåpelig. Men nå er det bare en morsom historie. Klær har han også ødelagt mange ganger.* De henvender seg til meg og spør om det er like ille i dag, eller om kjønnsrollene er endret og om menn vet mer om husarbeid. *Jeg har forstått det slik at det er sånn i dag. At kvinner og menn er mer likestilt hjemme og at begge gjør like mye,* forteller en informant. De har opplevd hvordan familiestrukturene har endret seg fra da de var unge. Kanskje har mange av de kvinnelige informantene mine rett i at de tilpasser seg en tilværelse uten lønnet arbeid bedre enn menn. Mye fordi de er vant til å være mer i hjemmet, men også fordi de knytter større nytteverdi til de oppgavene som hører til hjemmet og som de kanskje mestrer bedre enn sine menn. Det er kanskje også lettere for dem å la hjemlige oppgaver gi dem en positiv bekreftelse på deres selvstendighet og ansvarsområde, og individualitet, hvis de ser på disse arbeidsoppgavene som mer typisk for kvinner og en arena hvor de kan uttrykke nytte.

For mange eldre menn var tanken på å leve som pensjonist uten at konen deres også var pensjonist, vanskelig. Mange av dem skiftet yrke og fortsatte å arbeide etter offisiell pensjonering, for å slippe å være mye alene i hjemmet, og *for å slippe at konen skulle sjefe over dem.* De ville ikke at hun skulle ha oppgaver til dem hjemme som de måtte gjøre mens hun var på jobb. Menn har ifølge mange av informantene beholdt de mer *mannlige arbeidsoppgavene* i hjemmet, som snekring og oppussing og de er blitt vaktmestre og ”handymen”.

To fritidsgrupper som jeg har kalt *Fotballgubbene* og *Fotballens velvære*, kan belyse hvordan det å fremstå nyttig kan uttrykkes på ulike måter i kvinnelige og mannlige fellesskap. Fotballgubbene var et en sosial klubb bestående av bare menn, som har spilt fotball i alle år. Disse fotballgubbene var bare eldre menn som ikke lenger spilte på de yngre klubblagene knyttet til *Idrettslaget* de har vært medlem i. Fotballgubbene ble deres egen klubb som fortsatt knyttet dem til Idrettslaget. Ut fra Idrettslaget, og fotballgubbene vokste også et annet fellesskap, et kvinneligfellesskap som jeg har kalt fotballens velvære. Det er en gruppe eldre kvinner, og mange av konene til fotballgubbene er medlemmer. Kvinnene møtes for å være sosiale og for å være til nytte for Idrettslaget og fotballgubbene. De eldre mennene har iblant dugnader og andre tiltak der de samler personer som kan bidra med støtte til Idrettslaget. Da trer også kvinnene inn og hjelper til. Også når idrettslaget har fest har de to fellesskapene ulike arbeidsoppgaver som begge støtter idrettslaget. Mannfolkene hjelper til med å sette i stand festen og finner ut hvor mye drikke de skal ha, hvordan bord og stoler skal settes inn og hvilken mat de skal bestille. Når dagen for festen er der trer kvinnene inn med sin støtte. De holder til på kjøkkenet under hele festen og stiller i stand og serverer maten. Ingen av kvinnene har noen gang spilt fotball og har ikke noen sterk tilknytning til sporten, men de stiller opp med gratis arbeidskraft for å støtte klubben, men kanskje også for å være til nytte. De hjelper mennene med noe de kanskje ikke ville vært like gode til som dem. En annen ting som er unikt med disse to fellesskapene er at selv om mange av dem er gift på tvers av gruppene reiser de på to ulike utflukter når de har det, to ganger i året. Først drar kvinnene med buss eller tog og er på hyttetur i to til tre dager. Dagen etter at kvinnene har kommet hjem, drar fotballgubbene til akkurat samme hytten og er der også i to til tre dager. Jeg tror de velger å dra i separate grupper fordi de ønsker å få lov til å bare være i det fellesskapet, og det kan være knyttet til at de i ungdommen, og i deres generasjon opplevde å bli delt inn etter jenteklasser og gutteklasser på skolen. Silje forteller, *Det var greit. Friminuttene var vi også adskilt fra hverandre. Men vi var vant til det. Tenkte ikke så mye over det. Vi var venn med gutter, men vi fikk ikke gå bort til de under friminuttene.* I tillegg kan det bli lettere for eksempel for kvinnene å vise hva de mener de er gode til adskilt fra mennene og kanskje det er lettere for dem å mene og uttrykke nytte fordi de gjør noe i fellesskap. Silje fortsetter, *Når jeg vokste opp så skulle mødre være hjemme, de gikk ikke i arbeid. Der har vi lært det. Husker godt at alt skulle være greit. Nå er det ikke så mye husarbeid lenger, mindre og lettere. Nå liker vi å gå ut og gjerne treffe venninner, gå på byen og gå på kafe og sånne ting.*

Frivillig arbeid

Mange av mine informanter jobbet i ulønnet arbeid, i frivillige organisasjoner, flere ganger i uken. *Karianne* har alltid drevet med dans og fortsatte med det da hun pensjonerte seg. Nå jobber hun gratis som frivillig danseinstruktør for andre pensjonister som ønsker å holde seg aktive og sosiale. Det er hun utrolig glad for og hun kan ikke se for seg et liv uten dansen, som tidligere var en viktig hobby, men nå dekker de fleste behov hun har for aktivisering, nyttefølelse og sosial omgang. Hun får også reist mye på grunn av dansen. *Det er også veldig kjekt å få lov til å hjelpe andre og å lære andre å danse* (*Karianne*)

Møtene etter dansen opplevde jeg som en gjenskapelse av hvem mine informanter var i arbeidslivet. Jeg trodde først at det dreide seg om kaffekos etter treningen, men da møtet begynte merket jeg at det var mye mer strukturert og formelt. Susanne tar ordet og hele møtet blir innledet med et dikt om vennskap og omsorg, og hvor viktig det er å ta vare på hverandre. Etterpå tar en av de tre lederne ordet og har navneopprop. En av de andre lederne deler ut dagens agenda hvor alle sakene er satt opp etter orden. De begynner først å diskutere budsjettet og ordstyrer går igjennom overskuddet denne måneden. Det var nå jeg opplevde at yrkesrollene tredde fram. De som helt tydelig hadde erfaring med økonomistyring tok ordet og kom med sine meninger hvor de brukte faglige begrep. Det ble også diskutert med håndsopprekking hva disse pengene skulle gå til. En del av de eldre klagde på at de ikke hørte hva lederne sa under dansen og ønsket at pengene skulle gå til mikrofon. Referatansvarlig noterte møysommelig under hele møtet. De som var imot at pengene skulle brukes til mikrofon argumenterte at omkostningene var for høye og at lederne bare måtte øve seg på å snakke høyere eller skru musikken helt av når de kommenterte, de mente at pengene heller burde bli brukt på reise til dansesamlinger rundt i Norge. Så kunne heller mikrofon anskaffes når det ble billigere alternativ tilgjengelig på markedet. Det hele ble til slutt avgjort med en avstemning og mikrofon ble det ikke noe av denne gangen. Jeg opplevde dette møtet som en måte for mange av de eldre å vise, i plenum, hva de har jobbet som og kan noe om og er gode til. Det kunne de under slike møter få bekreftet, noe de kanskje ikke får gjort like mye andre steder, nå som de ikke lenger er i arbeid.

Flere av mine mannlige informanter ønsket å bli medlem i en svært ettertraktet dugnadsgjeng. De driver med dugnad på Fløyen hvor de blant annet plukker boss og bygger trapper. Det er veldig lang venteliste for å bli medlem og de fleste vil nok aldri få det ønsket oppfylt. Akkurat

denne dugnadsgjengen er veldig ettertraktet blant mine informanter og de som er medlem blir sett på som personer med gode verdier og egenskaper. Denne organisasjonen blir også beskrevet som et godt fellesskap og inneholder mye av det mine informanter ønsker å oppnå i sitt hverdagsliv.

Nytte ved å videreføre familien og ved å få et nærere forhold til gud

Som jeg har nevnt handler alderdommen i Lamb (2000) sin studie av India, mye om hvordan de forsøkte å kutte relasjoner (mayabånd) til familiene og eiendelene sine, for at sjelen skulle bli fri når de døde. Lamb (2000) skriver at de med mest eiendom og rikelig med etterkommere var mest i fare for å bli bundet av maya. Hun skriver videre at de fleste av de i lavere kastene, for eksempel, ikke hadde råd til briller, og dermed ville de ikke ha den luksusen av å avvise slike eiendeler. Lamb mener de at som snakket mest eksplisitt om behovet for å kutte maya i alderdommen var de mest velstående og de som befant seg i de øvre kastene. Dette mener jeg at kan kobles til mine informanter sin opptatthet av å fremstå nyttig i alderdommen. Jeg tolker Lamb sitt materiale i dette tilfellet slik at hvis de eldre i India som er mest velstående vil være de som har det vanskeligst med å kutte mayabånd, kan en understrekning av denne vanskeligheten med å kvitte seg med relasjoner utrykke høyere klasse og velstand.

På grunn av resiprositetsforholdet som inngår i familiene som Lamb (2000) har studert, som jeg har beskrevet i andre kapitler i denne oppgaven, vil de eldre der ofte være mer respektert og sikre at de blir tatt vare på i alderdommen. De eldre i India beskriver også selv at de har gjort sin nytte når de har videreført familien sin arv, gjennom å få barn (Lamb 2000). De har brakt familielinjen videre og kan derfor på en måte tre av fra å være til nytte. De har ikke de samme forventningene til seg selv om å kanskje fortsatt fremstå som nyttig, slik som mine informanter har. Dette henger også sammen med det sterke familieforholdet og andre sosiale relasjoner de har, som kanskje gjør dem mindre individuelle enn de mine informanter er.

De eldre i India setter også pris på den fritiden og friheten som kommer med tapet av forpliktelser i alderdommen. Lamb (2000 s.131) skriver at de fleste eldre understreker at nå som deres barn er gift, er de for første gang fri til å forlate hjemmet. For de som har sønner og

svigerdøtre som tar vare på ansvaret i husholdningen, vil alderdommen tilby en ny mulighet for å reise på pilegrimsturer. Flere fortalte henne også at yngre mennesker er for opptatt med husarbeid og har ikke den samme luksusen ved å kunne dra på slike turer (ibid.). Flere eldre kvinner nevnte også at de bare følte seg fri til å dra på pilegrimsturer etter at de hadde sluttet å menstruere. Ved å dra på slike turer kom de eldre nærere gud noe som hjalp dem å uttrykke en form for nytte gjennom å gi velsignelser og forbannelser (Lamb 2000). Denne evnen er det bare de eldre som har og det er fordi de i alderdommen er nærmere gud. I tillegg, som jeg har nevnt tidligere (se kapittel 4) så vil aldri foreldrene være under barna hierarkiske, selv om de gir fra seg mye av sin makt og posisjon i hjemmet.

I dette kapittelet har jeg forsøkt å vise hvordan det å forbli nyttig kan være en verdi som gir informantene prestisje i sosiale fellesskap. Hvordan det å uttrykke travelhet og god tid, at de kan utnytte fritiden og nyte den, og ved å distingvere mellom nyttige og mindre nyttige aktiviteter, forblir de eldre mer nyttige. I tillegg uttrykker informantene klassebakgrunn gjennom denne distingveringen og også tilhørighet og likhet til de som har den samme bakgrunnen. Siden uttrykkelsen av nytte kan være ulik mellom kjønnene, kan de eldre oppnå tilhørighet, anerkjennelse og prestisje gjennom å skape rene kvinnelige eller mannlige fellesskap.

Avslutning

Jeg frontet innledningsvis norske grunnverdier, som selvstendighet, likhet og fellesskap, og jeg har forsøkt gjennom oppgaven å vise i hvordan disse verdiene blir uttrykt av mine informanter i de sosiale fellesskapene de deltar i. Jeg hevder i dette kapitlet at hvordan verdiene blir oppnådd gjennom bruk av midler og strategier, er knyttet til at mine informanter befinner seg i den tredje alder, har historiske likheter som generasjon og at de gjennom distinksjon uttrykker at de tilhører samme klasse. I tillegg hevder jeg at den viktigste verdiene innenfor de sosiale fellesskapene er nettopp verdien av fellesskap.

Fellesskap, likhet og selvstendighet

Jeg begynte kapittel 3, det første drøftingskapitlet, med å vise hvordan informantene mine, skapte en felles referanseramme gjennom bruk av fortidsnarrativ. Fortidsnarrativene har de hentet fra historiske opplevelser og de knytter informantene sammen som generasjon. Dette legger grunnlag for større likhet mellom dem, slik at også ulikheter blir sett mer bort ifra. Dermed unngår de mulige konflikter som kunne skape brudd i samholdet. Jeg hevdet her at likhet også er et premiss i sosial samhandling, innenfor de sosiale fellesskapene, for å skape tilhørighet til hverandre. Likhet og selvstendighet har blitt studert for å forstå hvordan vi i Norge regulerer samvær, og jeg hevdet i dette kapitlet at likhet er et premiss for samhandling og fellesskap blant mine informanter. Jeg hevder at likhet er sentralt for mine informanter sin måte å erfare og uttrykke sin sosiale virkelighet på og at de eldre håndterer tilhørighet og fellesskap gjennom strategier for vektlegging av likhet og selvstendighet. Samtidig forsøker jeg gjennom komparasjon med alderdom i India å vise at ulikhet også kan skape tilhørighet og fellesskap i alderdommen, men da for dem innenfor familien. Jeg viser også med denne komparasjonen at fortidsnarrativ kanskje er et middel som spesielt blir nyttet i alderdommen for å vise til verdiendring og for å forsøke å unngå slik endring videre.

I kapittel 4 viste jeg hvordan selvstendighet er en viktig verdi og hvordan dette også regulerer samvær. Der viste jeg hvordan informantene håndterte grader av ensomhet og fellesskap, gjennom bruk av ”symbolske gjerder” (Gullestad 1992). Jeg hevder at det ikke bare er likhet som er et premiss og en viktig verdi i de sosiale fellesskapene, men at selvstendighet også er veldig viktig. Det er kanskje viktigere for mine informanter, som befinner seg i den tredje alder, hvor mange av dem nylig har gått av med pensjon og er vant til gjennom arbeidslivet å både være selvstendig og ha egne oppgaver og ansvar, men at de også savner det fellesskapet arbeidet innebar for dem. Gjennom grader av frivillig isolasjon og deltakelse i sosiale fellesskap med andre eldre oppnår de selvstendighet og følelsen av å tilhøre en gruppe. I komparasjon til alderdommen i India forsøker jeg å vise hvordan ensomhet ikke er bekymringen, men ønske, til de eldre Lamb (2000) har studert. De eldre i India ønsker ikke å ha relasjoner til andre når de blir gamle, fordi det kan forhindre at sjelen deres blir fri når de dør.

I kapittel 5 viste jeg hvordan de eldre løser frykten for å falle utenfor ved å sikre seg spesielt ved å være opptatt av fysisk trygghet. De beskytter seg mot farer som truer dem i alderdommen. Trygghet og sikring blir et middel for å oppnå og utrykke selvstendighet og ansvarlighet som verdi. Gjennom å hjelpe hverandre og gjennom å unngå å ta imot hjelp fra meg, uttrykte de ansvarlighet. Samtidig belyser kanskje dette en viktig del ved alderdommen, relasjonene til familie. Fordi mange av mine informanter så på meg som et ”barnebarn” kan det være grunnen til at de ikke ønsket min hjelp. Andre etnografiske eksempler i dette kapitlet viser også at de eldre ikke ønsker å motta hjelp fra familiemedlemmer, men heller ønsker å planlegge egen fremtid og sikring. Jeg viser gjennom Sarah Lamb (2000) sin etnografi fra India, at alderdom der er knyttet til familierelasjoner i et evig resiprositetsforhold, mens mitt materiale viser at de eldre ønsker å gi, men ikke å motta, fra barn eller barnebarn.

I Kapittel 6 forsøkte jeg også å vise til dels hvordan alderdom i Norge kan sees i lys av alderdom i Nord India. Dette kapitlet fokuserte på prestisje i alderdommen, gjennom de eldres uttrykk av en ung og sprek kropp. Jeg viste hvordan informantene benytter seg av inntrykkskontroll (Goffman 1992), for å ikke vektlegge ”alderdomssvakhet” (Bjelland 1984). I India henger alderdommens fysiske kjennetegn sammen med relasjoner. Gjennom å beskrive kropp som kalde og tørre der, viser de ikke bare til fysiske endringer, men til utvisking av

relasjonsbånd som familie og venner (Lamb 2000). I India viser Lamb (2000) at de eldre ønsker å være mer alene og ikke ha så mange sosiale relasjoner. Dette er litt i motsetning til det jeg har funnet gjennom mitt materiale, nemlig at de eldre søker fellesskap, selv om jeg også viste (i kapittel 4) at de regulerer dette fellesskapet ved bruk av ”sosiale gjerder” (Gullestad 1992). De sosiale fellesskapene var viktig for mine informanter fordi det var her de fikk bekreftet verdiene de var opptatt av, som å uttrykke en ung og sprek kropp.

I kapittel 7 viste jeg hvordan de eldre oppnår å forbli nyttige, som jeg opplevde som en viktig verdi for dem. Nyttig bruk av tid og fritid kan brukes til å fremstå som travel og å bli travel kan uttrykke nytteverdi. De oppnår nytte ved å gi gjøremål og rutiner som tidligere ikke var viktig, forhøyet oppmerksomhet. For kvinnene er dette ofte gjøremål som er knyttet til hjemmet. I tillegg beholder de mye av sin tidligere livsstil som gav dem en følelse av å være travel og nyttig. Det sosiale aspektet, kollegaer, rutiner og det å føle seg nyttig og som del av et fellesskap blir savnet. Flere av mine informanter som jobber som frivillige forteller at de gjør dette nettopp fordi de ønsker å komme seg ut av huset og treffe andre mennesker, fordi det ikke kom av seg selv slik det gjorde tidligere når de var i arbeid. Jeg forsøker gjennom en komparasjon til alderdom i India å vise hvordan de med en ulik alderdom ikke har det samme kravet til seg selv om å fortsatt være nyttig. På grunn av de eldre i India sin sterke verdsetting av familien føler de at de allerede har gjort sin nytte når de har brakt familien videre gjennom å få barn og barnebarn.

Jeg har vist hvordan mine eldre informanter bruker tiden sin ved å hjelpe til i fritidsaktiviteter og hvordan oppnåelse av nytteverdi kan uttrykke klasse og være ulikt mellom mannlige og kvinnelige fellesskap. Jeg forsøkte også å vise at de eldre ikke bare føler seg pliktig til å yte, men også å nyte for å være nyttig. Denne, ”både og” holdningen, finnes også i deres måte å leve livet på. Dette henger sammen med deres klassebakgrunn og generasjon, men også kanskje enda mer vesentlig at de befinner seg i den tredje alder. Jeg hevder at de er fortroppen til en ”ny type” pensjonist, de har flere krav til uttrykkelse av blant annet nytteverdi og selvstendighet enn tidligere generasjoner. Dualiteten mellom likhet og selvstendighet kan være en bredere tolkning av denne ”både og” holdningen, og går inn i diskusjonen om grunnleggende verdier i norsk kultur. Hvordan de eldre i den tredje alder er opptatt av å både uttrykke likhet og likeverdighet, men også å være selvstendig og ansvarlig for seg selv og oppnå prestisje. Ønsket om ”både og”, oppnådde informantene blant annet gjennom bruk av distinksjon og symbolske gjerder.

Verdiene påvirker hvordan de eldre forholdt seg til hverandre. For å skape større tilhørighet og likhet med hverandre- personer som egentlig er veldig ulike, sett utenfra, men som kommer sammen fordi de alle tilfeldigvis er over pensjonsalder- fremhever de like erfaringer og like verdier. Lidén, Lien og Vike (2001) hevder at selv om vi i Norge er like fordi vi har like rettigheter og status som borgere har vi nå fått mange flere måter å utrykke at vi er forskjellige på. De mener individualiteten spiller en større rolle i sosiale relasjoner og at det å utrykke personlig autentisitet er blitt mer viktig ”Å være subjektivt unik står altså ikke i motsetning til prinsipper om likhet” (Lidén, Lien og Vike 2001 s.19). Dette har jeg har forsøkt å vise gjennom mitt materiale i denne oppgaven, at likhet er veldig viktig for å skape fellesskap, men at det ikke går på bekostning av deres opptatthet av selvstendighet. Likhet er en viktig verdi og prinsipp i opprettelsen av og tilhørigheten til sosiale fellesskap, men selvstendighet, ansvarlighet og anerkjennelse er også en måte å skape tilhørighet og avstand på. Gjennom distinksjon, uttrykkskontroll og narrativ skapte de eldre et uttrykk for verdier knyttet til generasjon og som kanskje er unik for dem, i den tredje alder, og på den måten kontrollerte de sin personlige autentisitet, grenser og tilhørighet til andre.

Da jeg møtte et par av informantene etter endt feltarbeid og langt ut i skriveprosessen spurte de hva jeg skrev om, og jeg svarte at jeg skrev om verdier og sosiale fellesskap. Da avbrøt informantene meg og var veldig ivrige. De fortalte at de mener eldre er veldig opptatt av og verdsetter fellesskap og at det kanskje er den viktigste verdien for dem. Jeg hevder i oppgaven at verdiene de eldre har henger sammen med historiske hendelser, som opplevelsen av matknapphet og andre verdenskrig, og andre verdier de har lært at er viktig i barndommen, som verdien av nasjonalt fellesskap. De eldre fortalte at de i sin oppvekst hadde mer tid til hverandre og at de var mer på besøk til hverandre. Dette er viktig i forståelsen av hvorfor mine informanter verdsetter fellesskap. Når man blir eldre endrer arenaene seg for hvor man kan utrykke verdier som selvstendighet, det gjorde informantene gjennom valg av sosiale fellesskap og det var i disse at verdiene kunne bekreftes og vedlikeholdes av hverandre. Fordi det er i disse relasjonene at verdier som selvstendighet, likhet, ansvarlighet og anerkjennelse kan komme frem, bli bekreftet og uttrykt hevder jeg at de sosiale fellesskapene er den viktigste verdien i den tredje alder. Og fordi at mine informanter er fra en tid da forskjeller ikke var så viktig, mens fellesskapet ble ansett som viktig. Fellesskap er viktig fordi de har opplevd de i oppveksten og bruker de erfaringene som et middel for å skape samhold i nåtiden.

Ettertanker og veien videre

Hva kan den kunnskapen og forståelsen jeg har tilegnet meg i denne oppgaven brukes til? Vi blir flere og flere eldre i Norge og i mange andre europeiske land. For å forstå hvem de eldre er må vi vite hva de driver med og hvordan de lever. En slik demografisk endring er også et utgangspunkt for å studere større kulturelle prosesser og en studie av pensjonister er en nyttig innfallsvinkel i studier av Norge. Å studere eldre i den tredje alder kan også gi kunnskap om hvordan det blir når de går over til å bli den eldste delen av befolkningen. Det er i denne aldersgruppen vi demografisk sett vil oppleve de største endringene (Hagestad 2005 s.308).

Jeg har studert en gruppe eldre som jeg beskriver som av høy klasse. Videre kunne det vært interessant å studere eldre med en lavere klasse, og hvordan uttrykk for klasse kan skape skiller mellom eldre. Det hadde også vært spennende å studere de som er i den tredje alder nå, når de kommer i den fjerde alder, og undersøke om de i den fjerde alder er like aktive og opptatt av de samme verdiene som nå, eller om de har andre verdier og midler for å uttrykke disse.

Kildeliste

Archetti, Eduardo, 1984, Om maktens ideologi – en krysskulturell analyse, I: Arne Martin Klausen (red.), *Den norske væremåten: antropologiske søkelys på norsk kultur*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag, s.45-60

Bjelland, Anne Karen, 1984, Om å bli gammel i Norge, I: Arne Martin Klausen (red.), *Den norske væremåten: antropologiske søkelys på norsk kultur*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag, s.178-194

Bjelland, Anne Karen 1989. “Piker, Vin og Sang”. Om pensjonerte sjømenn på et aldershjem, I: (Hyllest til Fredrik Barth) Ottar Brox og Marianne Gullestad (red.), *På norsk grunn Sosialantropologiske studier av Norge nordmenn og det norske.:* Stavanger: Ad Notam forlag AS, s. 83-92.

Bjelland, Anne Karen 2014, *Fortid og fellesskap, identitetshåndtering blant eldre i aldersboliger*, Norsk Antropologisk Tidsskrift, nr.2 2014, [Internett] s. 82-93. Tilgjengelig fra: <http://www.idunn.no.pva.uib.no/all> [Lest juni 2014]

Boissevain, Jeremy, 1979, Network Analysis: A Reappraisal. *Current Anthropology*, 20 (2), s. 392-394.

Bourdieu, Pierre 1995, (fransk originalutgave 1979), *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften*, Oversatt av Annick Prieur; etterord er oversatt av Teho Barth, Den norske utg. er et utdrag av originalen. Dag Østerberg har skrevet innledning, Oslo: Pax

Brusdal og Frønes 2005a, Generasjoner, livsløp og forandring, I: Ivar Frønes og Lise Kjøsørød (red.), *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, s.283-306

Brusdal og Frønes 2005b., Forbrukersamfunnet, I: Ivar Frønes og Lise Kjøsørød (red.), *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, s.457-481

Danielsen, Kirsten 1989, Det evige strevet med å skape et selvbylde, I: (Hyllest til Fredrik Barth) Ottar Brox og Marianne Gullestad (red.), *På norsk grunn Sosialantropologiske studier av Norge nordmenn og det norske.*: Stavanger: Ad Notam forlag AS, s.93-102

Danielsen, Kirsten, 1994, *I vår tid: tre artikler om generasjon, modernitet og livshistorier*, Dokumentet er del av serien Rapport (Norsk gerontologisk institutt) (bind-/hefte nr. 3/1994), Oslo: Norsk gerontologisk institutt

Danielsen, Kirsten, 2013, *Fortellinger om fortiden*. I: Norsk Antropologisk Tidsskrift, artikkel nummer 03-/04 -2013, [Internett] s.259-271. Tilgjengelig fra: <http://www.idunn.no.pva.uib.no/all> [Lest mai 2014]

Elstad, Jon Ivar, 2005, Helse i Norge ved årtusenskiftet, I: Ivar Frønes og Lise Kjørsrød (red.), *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, s.236-260

Eriksen, Thomas Hylland, 1993, *Typisk norsk: essays om kulturen i Norge*, Oslo: C. Huitfeldt Forlag A. S,

Eriksen, Thomas Hylland 2001, *Øyeblikkets tyranni: rask og langsom tid i informasjonssamfunnet*, Oslo: Aschehoug

Eyerman, Ron og Turner, Bryan S. 1999. Outline of a Theory of Generations. I: Turner, Bryan S. (red.), *European Journal of Social Theory*. Thousand Oaks, CA og New Delhi: Uppsala University Sverige, Deakin University Australia. London Sage Publications s. 91-106.

Frønes, Ivar, 1997, Generasjoner, barndom og familier i etterkrigs-Norge, I: Frønes, Ivar, Heggen, Kåre og Myklebust, Jon Olav (Red.), *Livsløp: oppvekst, generasjon og sosial endring*, Oslo: Universitetsforlaget, s.59-74.

Frønes, Ivar og Kjørsrød, Lise (red.) 2005, *Det Norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, 5.utg.

Frønes, Ivar 2006, *Annerledeslandet: om framtid og utviklingstrekk i Norge*, Oslo: Gyldendal akademisk, 2.utg.

Goffman, Erving, 1992. *Vårt Rollespill til Daglig: en studie i hverdagslivets dramatikk*, oversatt av Kari og Kjell Risvik; forord av Fredrik Barth, Oslo: Pax Forlag A/S

Gullestad, Marianne, 1989a, *Kultur og Hverdagsliv: på sporet av det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget

Gullestad, Marianne, 1989b, Hjemmet som moderne folkekultur, I: (Hyllest til Fredrik Barth) Ottar Brox og Marianne Gullestad (red.), *På norsk grunn Sosialantropologiske studier av Norge nordmenn og det norske.:* Stavanger: Ad Notam forlag AS, s.103-112

Gullestad, Marianne, 1992, *The art of social relations: essays on culture, social action and everyday life in modern Norway*, Oslo: Scandinavian University Press

Gullestad, Marianne 1996, *Hverdagsfilosofier, Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*, Norge, Oslo: Universitetsforlaget AS

Gullestad, Marianne 2001, Likhetens grenser, I: Marianne E. Lien, Hilde Lidén og Halvard Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget, s.32-67

Hagestad, Gunhild O., 2005, Aldring, I: Ivar Frønes og Lise Kjøsørød (red.), *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, s.307-327

Hellevik, Ottar, 2008, *Jakten på den norske lykken: Norsk monitor 1985-2007*, Oslo: Universitetsforlag.

Howell, Signe, 2001, Feltarbeid i vår egen bakgård. Norsk Antropologisk Tidsskrift, 12 Årgang, nr.1-2, s.16-24. Universitetsforlaget

Johansen, Anders, 2001, *All verdens tid*, Oslo: Spartacus

Kramer, Julian, 1984, Norsk identitet – et produkt av underutvikling og stammetilhørighet, I: Arne Martin Klausen (red.), *Den norske væremåten: antropologiske søkelys på norsk kultur*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag, s.88-97

Lamb, Sarah, 2000, *White saris and sweet mangoes: aging, gender and body in North India*, Berkeley Calif: University of California Press

Larsen, Anne Kathrine, 1984, ”Elska din granne, men lat grinda stande” – sosialt samvær i en vest norsk bygd, I: Arne Martin Klausen (red.), *Den norske væremåten: antropologiske søkelys på norsk kultur*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag, s.164-177

Leira, Arnlaug, 2005, Familier og velferdsstat. I: Ivar Frønes og Lise Kjøsrod (red.), *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, s.261-282

Lien, Marianne E. 2001, Likhet og verdighet, I: Marianne E. Lien, Hilde Lidén og Halvard Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget, s.86-109

Olstad, Finn, 2010, *Frihetens århundre: norsk historie gjennom de siste hundre år*, Oslo: Pax

O’ Riley, Karen 2012, *Ethnographic Methods, Second Edition*, London: Routledge

Pausewang, Elin A. 2001, Syk og frisk, yter og nyter, I: Marianne E. Lien, Hilde Lidén og Halvard Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget, s.170-190

Rugkåsa, Marianne og Thorsen, Kari Trædal (red.), 2003, *Nære steder, nye rom, utfordringer i antropologiske studier i Norge*, Oslo: Gyldendal Akademisk

Sørhaug, Hans Christian, 1984, Totemisme på norsk – betraktninger om den norske sosialdemokratiets vesen, I: Arne Martin Klausen (red.), *Den norske væremåten: antropologiske søkelys på norsk kultur*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag, s.61-87

Sørhaug, Hans Christian, 1989, Kake eller konfekt? Utkast til en teori om frivillige organisasjoners politiske økonomi, I: (Hyllest til Fredrik Barth) Ottar Brox og Marianne Gullestad (red.), *På norsk grunn Sosialantropologiske studier av Norge nordmenn og det norske.*: Stavanger: Ad Notam forlag AS, s.113-122

Lidén, Hilde, Lien, Marianne E. og Vike, Halvard, (red.), 2001, *Likhetens paradokser: antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget

Lidén, Hilde, Lien, Marianne og Vike, Halvard, 2001, Likhetens Virkeligheter. I: Marianne E. Lien, Hilde Lidén og Halvard Vike (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget, s.11-31

Vike, Halvard, 2013, *Egalitarisme og byråkratisk individualisme*. I: Norsk Antropologisk Tidsskrift, [Internett] artikkel nr. 03-/04-2013, s.181-193 Tilgjengelig fra: <http://www.idunn.no.pva.uib.no/all> [Lest mai 2014]

Wikan, Unni, 1990, *Managing turbulent hearts: a Balinese formula for living*, Chicago: University of Chicago Press